

ХЕМУС

1994/2-3.

ИЗДАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА БЪЛГАРИТЕ В УНГАРИЯ
ЗА ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ, КУЛТУРА И ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИ ДАНАИЛОВ

Приветствие

по случай 80 годишнината от основаването на Дружеството на
българите в Унгария

Уважаеми дами и господа, приятели, скъпи сънародници,

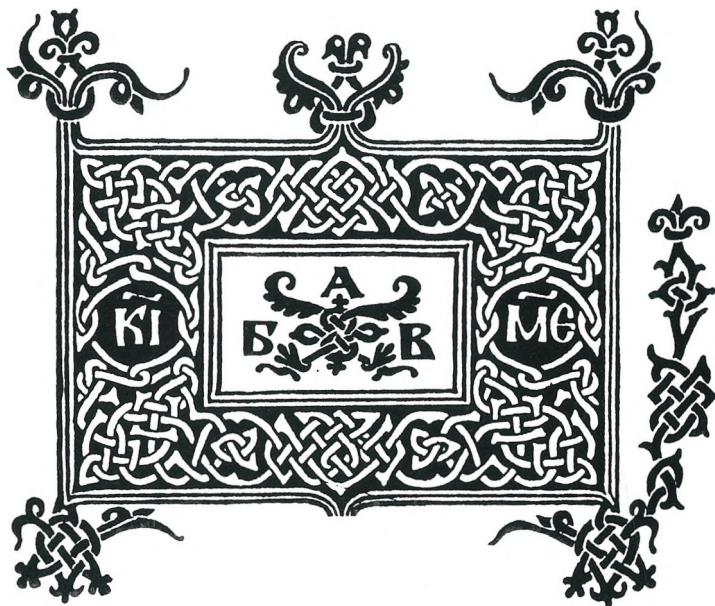
Едно от нещата, които дълбоко ненавиждам е фалшивият патетичен тон на официалните приветствия, редовете написани с единствената цел да се изпълни една досадна, но задължителна формалност. Подобни слова ми приличат на тържествени удари върху празна тенекия от сирене, те винаги са еднакви, дори когато думите са различни, те никога не достигат до сърцата ни, а се плъзгат покрай ушите, за да бъдат веднага забравени. Не искам моите думи да бъдат такива и затова имам едно много сериозно основание:

От всички дружества на българите, които познавам, вашето без никакво колебание е най-сплотеното, най-действеното, най-организираното. То е парадоксално дори, като си помисля, какъв разкол, какво разединение настъпва там, където се събират българи решили да обединят усилия в името на нещо, наречено било свобода, отечество, народовластие. Не знам каква е вашата тайна, моля Ви да я споделите с нас, да я възвестите

по света, защото ако нашето племе страда от някакви хронично заболяване, неговите симптоми са недоверието, разцеплението, противопоставянето. Вие сте доказателството, че това може да се лекува. Когато българинът се появи в чуждия свят, все едно дали го нарича Европа или Америка, той предпочита безизвестността, страхува се да бъде забелязан или се престорва на някаква чужда личност, той иска да се разтвори в множеството, да се слее с него, да се превърне в един от другите. Вие тук в Унгария доказвате, че имате и сте заслужили самочувствието да заявите високо своята народност, да не мените своето име, дори нещо повече, да приемате за най-високо достойнство това, че сте българи.

Благодаря ви за този красив дом, който сте съградили, за тази чудесна библиотека, за църквата, училището. Благодаря ви за гостоприемството, човек трябва да дойде в Унгария, за да си спомни, какво значи българското гостолубие.

За много години!

Съдържание

Генчо Христозов — Невидимо сияние	03
Арпад Гьонц — Поздравително писмо	05
Желю Желев — Поздравително писмо	07
Петър Петров — Научна конференция «Българи в Средна и Източна Европа»	08
Георги Иринков — Духовно единство	10
Янош Волфарт — Състоянието на националните малцинства в Унгария	12
Емил Нидерхаузер — Ролята на европейската диаспора в историята	14
Тошо Дончев — Българите в Унгария. Предизвикателствата на новото време	17
Петър Константинов — Българската емиграция - съдба народна . .	23
Костадин Гърдев — Духовната и културно-просветната дейност...	27
Александър Гюров — Обществени сдружения на българите в Унгария през XX век	32
Тошо Дончев — Неудържимост и кроткост	37
Генчо Христозов — Поезия	39
Любомир Минков — Труд и празник — два фактора за...	42
Ленке Чикхейн — Национална и етническа идентичност при банатските българи	45
Светла Кьосева — Българското училище...	48
Росица Пенкова — Изучаване на български език в унгарска езикова среда	50
Елвира Катуш — Родноезикова интерференция при...	52
Кристина Менхарт — Танци и национална идентичност при българските младежи в Будапеща	54
Румяна Иванова — Български книги в Нюйоркската библиотека . .	55
Из живота на Дружеството на българите в Унгария (хроника) . . .	57

Списание се издава с материалната помощ на Управлението за националните
и етнически малцинства в Унгарската Република
Редакционна колегия: Георги Иринков – председател, Тошо Дончев – главен редактор,
Петър Петров – отговорен редактор, Александър Марков – секретар, Ася Събсва,
Райна Симеонова, Светла Кьосева
Корина – Росен Русев
Оформление – Юдит Калон
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. «Вагохид» 62, тел.: 216-1621
Годишен абонамент: 360 форинта
Единичен брой: 96 форинта
Местното на авторите не винаги съвпада с позицията на редакцията
ISSN 1216-2590

АБВГДЕЖЗИІНК
ЛМНОПРСТѠФ
ХѠѲЦѴШЪЫ
ѢЮѦѪѬѬѬѬ
ѢѴ

ГЕНЧО ХРИСТОЗОВ

Невидимо сияние

Защо и на кого да ви пазя:
длета, тесли и брадви,
греди, пирони, брави,
мотики, палешници, кирки —
все стари инвентари,
и нужни, и ненужни железа!
Оглеждам ви, подреждам ви
като съкровища —
а сте покрити с прах и със ръжда...
Дали ще служите, дали ще работите още,
дали ще имате стопани,
така да ви държат —
невидимо сияние:
на бащина-човешка памет?!...

ተደህሮኔባጽጋጽ
 ጽጋጽጽጽጽጽጽጽ
 ደመወዝቀጽጽጽጽጽ
 ጽጽጽጽጽጽጽጽጽ
 ጽጽ

Приветствие

На президента на Република Унгария до Дружеството на българите в Унгария

Скъпи български приятели,

С уважение и обич в сърцето поздравявам Дружеството на българите в Унгария с неговия осемдесети рожден ден. Пожелавам на тази организация с голямо минало, създадена от живеещите сред нас българи, които сега се формират като национално малцинство, да служи и в новите условия все така предано и плодотворно за запазването на българското национално съзнание, както десетилетия наред досега, когато не е била възпрепятствана в това.

Не бих могъл да говоря с езика на науката за двувековното и незасенчено от каквито и да е било сблъсъци, приятелско съжителство на народите ни. Моите, а вероятно и на мнозина мои сънародници представи за тукашните българи са се създавали от случайни контакти. Те са неимоверно рабидливи, дисциплинирани хора, които чрез уменията си са направили повече от всеки друг за унгарското градинарство. Изразът «български градинар» у нас е нарицателен. И такъв ще си остане. Въпреки, че в днешно време българският образ е много по-сложен и комплексен, далеч надхвърля границите на градинарството.

За мен е важно да говоря за това. Не само, защото смисъла на казаното съдържа уважение към различността на другия. Най-вече заради новата ситуация, в която българинът в Унгария се превръща в унгарски българин. Откъдето пък една крачка го дели от превръщането му в унгарец от Унгария. Не по принуда, а защото го соци-

ализира унгарска среда, или се влюбва в унгарска девойка, или защото смята, че като унгарец ще има по-добра сполука. После изведнъж започва да сънува на унгарски. С което, нарочно или без да иска, се откъсва от националната си самобитност, езика, културата и спомените на дедите си. Тоест обеднява. И обеднява страната ни. Всички ние.

Храня надежди, че съдбата на етническите и националните малцинства в Унгария няма да бъде такава. Може би навреме създадохме закони за съхраняването на тяхната идентичност. Може би има у тях още издържливост да устоят на изкушението и да останат българи, немци, румънци, сърби или словаци като добри граждани на Унгария. В това могат да им помогнат техните светски и църковни организации и институции, тяхната интелигенция, стига да служат на общността, а не на личния интерес. Защото и най-съвършения закон е само откритата възможност, от която малцинствата трябва да се възползват. Нека не се пречупва желанието им, ако някои незрели, замаяни глави демонстрират противно мнение, както в случая с табелата в Халастелек. Преобладаващото мнозинство на унгарското общество прие с одобрение и симпатия Закон LXXVII от 1993 година. Това мнозинство е меродавно и това е проявата на търпимост към различността на другия, доказана през столетията от историята ни.

В този дух желая на дружеството ви честит рожден ден и сполука за всички българи в Унгария.

21 октомври 1994 г.

Ганц Айзид

АБВГДЕЖЗИІНК
ЛМНОПРСТѠФ
ХѠѲЦѴШЪЫ
ѢЮѦѪѬѬѪѬѪ
ѢѴ

Приветствие

на Президента на Република България до участниците в научната конференция «Българи в Средна и Източна Европа»

Уважаеми дами и господа,

Имам удоволствието да Ви поздравя за организирането на Международната конференция, посветена на емиграцията, начина на живот и проблемите на българите в Средна и Източна Европа.

Различни драматични събития — чуждо владичество, войни, насилия, икономическа разруха, политически гнет — често са принуждавали големи групи българи да напускат родината и да търсят приют в други страни. Обикновено това са били жизнени и предприемчиви мъже и жени, разчитали на уменията, младостта, здравето и упоритостта си, вярващи в силите си, поемащи отговорността сами да уреждат съдбата си. Затова всяка емигрантска вълна е нанасяла тежка рана в душата на народа ни. Затова и мъката по далечната родина, и нуждата да бъдеш сред свои, да разчиташ на помощта, съчувствието и съприживяването им, обикновено е водела до съвместно заселване на емигрантите и до изграждането на различни институции, сплотяващи българските общности в чужбина.

Тази година ние чествуваме 80-годишнината от създаването на Дружеството на българите в Унгария.

То е типичен пример за волята и способността на нашите сънародници далеч от родината да запазят българския дух, да съхранят националната и културната си самобитност. Възкресявайки възрожденските традиции, те насочват усилията си първо към създаването на българско училище и българска църква. Това са двете светилища на националното ни самосъзнание, на разума и културата, на любовта към българщината, помагали ни в най-тежките периоди от историята ни да оцелеем, съхраняващи и предаващи езика, традициите, ценностите и добродетелите на българския

народ на децата ни, дори когато те никога не са виждали България.

Години наред активистите на Дружеството на българите в Унгария са отдавали сили, време и средства, за да поддържат жива обичта към родината, за да съхранят българската култура и да запознаят с нейните ценности народа, който ги е приютил. Така то става най-здравият мост за взаимно опознаване, за съгрудничество между българския и унгарския народ.

Връзките на родината с чедата ѝ, останали в други страни, винаги са двупосочни. Те са много видими във всички прояви и дейности на общността, насочени към запазването на културните ни традиции и запознаването на другите народи с тях. Но те са от особена важност и за всички нас — останалите в родината. Ние като че ли непрекъснато «се оглеждаме» в българските общности в чужбина. В трудни моменти като сегашния, когато като че ли всички ценности са подложени на преосмисляне, ние виждаме в тези общности трайните национални черти, които ни правят горди, че сме българи. Това са трудолюбието и честността, силата на волята и упоритостта, способността да се адаптираш към трудни условия, толерантността и отвореността към другите. Това са безпределната любов към родината, и позабравената у нас традиция доброволно и щедро да подпомагаш развитието на културата и образованието.

Благодаря Ви, скъпи съотечественици, че ни сгривате с този хубав образ на българина. Приемете сърдечните ми поздравии по случай честването на 80-годишната от учредяване Дружеството на българите в Унгария.

Пожелавам на всички участници в научната конференция «Българи в Средна и Източна Европа» успешна и плодотворна работа!

Щеко Щене

Научна конференция «Българи в Средна и Източна Европа»

20-21 октомври 1994 г.

По повод на 80-годишнината на Дружеството на българите в Унгария, на 20 и 21 октомври 1994 г. в Българския културен дом в Будапеща се проведе международна конференция на тема «Българи в Средна и Източна Европа», организирана от Дружеството на българите в Унгария, Агенцията за българите в чужбина при Министерския съвет на Република България и Института за демография при Българска академия на науките, с материалната подкрепа на фондация «За националните и етнически малцинства в Унгария» и фондация «Отворено общество».

Подобна конференция се организира за пръв път и нейната задача бе не само да анализира и научно освети някои аспекти на българското присъствие в Средна и Източна Европа в исторически и съвременен план, но и да спомогне за установяването на по-тесни научни контакти между българските учени от този регион и да активизира връзките между сродните български културни и просветни организации.

Конференцията бе открита от председателя на Дружеството на българите в Унгария Георги Иринков, след което приветствени слова произнесоха държавният секретар Янош Волфарт, председател на Управлението за национални и етнически малцинства при Министерския съвет на Унгарската Република, Западноевропейският Митрополит Симеон, председателят на Агенцията за българите в чужбина Георги Данаилов и представителката на фондация «Отворено общество» Нина Нинова.

След пленарните заседания конференцията продължи работата си в две секции: «Демография и етнология» и «Образование и култура». Още първите доклади в секция «Демография и култура», отнасящи се за българското присъствие в унгарските земи в близкото минало и днес, породиха оживени разисквания. Направени бяха много интересни изказвания и допълнения, разисквани лични мнения и впечатления. Неизяснените правно сложни юридически положения и проблеми на българите в Унгария, и изобщо на живеещите в чужбина наши сънародници, свързани с гражданство, паспорти и пр. предизвикаха много

въпроси и критични бележки към българските власти с пожелание час по-скоро тези въпроси да бъдат решени и българите в чужбина да могат безпрепятствено да пътуват до родината си с български паспорти, да могат да уреждат своите имотни отношения и т.н. В другите доклади бяха изнесени нови исторически факти и много нови демографски и статистически данни за българското население в Украйна, Молдова и Румъния, направени оригинални съпоставки с обредната практика с тази в България и Унгария.

Във втората секция «Образование и култура» заседанията преминаха също така интересно и при активно участие на слушателите. Изнесени бяха общо десет научни съобщения. Особено оживени дискусии предизвикаха въпросите за езика и традициите на банатските българи, изучаването на български език от унгарци и пр.

Важно място бе отделено на българското училище в Будапеща и изобщо на българските училища в чужбина и на политиката към тях на българското Министерство на просветата и образованието. Поставени бяха много въпроси и широко бе разискван въпросът за приемането на български деца от чужбина в българските висши учебни заведения. В други доклади бяха разгледани проблемите на българското население в Чехия и Бесарабия.

Освен поместените в настоящия брой публикации с доклади и съобщения в научната конференция участваха: Благовест Нягулов — «Българите в Румъния — история и настояще», Валентина Васева — «Наблюдения върху съвременната обредна система на три български села в Румъния», Василка Алексова — «Резултати от лексикалното взаимодействие между българските говори в Румъния и румънските говори», Владимир Пенчев — «Българските чехи — «свои» и «чужди» сред «свои» и «чужди», Емил Александров — «Правни проблеми на българите в Средна и Източна Европа», Емил Миланов — «Образователната дейност на Министерството на науката и образованието сред българските общности в чужбина», Иван Грек — «Българите в Молдова — по пътя на културно-

националната автономия», Николай Червенков — «Динамика на развитието на българското население в Молдова и Украйна», Надя Бурджиева — «Обучение по български език на българите в Молдова», Пенка Чангова — «Дарителството като израз на родолюбие на българите в Унгария през XX век» и Тания Кметова — «Емигрантският печат — състояние и проблеми».

Като вземем под внимание научната стойност на докладите, проявеният интерес към конференцията и добрата ѝ организация можем да кажем, че тя премина много успешно. Срещата между български учени, живеещи и работещи в различни страни даде добра възможност за обмен на ценна научна информация, взаимно опознаване и обогатяване.

На последното си пленарно заседание конференцията прие следната резолюция-обръщение към българската държава:

Научната конференция подкрепя родолюбивите стремежи на българите от Средна и Източна Европа и защитава техните усилия за признаване и утвърждаване на правото им да изучават родния си език, да имат училища, да се развиват като национални етнически общности извън страната.

Конференцията взе решение да се обърне към българската държава с

ОБРЪЩЕНИЕ

- Да защити сремежа за създаване на национална програма за българите в Украйна и Молдова;
- Да подпомага подготовката на местни учители;
- Да се разшири кръга от предлаганите специалности за следване в България;
- Да се подпомагат с материални средства организациите на българите живеещи в чужбина;

Участниците в конференцията изразяват благодарност към Дружеството на българите в Унгария, като домакини на конференцията и подканват Агенцията за българите в чужбина да поеме инициативата за подготовка научна конференция през следващата година.

В настоящата 2/3 книжка на списание «Хемус» публикуваме главно онези доклади, които пряко се отнасят до българското присъствие в унгарските земи. Останалата част от материалите ще бъде предмет на по-късно издание.

Авторите на броя:

Георги Иринков, юрист, председател на Дружеството на българите в Унгария,
Георги Данаилов, писател, председател на Агенцията за българите в чужбина,
Янош Волфарт, председател на Управлението за национални и етнически малцинства на УР,
Гошо Дончев, социолог, изпълнителен председател на Дружеството на българите в Унгария,
Петър Петров, историк, зам. директор на Българския културен дом в Будапеща,
Емил Нидерхаузер, историк, член на Унгарската академия на науките,
Петър Константинов, писател и общественик, председател на общонародното сдружение «Мати Болгария»,
д-р Ленке Чикхеи, доцент, езиковед, ръководител на катедрата по български език в будапещенския университет «Ейотвош Лоранд»,

д-р Росица Пенкова, езиковед, директор на българо-унгарското училище «Христо Ботев» в Будапеща,
Елвира Катуш, езиковед, преподавател в катедрата по български език в будапещенския университет «Ейотвош Лоранд»,
Светла Кьосева, историк, зам. директор на българското училище «Христо Ботев» в Будапеща,
Любомир Миков, етнограф, ст. н. с. в софийския Етнографски институт при БАН,
д-р Костадин Гърдев, историк, директор на Българския културен институт в Будапеща,
Александър Гюров, историк, главен сътрудник при Българския културен институт в Будапеща,
Кристина Менхарт, студент българска филология в будапещенския университет «Ейотвош Лоранд»,
Румяна Иванова, сътрудник в славянския отдел на Ню-йоркската национална библиотека.

Духовно единство

Скъпи спародници, уважаеми гости,
Позволете ми да поздравя най-сърдечно всички вас с добре дошли в Българския културен дом в Будапеща и да пожелаея успешна работа на участниците в научната конференция.

Моля да приемете и искрената благодарност на Управителния съвет на Дружеството на българите в Унгария, че приехте поканата да участвате в тази първа по рода си научна конференция, която се провежда в тази сграда, строена от доброволните пожертвувания на българите в Унгария.

Настоящата конференция се организира по повод 80-годишнината на Дружеството на българите в Унгария! Вече цели осем десетилетия това дружество съществува и живее, носи пламъка на българщината, обединява и духовно свързва нашите спародници, защитава техните интереси, пази българските традиции, обичаи, култура, пази живо българското слово, възпитава подрастващите в уважение и обич към майка България!

Организирането на живеещите тук българи в дружество идва да отговори на техните духовни и икономически нужди. Първите български градинари-заселници се появяват около Будапеща през средата на миналия век и скоро техният брой достига 18 хиляди души. Те наемат за обработване все повече и повече земя и задоволяват с пресни зеленчуци столицата и някои други по-големи градове. Около 1900 г. например Борис Хаджипетков е имал 650 декара градини край Будапеща, а Цани Гогев е обработвал в гр. Пейч 825 декара. Само в един район на Будапеща, преди втората световна война българските градинари са използвали за поливане 650 кладенци-долапи! Всепризнатата е пионерската роля на българските градинари в Унгария, защото те първи въвеждат поливното зеленчукопроизводство на големи площи с предварително парниково отглеждане на разсада.

Тези стопански успехи налагат създаването на организация, която да защитава професионалните им интереси, да ги свързва духовно, да пази езика и обичаите на българските градинари и търговци. Историческият момент е вече назрял и на 14 юли 1914 г. те се събират в стопанисвания от българи

ресторант на ул. «Лоняи» в девети район на Будапеща и създават организационен комитет. Началото е вече сложено и на 20 юли същата година, на Илинден се свиква учредително събрание и се основава Дружеството на българите в Унгария. Приема се устав, избира се управляващо тяло като за пръв председател е избран търговецът Лазар Иванов от гр. Тетевен, който остава на поста си до 1928 г., а почетен председател — до смъртта си през 1936 г. През този период ръководеният от него управителен съвет продължава да разширява родолюбивите си начинания: още на следващата година започва издаването на вестник «Маджаро-български преглед» на български и на унгарски език, на 26 май 1916 г. в Будапеща българите основават Църковна община, а на 25 февруари 1918 г. отваря вратите си и българското училище, което вече има непрекъсната 76 годишна история! Малко по-късно, на 24 май 1918 г. е открит параклисът «Св. Кирил и Методий», а през 1931 г. е построен настоящият български православен храм, който носи имената на нашите славянски равноапостоли.

Примерът на будапещенци е последван от българите в Мишколц — през април 1924 г. те откриват свое училище. През 1933 г. в Пейч е учредена българска църковна община «Св. Иван Рилски» и открит параклис със същото име, съществуващ и до днес.

През 1957 година от доброволните дарения на 445 български семейства се изгражда този български културен дом, в който сега провеждаме нашата конференция. По-късно, в продължение на няколко години, се извършва надстройката като се построяват сега съществуващият хотел и двете нови помещения на ресторанта.

С това завършва един етап на развитие и се осъществяват мечтите на българите в Унгария — изградени са трите основни духовни институции на българщината от възрожденска България насам: училище, църква, читалище (културен дом). Засега все още нямаме собствена училищна сграда, но да се надяваме, че за в бъдеще ще бъде построена.

Много са българите, които са дали своя принос

и живота на дружеството. По реда на тяхното избирание бих искал да спомена неговите председатели от основаването му до днес: Лазар Иванов, Димитър Маринов, Никола Атанасов, Стефан Георгиев, Тодор Киров, Иван Ялъмов, Ангел Колев, Никола Бочев, Славчо Костадинов. Тук бих искал да изтъкна и дългогодишната ползотворна работа на бившия секретар на дружеството Тодор Калицов, а също да спомена някои имена на наши сънародници, като с това листата им съвсем не е пълна, не могат да бъдат изброени всички, които винаги са били готови да се притекат на помощ на дружеството и не са жалили нито време, нито труд, нито средства, за да подпомогнат общото дело: Петър Хаджипетков, Никола Кабакчиев, Ангел Карапенчев, Михаил Заяков, Илия Добрянов, Цани Йоргов, Тодор Иванов и още много други. В последния строителен етап на културния дом неocenим е приносът на хора като Георги Добрев, инж. Владимир Енчев, инж. Петко Бундев, арх. Матей Константинов, и др. В резултат на дългогодишната събирателска и изследователска дейност Пенка Чангова издаде интересна книга за живота и делата на българските градинари и търговци в Унгария.

За чест на нашите сънародници тук, трябва да кажем, че Дружеството на българите в Унгария винаги е било единно и сплотено, чуждо на политически страсти и лични разпри. То винаги е било на самоиздръжка, главно от развиваната стопанска дейност. От няколко години дружеството ни получава известни помощи от унгарската държава, но основната издръжка идва от стопанската ни дейност. От 1992 г. започнахме да издаваме на

български и унгарски език списание «Хемус». Активно си сътрудничим и подпомагаме дейността на българското училище и българската църква в Будапеща. Към Дружеството на българите в Унгария има изградени секции в Мишколц и Пейч. Развиваме богата културно-просветна дейност, организираме концерти на състави от България, срещи с писатели, изложби, имаме предаване на български език по унгарската телевизия (макар и само десет минути в месеца). Съгласни приетия през 1993 г. от Унгарския парламент закон за правата на националните и етнически малцинства в Унгария, българската общност официално получи статута на национално малцинство, което ни дава възможност още по-активно да участваме в унгарския обществен и културен живот, с по-голям ефект да защитаваме интересите на българите в Унгария.

Ето това са накратко делата на нашите българи в Унгария. Всичко, което сме постигнали е резултат на упорит труд, на трупаната с десетилетия духовна енергия в душите и сърцата на нашите предци, дълбоко почувствана и изстрадана от тях и оставена в наследство на нас — техните деца и внуци. Затова и наша първостепенна задача е всичко това да тачим и пазим. Ние искаме да завещаем този пламък на идващите след нас, за да не заглъхне по унгарската земя българското слово, за да остане българското име и съграденото от нас!

Още веднъж ви благодаря за участието в работата на конференцията и ви желая плодотворна работа! Чувствайте се тука на българска земя!

Състоянието на националните малцинства в Унгария

Уважаеми г-н председателю,
Дами и господа,

Преди осемдесет години, през лятото на 1914 г. идва ред на едно изключително важно събитие в историята на българите в Унгария: работните и благонадеждни български градинари и търговци, снабдяващи градът ни с пресни зеленчуци и плодове създават Дружеството на българите в Унгария, което и до днес функционира отлично организирано и ръководено.

Дълновидните и мъдри учредители добре са знаели, че единствено една собствена организация за защита на интересите и съдействащите с нея религиозни, културни и образователни институции ще могат да предпазят българите с техните професионални интереси, език и култура, религия и обичаи от претопяване в една коренно различаваща се от родната им икономическа, езична и културна среда.

В резултат на това те създават своите първи църковни общини и училища в Будапеща, после в Пейч и в Мишколц.

През 1931 г. е построена единствената в страната църква във византийски стил, намиращата се на отсрещната страна на улицата българска православна църква.

Така, от необходимите за запазването на националната идентичност и наследиането на майчиния език и култура основни условия вече са налице Дружеството на българите в Унгария, защитаващо техните интереси, национална религиозна институция и училища. Липсва обаче едно важно звено: сграда, в която да се води дружествен живот, служеща за терен на културна и общообразователна дейност, за отмор и забавление. Но за построяването на такава сграда — поради войната и други икономически и политически причини — трябва още да се чака.

Известната в целия град сграда, в която сме сега: Българският културен дом функционира вече почти четиридесет години, но този дом, за разлика от много други подобни институции, построени с държавна бюджетна помощ, носи печата на

родолюбие то на българските градинари и търговци в Будапеща. Тази сграда е построена от доброволните им дарения. И с право те се гордеят с нея и я съхраняват с любов! Културният дом задоволява предимно културните нужди на българите, но е отворена и за всички желаещи. Тук излизат на сцена и победителите в националното състезание «Кой какво умее?», танцовият състав «Мартеница», танцьорите на състав «Здравец» и музикантите от «Жаратнок» и «Фалкафолк».

Дружеството издава свой печатен орган, списание «Хемус», поддържа тесни връзки с родината и с организацията на другите малцинства в Унгария, както и с много унгарски и български научни, културни и обществени институции.

Българската общност в Унгария се числи към малобройните национални малцинства в Унгария. Но благодарение на създадената със собствени сили инфраструктура тя е на първо място. В дружеството се води разнообразна дейност на високо ниво, която може да служи за пример и на другите малцинства.

С признание и уважение трябва да спомена радателите за успехите на дружеството, Управителния съвет на Дружеството на българите в Унгария, начело с неговия председател г-н Георги Иринков, който тази година навърши 60 години и Тошо Дончев, който освен че е директор на културния дом, в един особено важен и на усилената работа период, по време на изготвянето на закона за националните и етнически малцинства беше и председател на Кръглата маса на унгарските национални и етнически малцинства.

Уважаема конференция,

С това бих желал да премина към следващата част на моето изказване: състоянието на националните и етническите малцинства в Унгария и правните страни на регулиране на тяхната дейност, тоест да дам кратък обзор на актуалните задачи на унгарското правителство по въпросите на малцинствата.

На 7 юли 1993 г. унгарският парламент с огром-

но мнозинство прие закон LXXVII от 1993 г. за правата на националните и етническите малцинства.

Изхождайки от факта на историческото съжителство, парламентът осигурява в този закон всички онези права които са не само основни човешки права на унгарските граждани, принадлежащи към малцинствата, но и политически права, чрез които да осъществят съхраняването на своята етническа идентичност.

Целта на този закон е, въз основа на принципите, залегнали в Заключителния акт от Хелзинки, да създаде необходимите институционни основи за осигуряване на малцинственото битие, включително и за поддържане на свободна и жива връзка с отечеството и нацията на техните предци.

При изработването на този закон унгарския парламент се ръководеше от желанието за изграждане на Европа без граници, за смекчаване и ликвидиране на произтичащото от малцинствения бит неизгодно положение, доразвиването на необходимата за това демократична институционна система.

Законът се прилага към всички лица с унгарско гражданство, живеещи на територията на Унгарската република, които се считат за принадлежащи към някое национално или етническо малцинство, както и към общностите на тези лица. По смисъла на закона национално и етническо малцинство е всяка народностна група, живуща поне от един век на територията на Унгарската република.

В съответствие с Конституцията законът установява, че националните и етнически малцинства са съпричасни към властта на народа: те са съставни фактори на държавата.

Основни принципи на законодателствения регулиране са:

- 1.) активна защита на малцинствата, смисъл на която е, че правната система не е безразлична към съхраняването на малцинствената идентичност, но я подпомага;
- 2.) свободен избор на етническа принадлежност и равенство между малцинствата в Унгарската Република;
- 3.) система от индивидуални и колективни права;
- 4.) право на създаване на малцинствени самоуправления и
- 5.) осигуряване на необходимите финансови средства за съхраняване и развитие на културата на малцинствата.

Едно от най-важните колективни права на малцинствата е правото на създаване на местни и републикански малцинствени самоуправления. Цели се по този начин да стане по-пълно участие на малцинствата в обществените работи, защитата и представителството на техните интереси, чрез определени в този закон задачи и компетентност на малцинствените самоуправления.

Републиканското самоуправление, в законните рамки може да решава самостоятелно въпросите например на:

- поддържане на учебни заведения,
- създаване и поддържане на театър, библиотека, музей, научен и културен институт, издателство,
- имуществото и бюджета си, а също да дава мнение по законопроектите, засягащи в това му качеството малцинството, което представлява, организира и поддържа служба за правна помощ.

Унгарският парламент, предвид закон LXXVII от 1993 г. за националните и етническите малцинства, взе решение за внасяне на поправки към закон LXV от 1990 г. за местните самоуправления. Въз основа на внесените поправки към изборителния закон малцинствата в Унгария сега за първи път ще имат възможност да избират свои легитимни самоуправления. Това ще бъде наистина историческо събитие.

В процес е изработването на правителствено постановление за финансирането според закона за малцинствата, съгласуването на закона за омбудсмана и разрешението на въпроса за участието на малцинствата в държавното законодателство.

Уважаема конференция,

Накратко се опитам да очертая актуалните задачи по въпросите на националните малцинства, които са общо дело на унгарското правителство и на живеещите в страната ни етнически и национални малцинства.

От името на Управлението за национални и етнически малцинства при министерския съвет на Унгарската република още веднъж преиветствам Дружеството на българите в Унгария по случай 80-годишният му юбилей и желая по-нататъшна ползотворна разбота на конференцията.

Благодаря за вниманието.

Ролята на европейската диаспора в историята

Както е известно, изразът диаспора се използва първоначално за онези евреи, които живеели извън територията на Израел (и говорили предимно на гръцки - оттам идва и гръцкия термин). Тоест диспора е било религиозно-етническо понятие, тъй като за евреите тези два признака са неделими един от друг.

Ако бегло погледнем античното развитие на Европа, можем да открием и други критерии, освен религиозните и етническите. Живеещите извън исконните национални територии на своите народи хора са били търговци, военнопленници или робини, попаднали или отведени надалеч от родните си места. Всички тези разновидности са присъщи на Римската Империя. Може още да се споменат и интелегентите, онези гръци, които са преподавали гръцки език в много селища на империята, тъй като е имало нужда от изучаването на този език, особено разпространен в източната част на империята. Едно е сигурно: освен евреите, които държат на диаспорите си, никъде другаде това не е от значение. Етническите различия са били още по-незначителни при взаимоотношенията между хората, особено в римската или другите ранни големи империи. Етническият произход във всички случаи е от второстепенна важност, основен критерий в личностните взаимоотношения е класовото деление.

Разбира се, един момент е особено важен за изследването ни, това, че живеещите в диспора се намират далеч от националните си територии, независимо дали това е станало доброволно или насилно. Самият термин «исконна национална територия» е доста несигурен. Единствено евреите имат отношение към него, когато става дума за Израел. Нали по онова време и самите националните територии не са били строго определени.

Това положение не се променя особено и през средните векове, като и тук етническият признак не е от първостепенно значение, все още говорим за традиционно общество. За този период разполагаме с повече данни, особено за втората половина на средновековието. Може да се каже, че личностите, попаднали в една диаспора, ако не са

имали възможност да поддържат постоянна връзка с родината си, обикновено са били асимилирани. Защото още тогава езикът е най-важното средство за комуникация. Ако приемем, че българските турци представляват една такава диаспора, процесът е очевиден. Същото е положението с варягите в Русия или с норманите в Англия и може още да се изброява. Ако това става при такива големи етнически групи, още повече важи за по-малобройните диаспори. Такива са случаите с придружаващите омъжените в чужбина принцеси рицари, които се претопяват в чуждата среда. Може би те дори не бива да се считат за диспора.

Изглежда, че трябва да има още някакъв признак. Нека си припомним тук масовото разселване през средните векове на немците на изток и север. Отново става дума за професионална диспора, тъй като тези немци са били предимно търговци, занаятчии и миньори. Стигат до Балтика и до Трансилвания, но не се асимилират, запазват езика си. Въпросът е, можем ли да говорим в този случай за някакво етническо самосъзнание, което ги запазва от асимилацията? Или просто тяхното привилегировано положение е решаващ фактор за съхраняването им като немци? Изглежда, че когато диаспората е по-многобройна и е съставена на професионална основа, както в горния случай с немците, асимилационните процеси не действуват. Но тогава защо това не е така при българските турци и при варягите? Нали в известен смисъл и тук е на лице един вид професионална обособеност. Възможно е тук да играе роля и факторът време, от предните примери немските преселници ги делят два-три и повече века. Тоест, може би става въпрос за такъв период, когато етническото самосъзнание все пак играе някаква роля? На това се противопоставя обаче фактът, че немски миньори са се заселили и в Сърбия, но не са запазили своята обособеност. В края на краищата все още сме в традиционното общество, където, както казахме, етническите белези не са от първостепенно значение. Тъй като за новата история знаем още повече, отколкото за средните векове, имаме възможност за по-пълноценни

изследвания. Имам предвид например италианските хуманисти, които от XV век се появяват в различни страни на Европа, дори и в Русия. Тук отново се срещаме с един вид професионална обособеност, те всички са били интелигенти и са изпълнявали такива функции. Има още една професия, чрез която в чужбина попадат по-големи групи хора: това са наемните войници и офицери. Нека си припомним швейцарските наемници или една такава известна личност като Евгений Савойски. За него знаем, че искал да служи на французите, но Луи XIV не го намира достатъчно добър, така става генерал при Хабсбургите. Неговата национална принадлежност е забудена в мъгла, дори при подписването си използвал три езика. Швейцарските наемници разбира се представляват диспора дотогава, докато наистина произхождат от Швейцария. След време това става по-скоро нарицателно име на професията, без наличието на единен етнически признак.

Или пък да вземем прокудените от Чехия през XVII век протестанти или заточените през втората половина на века френски хугеноти. И в двата случая, най-късно до третото поколение, те са асимилирани въпреки, че в Прусия хугенотите успяват да запазят етническата си принадлежност малко по-дълго. Подобно е положението със заселените на територията на полската държава по това време холандци. Една типична професионална диспора от заселници, занимаващи се с пресушаването на блатата и въвеждането на нова селскостопанска технология, които след време също се претопяват сред населението.

Ако се занимавах със социология, вече би трябвало да представя своя теория по въпросите на диаспората, предвид професионални или други критерии, например език, и да дам някакво количествено определение каква маса хора е необходима, за да се избегне асимилацията. Но понеже съм само историк, не мога да си измислям теории, а само да преценявам фактите и да правя предпазливи изводи. Затова трябва да кажа, че обикновено асимилацията става съдба на европейските диспори. Има изключения, разбира се, както се вижда от примера с немците. Считам, че преплитането на много исторически фактори предпазва в някои случаи диаспората от асимилация. Животът в големите градове, професията, привилегиите, относително голямата численост, доколкото може да бъде голяма тя в един град от ранната нова история, а може би и други фактори, обясняват запазването на етническата група.

След Френската революция или от епохата на просвещението нещата се променят. Идва един период, когато етническото самосъзнание се превръща в първостепенен критерий за обособеност. Може би това обяснява съхраняването на немската общност в Русия чак до XX век, въпреки, че тук трябва да отбележим и един друг момент:

тази диаспора дълго време получава постоянен приток на нови хора. Но веднага си припомняме и друг пример: през XVIII век на тогавашната територия на Унгария се заселват голям брой немци. Те идват от различни области, а по това време дали някой е шваб, байор или прусак, има дори по-голямо значение от немското етническо самосъзнание. Затова тези насила преселени селяни (отново един вид професионална диспора) толкова дълго се запазват без особено силно изразено чувство за етническа идентичност.

През новия исторически период, в резултат на колонизацията се появява един непознат дотогава вид диспора. В края на краищата европейците, заселили се в испанските, английски, френски и холандски колонии, също жовеят в един вид диспора и това отново са професионални диспори на военни, търговци и държавни служители. Очевидно, в повечето случаи обществените различия между колонизаторите и местното население са толкова големи, че за езикова асимилация не може и дума да става. Местните първенци трябва да научат езика на колонизаторите. Но това вече не е европейско явление, европейците тук изпълняват само определена роля.

Ако обаче погледнем диаспорите от XVIII и още повече от XIX век ще видим, че голямо значение има преселването според дадена професия. Това се предопределя и от индустриалната революция, създаваща нови и нови професии. На много места възниква необходимост от инженери, специалисти в дадена област, което дава възможност за миграция и в самата Европа. Отново трябва да вземем предвид един фактор: модерните държави в много по-голяма степен могат и искат да държат под контрол преселниците въпреки, че все още не прибегват до мерки за ограничаване възможностите за заселване. Поставят се някои условия, като например познание на езика, но те не са от решаващо значение. Държавите не водят строга регистрация на преселниците, особено когато става въпрос за преселване в рамките на една държава, като например Хабсбургската монархия, където не се поставят бюрократични пречки пред свободното движение на работната сила.

През XIX век възникват две нови форми на създаване на диспора. Едната всъщност не е толкова нова, но по размери несъмнено надвишава всички предишни и това е емиграцията. Не е нова, защото предпоставките ѝ се коренят в колонизацията. Още повече, че и тя не е или не е само европейско явление. В по-големи размери се повтаря нещо, което вече е ставало. В много случаи емигрантите също се асимилират с изграждането на новите генерации, но понякога се запазват през много поколения, ако достатъчно голям брой хора от една националност живее заедно.

Другото явление е политическата емиграция,

която също създава диаспори. И това не е абсолютно ново явление, но сега, ако вземем например «голямата» полска емиграция след въстанието през 1830 г., с десетхилядната си маса тя все пак доста се различава от единичните бягства от политическа разправа. При политическата диаспора възниква един въпрос, който можехме да поставим и по-рано: какво става с течение на времето при една диспора? Защото политическата емиграция има една особеност — счита себе си за временна, цялото ѝ съществуване е насочено към това, да промени ситуацията в родината си и с това да създаде условия за завръщане. Почесто обаче ситуацията в родината не се променя, и диаспората става постоянна (както в полския случай). Унгарската емиграция, след австро-унгарското съглашение от 1867 г. практически изцяло се завръща в родината.

Може да се счита, че южно-славянската емиграция, след османското нашествие на север, към Австро-Унгарската монархия е също един вид политическа емиграция. Сред тези емигранти има и българи, но, разбира се, особено много са сърбите. Също голям е броят на една неславянска етническа група — албанците. Тази диспора, тъй като е сравнително многочислена, успява да запази своята етническа принадлежност. За това, освен числеността, важна роля играе високата степен на етническо самосъзнание. Тази диаспора практически и до днес е запазила етническата си принадлежност, асимилирала се е само една малка част. С това обаче вече стигаме до XX век, където отново се срещаме с някои нови явления.

XX век, който започва всъщност с Първата световна война, е носител на едно ново явление, смяната на населението след войната или пък принудителното изселване, но вече измервано в милиони. Преди само масовата емиграция раздвижва такива големи маси хора, при това за по-голям период от време, не за една-две години. Ако погледнем това явление отблизо, трябва да отбележим, че то не води до образуване на диаспори, тъй като голяма част от преселените фактически се връщат в родината си, както това става с немците. Разбира се, в същото време, преселването на кримските татари например води до създаването на нова диаспора, напомнимйки положението с евреите, когато исконната национална територия като такава вече не съществува. Това става съдба на няколко етнически групи, част от малките балтийски народи е преселена, но разпръсната, тоест не може да се считат за нови диспори.

Създават се и нови форми на политическата диаспора, в социалистическите страни, където преселването е практически забранено, затова страната може да се напусне само нелегално. Дисидентите, както ги наричат официално, представляват един вид емиграция, тоест диаспора,

въпреки разпръснатостта им. Освен това, те не хранят онези надежди на политическата емиграция от миналия век, че с промяната на политическата ситуация някога ще могат да се завърнат. А когато неочаквано ситуацията все пак се променя, малко от тях се възползват от тази възможност. Дисидентите не могат да изпълняват ролята на диспора и поради причината, че са отхвърлени от родината си, забранено е дори споменаването им. Разбира се, това е така и по отношение на емиграцията от миналия век.

През нашия век има нови форми и на професионалните диаспори, вече милионните маси на «гастарбайтерите». Фактически и те представляват един вид диаспора и обикновено поддържат връзките си с родината. Към тях можем да причислим и различните мафии, чийто брой и етнически състав доста се увеличи през последните години.

Не случайно споменахме в началото термина исконна национална територия. До ден днешен това е ключов въпрос на диаспората. От друг аспект това означава, че онези етнически групи, които са останали на своята национална територия, но междувременно са попаднали под административната власт на друга държава, не могат да се считат за диаспора в истинския смисъл на думата. Всъщност обаче все повече изпълняват тази роля.

След като поставихме някои въпроси на диаспората в исторически аспект, накрая бих желал да спомена още нещо. Така например да напомним явлението, че сякаш днешните диаспори са по-малко застрашени от асимилацията. Това се обяснява от една страна с по-голямата численост на диаспорите в повечето случаи (да си припомним руското малцинство в държавите от бившия Съветски Съюз). Към това явление обезателно допринася обстоятелството, че създаването на диаспори през XX век протича при много по-високо ниво на етническо, може да се каже дори национално самосъзнание, отколкото когато и да било през предишните периоди. За ново явление може да се счита и това, че родината днес все повече държи на произлезите от нея диаспори. Това в много по-малка степен важи за приемащите държави. И ако накрая размислим над днешното значение на понятието диаспора, може да достигнем до извода, че от първоначалния етническо-религиозен признак днес все по-голямо значение придобива неговата първа част, а се омаловажава втората. Освен този признак все по-голяма роля играе професионалната диаспора, имам предвид «гастарбайтерите» или амеранските «брейн-дрейн». Неоспорима е първостепенната роля на етническия момент.

Въпросът е, доколко днес той играе и политическа роля.

Превод: Александър Марков

Българите в Унгария

Предизвикателствата на новото време

През последните години сме свидетели на ново възраждане на етническите традиции и самосъзнание, на търсене и преоткриване на етническата идентичност. Като естествено последствие на споменатите процеси се повишава и интересът към научното им изучаване. Проучването на живота на българите в Унгария се мотивира не само от личната ангажираност и изследователското любопитство на автора, като член на тази общност, но и от оправданата загриженост на българската общественост и научна мисъл към откъснатите и живеещите извън границите на България сънародници. Изследването се обосновава и от някои други специфични обстоятелства:

1. В наше време, когато националните и етническите въпроси често са предмет на изкуствено развихрени страсти, политически спекулации и дори водят до военни стълкновения, когато те се отричат или се преувеличават, предметът на нашето изследване притежава преимуществото, че може да бъде третиран обективно — без пристрастие, без мнителност и без прекалена чувствителност, благодарение на вековните връзки между българи и унгарци и на несъмнено положителния принос на българите в Унгария.

2. Българската общност в Унгария заслужава внимание и поради факта, че тази малобройна народностна група за кратък исторически период изиграва такава значителна общественоекономическа роля, която далеч надхвърля възможностите на едно малцинство с подобна численост. Българското градинарство стана синоним на съвременното интензивно зеленчукопроизводство, което се признава и от унгарската научна мисъл. Методите на българското градинарство и до ден днешен се преподават във висши и полувисши селскостопански институти в Унгария.

3. Битът и поведението на българските градинари и търговци в Унгария са създали позитивно, макар и едностранчиво мнение — стереотип у унгарците и за българите като нация, съгласно който всички българи в Унгария са градинари и България постига най-големите си резултати в областта на селското стопанство. До близкото

минало националната характеристика на българите като трудолюбив, скромен, непретенциозен, пестелив, любезен и честен народ се изграждаше върху мнението, формирано в резултат на преките контакти с българските зеленчукопроизводители. Продуктите на българските градинари и понастоящем стават гаранция за качество. Техният начин на живот, предопределен от нормите на патриархалното българско село и пренесен в Унгария, е породил само признание и уважение.

4. Българската общност в Унгария се отличава с особената си предприемчивост, организираност, сплотеност и подчертан стремеж за колективно просъществуване. Нейната организация се оформи като водеща при останалите такива на националните и етнически малцинства в Унгария, особено по време общественото участие в изработването на закона за националните и етнически малцинства в Унгария.

Историята на преселването на българите в Унгария води своето начало от далечното минало. След като България пада под османско иго, българи се заселват не само покрай южните граници на тогавашна Унгария, но дори в близост до столицата Буда. След потушаването на Чипровското въстание значителен брой български семейства се настаняват на територията на Унгария. През XVIII в. тук идват търговци от балканските земи, в това число и много българи. Благодарение на вековните близки контакти и съжителство на български заселници и странстването на българските търговци, Унгария се оказва позната земя за новата вълна гурбетчии — българските градинари през XVIII-XIX в.

През XVIII век в пределите на Османската империя се заражда значителна българска трудова миграция, която е свързана със зидарството и градинарството (зеленчукопроизводството). Първите зеленчукови градини в чужбина се откриват от лясковчани в околностите на гр. Брашов (Трансилвания). До края на века мигриращите градинари са почти изцяло от Лясковец, но впоследствие този поминък се разпространява и се усвоява от населението и в съседните села. Със своята дей-

ност те покриват незадоволени дотогава потребности от пресни зеленчуци на населението. Тази земеделска култура се идентифицира като оригинално българска, тъй като нейните отличителни черти, в сравнение с унгарските, изпъкват значително.

Според начина на живот и функциониране на институциите на преселниците се открояват три периода на заселване. Първият, който може да се нарече гурбетчийски, трае до 1914 г.

Излизането в чужбина на големи групи градинари, наричани тайфи, компании или сдружения, става през първите дни на март. Тези сдружения се състоят от селяни от едно село или близки села, с еднаква култура и подобна психика. Наема се градина и започва една почти денонощна работа. От март до края на октомври или ноември, от понеделник до събота, дори и в неделя, от ранна утрин до късна вечер хората са заедно на градината. След приключването на сметките по Димитровден, градинарите се връщат в България, за да дочакат следващата пролет.

От началото на XX в. броят на излизащите градинари започва да нараства. Газдите сключват контракти със собствениците на земи за период, по-дълъг от една година. Някои газди дори купуват земя, което води до по-продължително заселване. Вече все повече градинари прекарват и зимата в Унгария. През 1914 г. от търновски окръг в чужбина са излезли общо 16.789 души, от които 5.204 за Австро-Унгария. Газдите и съдружниците осъзнават своите специфични интереси и в тях се заражда убеждението, че те могат да бъдат защитени само от тяхна собствена организация. В резултат на това, през лятото на 1914 г. основават свое дружество, след това църковна община, училище.

С това започва вторият период в живота на българите в Унгария, който може да се определи като период на уседнал живот, на изграждане, функциониране и укрепване на институциите на българската общност в Унгария. Той обхваща в общи линии промеждутъка между двете световни войни. До края на войната се откриват училища още в Мишколц и Пейч. Създава се библиотечен фонд, а през 30-те години се построява и църковна сграда в Будапеща, а до нея се предоставя и помещение за дружествен живот. През втората половина на 20-те и особено през 30-те години броят на емигриращите от България в Унгария градинари се увеличава благодарение на организаторската дейност на Българския градинарски съюз. Градинарските сдружения просъществуват до края на Втората световна война.

След установяването на комунистическа власт в България и Унгария, в резултат на обществените и икономическите промени, миграцията е изкуствено спряна. С това започва третият период — от началото на 50-те години — период на окончател-

но установяване на тези преселници и техните потомци и утвърждаването им в постоянна местна етническа общност. През 50-те години намаляват и дори прекъсват редовните пътувания до родината. Стопанствата-градини функционират вече изключително на семейни начала. Преобладаването на мъже сред българите-градинари, а също и фактът, че от 40-те години насам все повече български студенти следват в Унгария, води и до нарастване на смесените бракове. Попълването на българската общност става вече не по професионална линия, а по семеен път. Унгарската действителност все по-осезателно присъства в живота на българите, докато в същото време се усъвършенстват институциите на самоуправлението, поддържането и възпроизводството на етническите особености на общността, като се доизграждат и съответните материални предпоставки за това. През 50-те години, от даренията на българските преселници, до черквата се построява и български културен дом, училището се премества в самостоятелна сграда, към него се създава общежитие, а после и детска градина. През учебната 1981/1982 година училището прераства в ЕСПУ, а през 1993 г. става българо-унгарско езиково училище с 12-класно обучение.

От казаното дотук става ясно, че тази общност не е тъждествена с някогашното гурбетчийско градинарство или с градинарството на семейна основа, още повече, че около 1/6 от местното българско население е с висше образование. В наши дни вече е трудно да се говори за българите в Унгария въобще, без да се конкретизира за кои от тях става дума: сегашни или бивши градинари, работници, средни специалисти или висшисти, първо поколение преселници или второ и трето поколение потомци, израснали в България или в Унгария, българи от смесен брак, българи, сключили смесен брак, българи — български граждани, българи, приели и унгарско гражданство, българи-билингвисти, българи, позабравили или недоучили родната реч, българи с българско самосъзнание, българи с чувство за двойна народностна идентичност.

Българите в Унгарската Република, по своя исторически произход и сегашните си особености представляват своеобразна, самостоятелна преселническа общност. Те се различават от многобройните наши презокеански и средноевропейски икономически и политически емигранти. Те не са били прокудени от родината си, а са напуснали родния край доброволно, сменили са местожителството си и така не могат да бъдат считани за бежанци. Завръщането им в родината не е зависело от повратностите на съдбата, от външни обстоятелства, а се е подчинявало на строга закономерност. Поради близост в историческото и политическото развитие на двете страни в Унгария няма българска политическа емиграция. Ядрото на

настоящата общност е образувано в резултат на продължителна периодическа междудържавна миграция на специализираните в градинарската професия българи, предимно от търновския край.

Днешното българско население в Унгария наброява около пет хиляди души. В сравнение с трийсетте години, числеността на българското население е намаляла няколкократно, чувствителен е спадът и спрямо шейсетте години. Преди 30 години, през 1964 г. са били регистрирани 2.842 души български граждани, през 1984 г. те са 1.811, през 1992 — 1.835. (Става въпрос за регистрираните в Посолството българи с българско гражданство.) Неестествената диспропорция между мъжете и жените става по-умерена. Това население е разпръснато из цяла Унгария и живее в над 150 селища, най-многобройно е в Будапеща и нейната агломерация, сравително компактна маса живее в с. Халастелек и с. Сигетсентмиклош (и двете се намират на о. Чепел), а в провинцията — в Мишколц и Пейч. Произхождат от над 200 селища в България. От историческия преглед на преселничеството и от горните статистически данни става ясно, че не може да се говори за някакъв териториален диалект на българския език на унгарска земя, тъй като той не се ограничаваш нито географски, нито заема отделни части от езиковото землище, като например банатският говор или българските говори в Украйна и Молдова. Носители на различите наречия поддържат редовни и чести контакти със свои сънародници от страната и от родината, които говорят на други диалекти или си служат с книжовен език. Не може да се говори за подобна езикова изолация, каквато се установява при българите в презокеанските страни. Въпреки тези обстоятелства, можем да открием наличието на известен превес на източните, по-специално на балканските говори.

Тези езикови особености се обясняват с историята на възникването и развитието на градинарството. Нека да си припомним, че първи започват да се занимават с градинарство жителите на днешния град Лясковец, а после и на околните села и понастоящем почти 1/3 от всички преселници са родом от две села — Поликрайще и Драганово. Впрочем, много от българските преселници с достойнство изтъкват, че говорейки на търновски диалект, те всъщност говорят на литературен български език. Любопитно е да се забележи, че носителите на този диалект със своето произношение оказват силно влияние върху говора на подрастващото поколение. В детската градина дори децата от други краища на България усвояват пълната редукция на широките гласни в съответни тесни. Този преселнически език може да се окачестви като централен балкански говор с изобилие на градинарска лексика и унгарски заемки. Българите поддържат редовни контакти с родината, с родното място и общуват предимно помежду

си. Те са интегрирани в унгарската икономика като независими и обособени колективи, а не като индивиди и поради това въпреки неголямата си численост и значителната си териториална разпръснатост не претърпяват асимилационни въздействия. Ето защо, те се различават от многобройните презокеански имигранти в САЩ и Южна Америка или също от представителите на националните малцинства, заети в заводите на Будапеща и големите градове на Унгария в началото на XX век. И поради тези причини последните претърпяват по-бърза и значителна асимилация. От 1880 до 1910 година са асимилирани над един милион души от националните малцинства.

След разпадането на социалистическата система в Унгария и в България настъпват изменения в много области на живота и на българските преселници. Става ясно, че съставки на народностната им идентичност са пряко или косвено свързани с начина на живот. Преобладаващото мнозинство от българите в Унгария вече не живее с мисълта за окончателно завръщане в родината. Това обстоятелство ги кара да се интегрират в унгарското общество, а не само временно да се адаптират към местните условия. Много от тях приемат унгарско гражданство.

Унгарската действителност вече все по-значително присъства във всекидневния бюджет на времето. Дружеството, училището и църквата са онези институции, които осигуряват постоянно или периодически възможност за групови общувания между членовете на общността. Това се осъществява предимно през свободното време и в повечето случаи в семейно-роднинска или приятелска среда. Съвременните изисквания и извънсемейни задължения съкращават още повече това време. По-образованите и по-младите търсят различни форми за прекарване на свободното си време, които се реализират предимно в унгарска среда. За тях проявите, организирани от споменатите български институции, сами по себе си нямат особена притегателна сила. В обкръжението на последните откриваме съседи, колеги и приятели унгарци, като по количествено измерение тези контакти дори доминират. Живеещите в смесен брак естествено поддържат и роднински връзки с унгарците. Друга важна черта в начина на живот на съвременните български семейства в Унгария е значителната промяна в етническата социализация на децата. В миналото социализационните процеси на децата са протичали в България до 13-14 годишната им възраст и след това са «отивали на градина» в Унгария (I период) или са протичали в подчертано българска среда — на градина, в ендогамно (съпругът и съпругата са българи) семейство (II период). Днешните българчета се раждат и израстват в Унгария. В чуждоезична среда чрез свои решения /например избор на име и учебно заведение/ и възпитателна практика

родителите изграждат у своите деца чувство и съзнание за народностна принадлежност. При съвременните условия предаването на културен и психически образец не се реализира с естествена спонтанност. Дори само по себе си ендегамното семейство в резултат на посочените социални промени не е винаги в състояние да осигурява нужните предпоставки за усвояването на езика и равностойното владение на родната (българска) култура. Чувството за народностна принадлежност преди всичко и основно се формира в семейството, но културата и преди всичко езикът се усвояват надеждно само в българско училище или в България.

Загубването и търсенето на идентичност са характерни черти на нашето столетие, които се проявяват преди всичко при преселването в чужбина. Житейският опит, наблюденията и изследванията потвърждават, че независимо от причините на миграцията, последствията от нея имат етнически характер. Самият акт на преселването в чужда страна, а особено продължителното пребиваване там, засягат не само съзнанието и чувството за народностна идентичност на преселника, но и цялата му психика, културата му и в това число най-вече езика му. Съзнателно или несъзнателно се поставя въпросът как или до каква степен индивидът трябва и може да се адаптира, какво иска и може да предаде на своите потомци от етническите си особености. Реализирането на този стремеж се предопределя не само от субективните намерения на преселника, но и от много обективни предпоставки и социално-психически прояви на чуждата среда. Осъзнаването на собствена етническа идентичност при лицата, живеещи в хомогенна етническа среда, възниква само като теоретичен въпрос. При тях констатирането на собствената етническа идентичност е почти равностойно на природна даденост, която от само себе си се разбира, докато при преселването в съзнанието на индивида изпъква етническата категория. Ако в чужбина някой го запита «Какъв сте Вие?», преселникът изтъква именно този аспект на самоопределянето си. При българите напълно отсъстват онези форми на поведение, които се пораждат в малцинствени групи в резултат на подтискане и предрасъдъци като: страх, самоомраза, агресия. Българите в Унгария със самочувствите изтъкват принадлежността си към местната българска общност, българското име и произход им придава известна оригиналност, колорит и допълнителна индивидуалност. Когато преселникът използва етническата категория, той прави обобщение, като всички съставки на тази категория, които не винаги са осъзнати или не могат да бъдат изброени в този акт, в повечето случаи притежават значителен емоционален заряд. В този процес участват както обективни дадености, така и субективни отношения.

Той е българин и какъв друг би могъл да бъде?! Носи българско име, роден е в България, родителите му са българи, родният му език е български, изпитва съкровенното и свидно чувство на родолюбие. В неговото съзнание «българското» е свързано с природата и пейзажа на родния край, на отечеството, с познанията за него, с българската история, литература и музика, национални идеи и идеали, със спомени от детството, преживявания и събития, с топлината на бащиното огнище, с нежността на майчината ръка, с вкусните гостби, игрите и обичаите, с приказките и предметите, с приятелите и познатите. Всичко това е неговата биография, всичко това е самият той. Разбира се, в краткия акт на самоопределянето всички тези емоционално наситени елементи не могат да бъдат изразени. Индивидът в даден случай приема и използва за свое самоопределяне етническата съставка и аспект на своята идентичност — категорията «българи» и я конкретизира чрез нейния юридически израз — гражданството. При преселниците, българското гражданство адекватно изразява етническата им идентичност — сумира отделните ѝ съставки в едно. Към съставките на етническата идентичност причисляваме такива отличителни елементи като име, произход (семеен и териториален), гражданство, владение на етнически културен образец, в това число и преди всичко владението на език, в някои случаи воденето на характерен начин на живот, професия и принадлежност към определено вероизповедание. Това са обектовните дадености. Но в самоопределянето на индивида субективните свойства, базиращи се на обективните предпоставки, често придобиват по-голяма важност. Не е достатъчно индивидът да притежава дадена психика и психичен строеж (характер, способности, темперамент), които могат да бъдат окачествени като етнически черти. От решаващо значение е, че индивидът възприема наличните особености като етнически свойства, които го различават от типичните представители на даден етнос и го приобщават към друг такъв, или отричайки отъждествяване, ги счита за индивидуални. Етническото самосъзнание и чувството за етническата идентичност се основава върху знанието и признаването на собствените етнически особености и върху емоционалната привързаност към общността, притежаваща същите черти. Чужденецът, в непосредствената обществена среда, в дадения случай българинът — поради своята етническа особеност — придобива по-голяма известност от останалите. Това обстоятелство улеснява и затруднява едновременно неговата роля, защото той носи отговорност не само за себе си, но и за своята народностна група, тъй като въз основа на поведението му околните правят заключения и за характера на неговата народностна група.

Промените в обективните съставки на идентич-

ността не водят закономерно до промени в чувството за етническа привързаност и привързаност към родината. Градинарите-преселници, които са променили своето гражданство и име в официалните си документи, градинарите, които са позабравили родния си език остават с ясното самосъзнание и чувство за своята етническа идентичност.

Интелигентите-преселници обикновено осъзнават и мъчително преживяват избледняването на характерните етнически особености. Те изпитват необходимост от всестраниното общуване с културата на България и търсенето на думи и изрази, нежеланите промени в мисленето и емоциите пораждат тревоги в тях.

При потомците, т.е. родените в Унгария, най-важните съставки във формирането на чувство за българска етническа идентичност са име, ендегамнен произход или поне един от родителите да е българин (българка), българско гражданство и знание на български език. Само при наличието и на четирите съставки се констатира българско етническо самоопределяне. Самоопределянето изразява единството на индивида със споменатата общност и отличието му от други подобни формации. В повечето случаи езикът е една от най-важните съставки на идентичността и един от най-важните критерии за принадлежността към съответната общност.

Преселниците се намират в силовото поле на две страни, дори да не признават това, те са зависими и вътрешно ангажирани в различна степен от двата полюса. Тази зависимост се предопределя от взаимовръзките между него, неговото отечество, новата му родина и преселническата му общност в тази страна. Тази българска общност в Унгария никога не е била, и естествено, и сега не е група на политически емигранти. Връзките между преселниците и родината, а така също между тях и официалните български представителства винаги са били почти безконфликтни и сега те са хармонични. И това обяснява липсата на известната «печално-тъгуваща» емигрантска психика. Лоялността към общественния ред в Унгария не поражда конфликт в ангажираността към България. Географската близост между двете страни неограничаването на пътуванията създава убеждението, че посещението и връщането в родината или родината на дедите е всекидневна реалност, зависеща от решението на индивида, което в значителна степен намалява силата на носталгията. Може да се различат три основни типа на носталгия по родината: на онези, които са родени и израсли в България, на родените от ендегамни семейства в Унгария и на родените в Унгария от смесен брак. При последните две групи възпитателната практика на българското училище в Будапеща има значителна роля. За старото поколение българи-градинари, изселили се

през годините на своята младост, техният край е част от живота им. Младежките спомени за отминалите събития се свързват с родината и затова, в зависимост от индивидуалната чувствителност, всяка една среща с родината, допир до родното, възбужда емоции. Те се насълзват, слушайки народните песни, гледайки хората, изпълнявани от гостуващите в културния дом състави. Мислено се пренасят в един далечен и окрасен свят. Чувството за родолюбие не е празна дума в техния живот. Патриотизмът им намира реален израз в тяхната жертвот готовност. Те не само са построили къщи в родните си села, но са правили дарения за читалища, за часовникови кули, за благоустройството на селата си, дори и между двете световни войни реализирането на общинските бюджети в градинарските села лежеше изключително върху градинарските плещи. В последните десетилетия от техни дарения бе построен дома на българите в Будапеща, те дейно участваха във възстановяването на Търновград, даряваха за фонд «Родна стряха» и много други. Положителното отношение на преселниците към родината само по себе си не представлява мотив за окончателно завръщане. Тук те живеят по-добре, тук се намира семейството, децата, внуците им, свободно упражнявали, упражняват и сега запаята си на дребен производител-предприемач. Емоционалната потка е палице, обаче разумните аргументи надделяват. Условието за живот в Унгария се противопоставят на условията за живот в родното българско село. От семейни и материални съображения се отхвърля идеята за връщане, въпреки връщането на предишни имоти в наше време чрез реституцията в България. Младите, родени в Унгария теоретически считат за възможно завръщането си в България, но случаите са единични. Практически в България се връщат възрастни самотни хора, за да доживеят дните си на родна земя. В съзнанието на българите, родени в Унгария, биографията им се свързва предимно с тази страна. Младите не са в състояние да изпитват чувствата на техните родители по родния край в същата степен, макар че често посещават България. При подобни случаи се констатира изявлението «Аз имам две роднини» или по-скоро «Родината е опази страна, в която човек е роден и израснал». Децата от смесен брак - унгарски граждани с пълно право се поздравят на Унгария, като своя родина, което не отменя и не бива да отменя привързаността им към българщината и към местната общност на българите.

Под въздействието на сложни обществени фактори, съдържанието на етническата идентичност се изменя. Забелязва се различна степен на владение на етническите културни образци и различни чувства за етническа идентичност.

Историята на една преселническа общност не е тъждествена с историята на нейните организации.

По-скоро промените в целите, дейността и структурата на тези институции отразяват промените, настъпили в общността. Значителните промени в унгарската действителност дават своите социални и етнически последици. Дружеството на българите в Унгария, което до края на 50-те години е било една своеобразна етническа, професионална и културна организация, постепенно загубва своя характер с професионална насоченост и се превръща в обществено-културна организация, изградена на етническа основа. В резултат на стесняване на възможностите на етническото общуване, Дружеството на българите в Унгария като етно-културна организация, придобива все по-голямо значение в поддържането и възпроизводството на чувството за народностна идентичност. Културния дом е най-търсеното място за етническо общуване. За съжаление, за разлика от миналото, през последните години дружеството не получава нито материална, нито духовна помощ от страна на българската държава. Това действа пагубно върху привързаността, обичта на българите към България. Дружеството със свои скромни средства се стреми да неутрализира този вакуум чрез събрания и чествания, сбирки и вечеринки, чрез докладчици и състави, поканени със собствени средства от България, литературно-музикални програми, издаване на списания, книги и плочи, откриване на паметни плочи. Дружеството фактически има в основата си двойна функция: чрез обществено-културна дейност обединява българите на унгарска земя, защитава техните местни интереси, поддържа и формира чувството им за идентичност и родолюбие, а от друга страна развива стопанска дейност, за да осигури материалната база за обществено-културната си дейност. Стратегическата линия на дейността на дружеството за щастие вече не се определя от партийни и държавни органи чрез посолството, както е било през изтеклите четиридесет години, фактически до 1991 г. Управителният съвет се радва на пълна самостоятелност на избран по демократичен път орган. Обективните условия налагат последователни и постоянни решения, с оглед просъществува-

нето на общността като такава. Българската общност от български граждани се превръща в общност на българи с унгарско гражданство и с приемането на закона за правата на националните и етнически малцинства дружеството трябва да се възползва от новите законни положения.

Новото време постави пред българската общност нови предизвикателства. Съгласно приетия от Унгарския парламент през 1993 закон за правата на националните и етническите малцинства българската общност официално получи статута на национално малцинство. Според закона всяко унгарско малцинство може да създава местни и едно републиканско малцинствено самоуправление, което се превръща в негов легитимен представител пред унгарската държава. Това от една страна дава нови възможности за по-ефективно представяне на интересите на българската общност тук и за по-богат културен и обществен живот, а от друга страна е сериозно предизвикателство и отговорност за българите в Унгария: ще съумеят ли да се справят и с тази задача, как ще функционира това самоуправление и в крайна сметка — какво ще спечели българската общност със създаването му?

Формирането се през близо 100 години земляческо съзнание (ядрото на общността е от търновския край), а също така и регионалното съзнание, породено от местните институции, създадени от членовете на общността, дават надежди за запазване и изграждане на местно българско народностно самосъзнание и без пряката юридическа връзка с България.

Дружеството и бъдещите самоуправления разполагат с действителни и потенциални възможности за въздействие върху съзнанието на своите членове, но те трябва да се съобразяват с действителността и да се допитват до желанията и стремежите на членовете на общността. Българските градинари и търговци, в продължение на повече от сто години са съумели да създадат добро име на българите в унгарските земи. Тази щафета се поема от потомците в едно ново гражданско, правово общество.

Българската емиграция — съдба народна

Емиграция от границите на българската държава е имало още през времето на Второто българско царство. Роля в това отношение са играли търговците на Венеция, Средна Европа и Дубровник, които са привличали чрез своите кантори емиграция на състоятелни българи в Северна Италия, Адриатическото крайбрежие и Средна Европа. Това обаче са били единични прецеденти.

Първата голяма вълна от български емигранти на запад, север и североизток се надига в началото на турското нашествие по българските земи през първата половина на XIV столетие. В повечето случаи се касае за интелектуално и материално добре поставени личности и семейства, които, спасили се по един или друг начин от ятагана на завоевателя, са потърсили убежище във вече познати за българите земи — на запад във Венеция и Дубровник, на север в Брашов и Виена, на североизток в Киев, Яш и околностите им.

От тези първични центрове българската емиграция се разселва в Северна Италия, средноевропейските градове и едва през XVI и XVII век в ограничени размери към Москва. Тази емиграция има предимно елитарен състав и представителите ѝ в не малък брой дават родови фамилии на търговци, интелектуалци и дори държавници в страните, в които се установяват постоянно. Не малко от тях се подлагат на бърза асимилация, но някои запазват дълго фамилните си имена. В Италия дори до XVIII и XIX век е имало изтъкнати представители на интелигенцията и финансовите среди, които са носили корена «Булгаро» във фамилното си име.

Турското нашествие е причина за масово емигриране и на сравнително скромно икономическо отношение българско население, което се установява главно във Влашката равнина и се съсредоточава в свои села около възникващите през XV и XVI век влашки градове — преди всичко Букурещ и Крайова.

През цялото турско робство, особено в години на метежи и въстания, на вътрешни междусобичия в Османската империя, българските земи са напускани от хиляди наши сънародници, търсещи

спасение предимно на север, отвъд Дунава — подалеч или по-близо, в зависимост от материалното си положение. Една от най-значителните вълни от емигранти от страната ни е предизвикана от поражението на Чипровското въстание и последвалите жестоки репресии на османската власт. Православните българи от тази вълна се установяват отначало най-вече във Влашко, по хиляди и хиляди българи-католици от Чипровец и околните села на Северна България, прехвърлят Карпатите и търсят спасение в границите на Австрийската империя. След много перипетии, най-после с указ на императрица Мария Терезия от 1 август 1744 г. се дават специални привилегии на българите заселили се в Банат, създали там две крупни селища като самостоятелна българска колония, която организира образованието на децата си на български език (наричан «палчански») и изгражда свои училища и църкви. В град Винга българската католическа църква и днес е втората по големина в Румъния след катедралата на Сибиу.

Значителна част българи се заселва и в Банатската земя на юг от Дунава (в днешна Сърбия и Войводина), където образува свои селища. Голяма част от това население понастоящем е напълно асимилирана, но все пак има населени места (като Иваново), в които се пази огромно народно богатство от българска памет и душевност.

Научили за добрите условия, при които са станени българите-католици, и знаещи за съществуването на българско православно население в околностите на Будапеща, много православни българи-емигранти във Влашко се отправят по Дунава към Будапеща и в началото на XVIII в. се заселват в град Сентендре, където установяват свой квартал — един от най-благоустроените. През 1708 г. те построяват своя църква, завършена като масивна, внушителна сграда през 1801 г. В Сентендре църквата е позната като Чипровска или Чипровачка църква. Разселването и асимилирането на българското православно население в Сентендре довело до западането на църквата — най-напред бил продаден иконостаса в гр. При-

зрен (Черна гора), след това иконостаса е пренесен в гр. Пейч, а в 1940 г. опустялата голяма църква е предадена на католическата архиепископия и се преустроява в католически храм.

Част от българите-католици, установили се в Седмоградско, (при православните си едноплеменници) получили специални привилегии от Хабсбургската династия при заселването им в областта в границите на Австрийската империя. Търговски привилегии са утвърдени със специална грамота на влашкия господар Константин Бръковяну и за българските колонии около Крайова, Римник, Брадичен.

Прочутите чипровски семейства като Пиячеви, Парчеви, Пейкич и др. се заселват в Хърватско, Унгария и Австрия и дават чрез потомството си знаменити представители в аристокрацията и управляващите среди на Хабсбургската монархия.

Банатските българи (на север и на юг от Дунава), след Първата и особено след Втората световна война, са подлагани от съответните държави (Румъния и Сърбия) на насилствена асимилация и обезличаване.

В края на миналия и началото на настоящия век, ограничена част от банатските българи се завръща в родината си и се заселва в някои села на Северна България (Бърдарски геран, Асеново).

Въпреки изолацията и лишаването им от елементарни народностни и културни права, българите в Банат и днес са запазили своя език и обичаи, предаността си към католическата религия на дедите си и остават верни на националното си съзнание.

Български емигранти в руските земи се появяват още в XVI век, но истинско масово изселване в Русия на българи настъпва след попадането на Северното Черноморие в границите на Руската империя. По това време (24.12.1751 г. и 22.07.1773 г.) Петербург издава няколко последователни «манифеста», с които обещава на заселващи се чужденци в освободените и обезлюдени южни територии на империята определени социални привилегии. Първите български заселници от това време се установяват около Киев, но скоро създават българско селище Олшанка в Харковска губерния. Това е най-старото българско селище в Украйна, което съществува и понастоящем. По-късно в същата губерния, прииждащите българи, подгонени от турските насилия и привлечени от привилегиите (всяко семейство получавало 600 декара «царска земя») създават селата Димовка и Шчербани. Българи се заселват и около наскоро създадените градове Тираспол, Николаев, Одеса, както и в самите градове. През 1801 г. възниква българската колония «Малък Буялък». През следващите години възникват българските селища Терновка (до Николаев), Голям Буялък, Паркани (в Тирасполски уезд), Кубанка (в Одески уезд). По това време българи се заселват и в Крим.

Определена част от емигриращите от поробеното Отечество българи се установяват още в първите столетия на турското робство в близост до делтата на Дунава и специално в Бесарабия, обширна област между реките Прут и Днестър, и най-вече в южната част на областта, наречена «Буджак». През руско-турската война 1769-1774 г. няколко хиляди българи се заселват в градовете Измаил, Рени, Акерман. Също значителен брой българи се заселват по това време в Кишинев.

Масовото преселване на българи в Буджака и Украйна се осъществява през руско-турската война от 1806-1812 г. Установилите се тук българи и гагаузи след 1912 година били застрашени от закръпостяване и само благодарение на генерал Инзов е бил издаден правителствен указ (от 29.12.1819 г.) за запазване привилегиите на българите. Междувременно определени групи от местни и прииждащи от България българи се насочили към Крим и Таврически край, търсейки по-подходящи условия за живот.

Най-голямото преселение на българска емиграция (над 50.000 души) става през войната 1828-1829 г., когато са възникнали такива големи български колонии като Твардица, Вейсал, Бургуджи, Кулевча и др. Българи-занаятчии се установяват в градовете на Таврия и техните околности — в Симферопол, Бердянка, Федосия и др. Този нов приток създава възможност за утвърждаване на най-значителния български център в Бесарабия — град Болград, който се превръща постепенно в административен, икономически и духовен център на бесарабските българи.

Това непрекъснато «изтичане» на население от източните части на България е довело до опасни последици: обезбългаряване на определени области в Тракия, Източния Балкан и Лудогорието. Сериозен повод българските националреволюционери от Ръковски до Ботев да се противопоставят най-рязко на руската политика за «изсмукване» на българско население от плодородните земи на България.

След Парижкия мирен договор (1856 г.) Буджака преминава в границите на Молдавското княжество, но въпреки трудностите, във връзка с този факт, българското население продължава да остроява своите духовни и икономически интереси. По това време Болградското българско училище добива статут на Българска гимназия — една от първите, която има народа ни, и която дава образование на цели поколения българска интелигенция. Не напразно след освобождението на България в националния обществен, политически и държавен живот се вливат от Бесарабия повече от 300 забележителни интелектуалци, между които акад. Александър Теодоров-Балан, професорите Г. Дарманчев, К. Иванов, генералите Ив. Колев, Г. Тодоров, Д. Николаев, полк. Г. Янков, м-р Олимпи Панов и други.

През Втората световна война част от таврическите българи пожелаха да се приберат в Родината и със свои сили през разрушения, непроходими пътища и глад успяват в 1943 г. да достигнат България. След нахлуването на съветските войски в България обаче всички тези българи бяха депотирани насилствено в СССР и голяма част от тях — унищожени.

През периода 1945-1946 г. настъпва и разправа-та с българите в Съветския Съюз от сталинската администрация. По указание на Сталин десетки хиляди от тях бяха депортирани като «врагове на съветската власт» в киргизките, узбекистански, туркменски пустини и далечните сибирски райони — обречени на заличаване, асимилация и унищожаване. Храната на българите в Бесарабия и Украйна бе иззета от административните власти и в гладната зима на 1946 г. умряха от глад хиляди българи, от които над 3000 деца.

Въпреки това българското население в Бесарабия и Украйна, което в момента по официални сведения възлиза на около половин милион души, а по неофициални (сведения на институти и социологични проучвания) надхвърля милион и сто хиляди, е запазило езика си, историческата си и народнокултурна памет.

Първото българско емигрантско движение към Западна Европа след Освобождението започва в края на миналото столетие от градинари както от Северна, така и от Южна България, които се настаняват в предградията на големите градове на Средна Европа — Будапеща, Виена. Отначало те се прибират през зимния период в България, но постепенно около 1910-1914 г. започва трайното им настаняване в чужбина като няколкохилядна българска колония.

Значителна българска емиграция, преди всичко от Македония се отправи на Запад и отвъд Океана след погрома на Илинденското въстание през 1903 г. Втората голяма, изхождаща пак от Македония вълна, бе след попадането на Македония под нова чужда власт през 1913 г. Предимно икономическа бе българската емиграция от Мизия, Тракия и Македония след Първата световна война.

Значителна българска колония възниква в Западна Германия и Австрия след 9.IX.1944 г., когато страната ни бе окупирана от Червената армия. От Германия и Австрия просто не се завърнаха в родината хиляди български работници и студенти, някои от които по-късно заминаха за Америка и Австралия. Тази колония, както и в останалите страни на Западна Европа се увеличаваше непрекъснато почти ежегодно, през близо половинвековната комунистическа диктатура от стотици успяли да се промъкнат и избягат през телените мрежи и минните полета на Желязната завеса. В Германия до 1992 г. българската емиграция надвишаваше 40.000 души, в Австрия се колебаеше между 8 и 12 хиляди. В Швейцария достигна до

2.000, значително по-голяма беше в Англия, Белгия, Италия и Франция.

Първите български заселници се появяват в САЩ в края на миналото и началото на настоящото столетие. Най-рано се оформя български емигрантски център там в Гранит Сити в Южен Илиноис. През 1911 г. предприемчиви българи достигат до щата Ню Мексико и основават тук град София. Почти във всички щати между първите български емигранти са тези от Македония. В Северна Дакота се заселват дори българи от Бесарабия. Най-големи български колонии днес има в Детройт, Лос Анжелес, Ню Йорк. Първата българска църква в Щатите е построена в град Гранит Сити, а понастоящем броя им надхвърля 25. Общият брой на българите в САЩ доскоро беше около 100.000 души, сега се е увеличил с 50-60%. Някои от българите в САЩ са достигнали завидно материално благополучие и постижения в американската култура и наука (Джон Атанасов — създател на компютърния принцип).

Преселването на българи в Канада, едва ли не парадоксално, по-масово започва едва след 1920 г., когато имиграцията в САЩ бе ограничена. През последните три години то е необикновено високо.

След Първата световна война се развива и значителна българска колония в Аржентина (над 12.000 души), поставени в по-голямата си част при много неблагоприятни условия, на работа в кланци и нефтени рафинерии. Подобна е съдбата и на малката българска колония във Венецуела.

В Австралия и Нова Зеландия се заселват предимно македонски българи, които трайно запазват своето народностно съзнание и духовна култура. Непрекъснато нараства българската колония в Израел и особено в Южна Африка.

През целия период на комунистическата диктатура в България, наличието на българи извън границите на страната бе абсолютно табу за широката общественост. Държавният комитет, който се занимаваше с българите в чужбина, имаше специални задачи и специални кръгове от емиграцията, с които общуваше. Всичко това доведе до трайно откъсване на българската емиграция от родината.

След отваряне на границите на България към свободния свят хиляди българи напуснаха страната изключително по икономически причини — желание за по-лек живот и намерение за бързо забогатяване. Така през 1990 г. България бе напусната от около 80.000 души, през 1991 г. — от около 88.000, а през 1992 г. — от около 95 хиляди души. Част от тях, убеждавайки се в трудното приспособяване към новите условия се върнаха обратно, но около 160.000 са трайно задържащи се вън от страната — преди всичко в Западна Европа, Канада, САЩ. Определена част от тази нова, масова емиграция ще намери условия за

адаптиране, но не малка част остава и ще остане в долните слоеве на обществото в чужбина. Обстоятелството, че около 6.000 души от тази нова емиграция се намира в затвори или под следствие, говори достатъчно красноречиво за това.

На тези страници пияме възможност да разгледаме миграционните процеси, легалната и насилствена асимилация във Вардарска и Беломорска Македония, в Западна и Източна Тракия, Поморавието и Тимошко, в Северна Добруджа, както и състоянието и броя на българите в Цариград и Мала Азия. Това е наложително да осъществим в отделна публикация — тъй като този въпрос засяга драматичната съдба на милиони българи в хилядолетната българска етническа територия и в непосредствена близост със сегашните държавни граници на България.

Може определено да се твърди, че изселването и системното проучване на българската емиграция в чужбина са осъдително занемарени от българските научни изследователи и особено от българската държавна администрация. Не става въпрос само за наложеното през изминалите 45 години от комунистическия режим отродяване на кръвните ни братя, пръснати по света, но и за

периода преди 9.IX.1944 г. Като изключим няколко блестящи и задълбочени проучвания на наши изследователи върху емигрирало от родината ни компактно българско население, както научните институции, така и държавата са оставяли почти винаги в периферията на вниманието си съдбата на стотици хиляди български емигранти. Имало е случаи (както това стана с българите-карашовани в Румъния), когато нашите незадълбочени изследвания, волно или неволно, са подпомогнали фалшифициране в научната литература на истинския етнически произход на българското емигрирало население и са давали възможност за представянето му като хърватско, сръбско, славяновлахско и т.н.

Общо, по сведения на някои независими социологични институти, в света понастоящем живеят 12.8 милиона българоговорящи или преки потомци на българи. В този смисъл днешното население на българската държава представлява само около 68% от българоговорящите в света, един факт, който трябва да бъде обект на внимание не само за държавните институции на България и на българския народ, но и на културната и политическа общественост на Европа и на света.

Духовната и културно-просветната дейност на българските общности в Унгария между двете световни войни

Българските градинари в Унгария се заселват главно край столицата Будапеща, както и в други по-големи градове, където намират пазар за своето зеленчуково производство. След като спечелват по нещо, те вземат при себе си своите близки — съпруги, деца и родители. Така от гурбетчийска българската емиграция в Унгария постепенно се превръща в постоянна. Това пък от своя страна поражда необходимостта от провеждане на организиран духовен и културно-просветен живот.

На 20 юли 1914 г. по инициатива на българския генерален консул в Будапеща Александър Стоянов в консулството се провежда събрание на българските градинари и се учредява Дружеството на българите в Унгария. Новосъздаденото дружество отначало си поставя само културни цели, по късно негова основна задача става поддържането на националните чувства и идеали у тамошните българи.

На 8 януари 1920 г. общото събрание на колонията в Будапеща приема Устава на Будапещенската църковно-училищна община, изготвен от българския генерален консул в Унгария А. Нейков. Според устава задачите на общината са да поддържа българската православна църква и българското народно училище в Будапеща, да урежда църковно-училищни беседи за възрастните членове на колонията, да действа за коопериране на членовете си на стопанска основа и т.н. Общината няма да се занимава с въпроси от политически характер.

Към Българската църковно-училищна община в унгарската столица съществува «Общински фонд за съграждането на Българската православна църква и училище в Будапеща». Годишният празник на общината е 24 май, денят на българската просвета и култура.

Като обединително звено на църковно-училищните общини, които биха се образували в бъдеще и в други селища на Унгария, където живеят български поданици, се създава комитет за организиране и ръководене на българските църковно-училищни общини в Унгария със седалище в Будапеща. В състава на този комитет влизат: официал-

ният представител на България в унгарската столица като председател, председателят на Българската църковно-училищна община в Будапеща, директорът на българското училище, двама избрани представители на българската колония и счетоводителят на българското официално представителство в Будапеща.

«Всеки пълнолетен български поданик, живущ в Будапеща и околността, е член на общината» — гласи уставът. Тази формулировка обаче предизвиква основателни протести от страна на колонията, понеже според нея за членове на общината не се приемат българите с унгарско гражданство или с неустановено такова, макар че те били свързани повече с България, отколкото с Унгария и по дух и сърце се чувствали българи.

Общото събрание на българската колония в Будапеща на 8 януари 1920 г. избира за председател на общината Димо Грудков, за представител — Марин Енчев, избрани са и председатели на ефорията, на църковното настоятелство и на училищното настоятелство.

Изготвя се и Правилник за управление на фонда на Българската община за съграждане на българска православна църква и училище в Будапеща. Според него фондът се ръководи от общото събрание на общината посредством избран за целта «постоянен» управителен съвет, в който влиза и официалният представител на България в Унгария. Членовете на управителния съвет се избират с тайно гласуване «един път завинаги» до постигане целта на фонда, след което този съвет трябва да се провъзгласи за почетна ефория.

За училищните дела се грижи училищното настоятелство, съставено от трима изборни члена на общината, от които единият е председател, посочен от официалния представител на българското правителство в Будапеща.

Всички свещеници, посочвани от Св. Синод в София, както и учителите в българските църковно-училищни общини в Унгария се назначават от Министерството на външните работи и на вероизповеданията в София и се числят при Българското генерално консулство в Будапеща. Уволненията и

назначенията влизат в сила, след като за тях се издаде заповед от министъра на външните работи на България.

Българската църковно-училищна община има свой бюджет, който съдържа суми за издръжка на съществуващото училище и църква, както и за строеж на нови. Средствата за това се вземат главно от Министерството на външните работи в София. Общината от своя страна събира помощи за издръжка на персонала на църквата и училището, както и за подпомагане на фондовете.

Този първи устав на Българската църковно-училищна община в Будапеща, променян по-късно от българската колония, представлява добра база за по-нататъшното развитие и демократизиране на духовния и културно-просветен живот на нашите сънародници в Унгария.

Чувствително влияние върху културния живот на българската колония в Будапеща оказват българските студенти. На тях принадлежи инициативата за създаване на българско читалище в унгарската столица. На 1 януари 1922 г. българската колония в Будапеща се свиква на събрание в присъствието на българските студенти, които с много примери доказват въздействието, което може да окаже едно читалище в чужбина за «просветляването и сплотяването на българите». Студентите предлагат и проектоустава на новото читалище. На 16 януари 1922 г. членовете на новосъздаденото българско народно читалище, носещо името «Иван Вазов», приемат устава и избират първото читалищно настоятелство.

Учредителите събират парична помощ за нуждите на читалището на стойност 56 хиляди корони, а Венко Димитров подарява за същата цел помещение, поради което събранието го провъзгласява за почетен член.

За да може успешно да изпълнява функциите на културен институт, читалището се нуждае от художествена литература и от периодичен печат на български език. За тази цел неговото ръководство се обръща към управляващия Българското генерално консулство с молба да отпусне за читалищната библиотека книги и по един екземпляр от вестниците, които консулството получава от България.

Към началото на 1925 г. във висшите учебни заведения в Будапеща следват 15 души българи, като повечето от тях изучават медицина и инженерство. Като се има предвид, че преди Първата световна война в Будапеща не учат български студенти, този брой не е малък. От друга страна, поради икономическата криза намалява изобщо броят на българите в чуждите университети. Трудност представлява и езиковата бариера. От своя страна Унгарската музикална академия отпускат стипендии за обучаването на български младежи и девойки.

Българските студенти в Будапеща уреждат за

колонията през коледните празници тържествени вечери с литературно-музикална програма, с народни танци и хора.

Постоянно нарастващата българска колония в Будапеща се нуждаела от българско училище, където децата на българите да се обучават на българско писмо и да слушат българска реч.

Дружеството на българите в Унгария през 1916 г. открива подписка сред своите членове и събира суми за построяване на българска православна църква и училище в Будапеща.

На 25 февруари 1918 г. в унгарската столица за пръв път се открива българско училище, в което децата на живущите там българи могли да получават първоначалното си образование. Церемонията при откриването е много тържествена, присъстват българският генерален консул Иван Стоянович с персонала на консулството, председателят на Дружеството на българите в Унгария Лазар Иванов заедно с много българи от колонията и др. Иван Стоянович благодари на жителите на Будапеща за отзивчивостта им към нуждите на българите, давайки им помещение за училище. Изпратеният от България учител Спилов скоро започва преподаването.

Със съдействието на генералния консул, българите изработват Правилник за водене на църковно-училищните дела на българската колония в Унгария, в който съответните български закони се съгласуват с унгарските. Според точка първа на правилника във всеки град, където живеят най-малко 20 български семейства и където има най-малко 10 деца в училищна възраст, българите могат да искат чрез Българската легация в Будапеща българското правителство да им назначи учител или само свещеник, който същевременно да им бъде и учител.

При всяка българска църква в Унгария е необходимо да има и българско училище най-малко с основен курс. Към училищата се сформират училищни настоятелства, които имат за задължение и да съставят всяка година списък на подлежащите на задължително обучение български деца в съответните църковно-училищни области.

Учителският състав на българското училище в Будапеща през учебната 1925-1926 г. се състои от четирима души заедно с директора, в това число и един унгарски учител, преподаващ унгарски, немски и рисуване. Те преподават на 36 ученика. Обучението се провежда групово. Поради малкия брой на учениците през следващата учебна година учителите остават трима — директора и един учител, плюс унгарския преподавател. Налагало се е българският учител да може да пее в църквата и да ръководи църковния хор.

В началото на 1924 г. в Мишколц се открива българско училище и назначава български свещеник.

През 1926-1927 учебна година в българските

училища в Будапеща се записват 20 ученика, а в Мишколц — 10. Привличането на децата в училище среща трудности. Налага се учителите и свещеникът да посещават домовете на българските семейства и да убеждават родителите да пускат децата си на училище.

Анализирайки състоянието на училищата в двата града, българският консул изтъква пред Министерството на външните работи в София през февруари 1927 г., че училищната дейност и живота на българската колония в Мишколц протичат добре. Църквата и училището допринасят твърде много за засилване връзката между малките едра от българи.

Българските учители в Унгария не били добре заплатени и нерядко търпели лишения. Едновременно с учителската си практика те се стремели да завършат висше образование в унгарски учебни заведения. Неведнъж училищното настоятелство в Мишколц отправя молба до Министерството на външните работи в София с искане да бъде подкрепен материално техният учител. След 1930 г. българското Министерство на външните работи закрива редовната учителска длъжност в училището в Мишколц и българите там се принуждават сами да поддържат учителя и училището, за да не останат децата им неуки. През учебната 1932-1933 г. в станалото вече частно българско училище в Мишколц се записват 14 ученика, разпределени по отделни класове: в първо отделение — 5 ученика, в трето отделение — 4, в първи клас — 4 и в трети клас — 1 ученик.

Министерството на външните работи откликва на настойчивите искания на българите от Мишколц и към края на 1933 г. въвежда отново месечна заплата на учителя им. От октомври 1934 г. назначават още един учител — свещеник Г. Димитров. Така българското училище в Мишколц разполага вече с двама редовни преподаватели. Обучението се провежда по програмата на Министерството на народната просвета. По-късно обаче статутът на училището отново се променя, то става клон на Българското училище в Будапеща. Изпитите се провеждат от учителите на местното училище, а свидетелствата се издават на бланките на училището в Будапеща.

Повечето от учениците в Мишколц живеят извън града и идват на училище с влакове, други пък, поради голямото разстояние на училището от дома им ходят в унгарски училища и говорят съвсем слабо български. Тези деца могли да се привлекат в българско училище едва когато бил построен пансионът за български ученици в Будапеща. Много от родителите с нетърпение очаквали този ден.

Ръководството на унгарското училище в Будапеща, в чиято сграда се помещава българското училище, е добре разположено към българските си колеги. Още от основаването си българското учи-

лище се помещава в сградата на това модерно градско училище, без да плаща наем, ползвайки безплатно отопление и осветление. Но след време българското училище започнало да изпитва известни неудобства, помещенията му са недостатъчни, липсват и достатъчно учебни помагала. Поради тази причина българската колония настоява пред управляващия българската легация в Будапеща и пред унгарските власти да се разреши да се построи собствено училище и църква.

Успехът на учениците в двете български училища е задоволителен въпреки лошите условия, при които се преподава. В будапещенското училище трима учители трябвало да се занимават с четири отделения и три класа в две стаи, а в училището в Мишколц — двама учители със също толкова отделения и класове. По такъв начин един учител е принуден да работи едновременно с деца от различни отделения и класове. Обучението се затруднява и от липсата на най-необходимите учебни помагала. Прави впечатление обаче малкият брой ученици в двете училища. При наличието на близо 3000 градинари и над 120 деца, подлежащи на задължително обучение, през учебната 1936-1937 г. училището в Будапеща обучава едва 27 ученика, а в Мишколц — 21. Това се дължи на обстоятелството, че нашите градинари живеят в различни краища на Унгария и не могат да пращат децата си в Будапеща или в Мишколц.

Обикновено в края на всяка учебна година учениците от двете български училища се отправят на летен отпуск във Варна, Несебър или в Рилския манастир, след което гостуват на близките си в страната. Най-често техните родители били от селата Поликраище и Драганово, бивш Великотърновски окръг.

Унгаро-българското дружество в унгарската столица, което е създадено на 5 април 1934 г., няколко дни преди посещението на българския министър-председател и министър на външните работи Никола Мушанов в Будапеща, под влиянието на унгарското правителство и със съдействието на българския пълномощен министър Иван Попов си поставя цел да работи за засилване на културните връзки между българския и унгарския народ. Членове на дружеството стават не само унгарци, а и български поданици, някои от които влизат в управителния му съвет. «Нашата особена задача е посредством научни посещения и печата да допринесем за опознаването на историята, литературата и изкуството на двата народа — се изтъква в посланието до Н. Мушканов. — Особено държим да се грижим за социалните интереси на българските градинари и градинарски работници в Унгария.

Българското студентско дружество в Будапеща «Хан Омуртаг» с писмо от 12 януари 1937 г. се ообръща към българския посланик в Унгария Стоил Стоилов с молба да издейства от унгарско-

то Министерство на просветата освобождаване от такси на българските студенти. По това време тук учат редовно записани 35 български студенти, като от година на година числото им се увеличава. Унгарското министерство на просветата не е чуждо на идеята за освобождаване на българските студенти от държавни такси, в резултат на което те ще предпочитат Унгария пред другите страни, което пък ще засили унгарското културно влияние.

Заслужава внимание фактът, че Българското студентско дружество в Будапеща изпраща от своята каса 200 пенгьо до министъра на войната на България с цел да бъдат използвани за нуждите на българската армия. Като се има предвид, че дружеството разполагало в наличност само с 236 пенгьо, жестът на българските студенти е проява на силно патриотично чувство. Пред българския посланик и пред военния аташе майор Димитър Братанов студентите заявяват, че освен скромната си лепта, която дават за българската армия, поставят на разположение и живота си, ако стане необходимо да се брани родината.

От май 1936 г. в Дебрецен функционира Българо-унгарско дружество. По покана на местната градска управа на 6 май 1937 г. в града гостуват българският пълномощен министър Стоил Стоилов и военният аташе майор Терзиев. По време на тяхното посещение се организират тържества в присъствието на окръжния управител, кмета на града, на професори в местния университет, на ръководството на Българо-унгарското дружество в града и др.

В резултат на активната дейност на това дружество през лятото на 1937 г. в местния университет пристига голяма българска група за изучаване на унгарски език, състояща се от 20 души.

Между българската колония в Пейч, състояща се в мнозинството си от градинари и симпатизиращите им унгарци, приятели на България, се създава благоприятна обстановка за по-тясно опознаване и сближение. В резултат на това на 20 юни 1937 г. в града се основава Унгарско-българско дружество. За негов председател е избран приятелят на България, покровителстващ местните българи д-р Емил Пиячек. По повод основаването на дружеството в Пейч кметът на града връчва на Ст. Стоилов «ключа» на града, символичен знак, който се дава само в извънредно редки случаи и то на много скъпи гости.

В подготовката за отпразнуването на своя 25-годишен юбилей Дружеството на българите в Унгария през 1938 г. си изработва знаме, на една-та страна на което е извезан българският трико-лор, символизиращ националността на колонията. Под трико-лора е показано ръкостискане, изразяващо желанието на двата народа да вървят «ръка за ръка». Изобразен е и унгарският флаг. При тържествена обстановка в присъствието на бъл-

гарския посланик на 29 май същата година става освещаването на знамето.

Българското училище в Будапеща празнува на 18 юни 1939 г. своя «годишен акт». По време на приключилата 1938-1939 учебна година броят на неговите ученици е рекорден. Увеличеният фонд за бедните ученици дава възможност те да получават безплатна храна и облекло, а на мнозина се плащат разноските за трамвай и влак само за да могат да идват да се учат на майчиния си език. Успехът на учениците общо за училището през годината е много добър.

Наред с българските училища в Унгария една от най-важните институции за поддържане на българското национално самосъзнание сред нашите сънародници там е Българската православна църква.

Според Правилника за водене на църковно-училищните дела на българската колония в Унгария всички български църкви там са подведомствени на Министерството на външните работи и на вероизповадинята в България и на Св. Синод. Всяка българска църква се ръководи от църковно настоятелство, избиратели на което са всички православни българи, навършили 21 години и живели в Унгария най-малко 6 месеца, ако са ено-рияши на църквата, без разлика на поданство, и са платили църковния си данък. За настоятели могат да бъдат избирани само онези православни българи, които са навършили 30 години и са постоянни жители на града, където се намира църквата. Всяко четиримесечие настоятелството изпраща на Българската легация в Будапеща финансов отчет за изразходването на настоятелствения бюджет.

Българската православна църква в Будапеща Св. Кирил и Методий, открита през 1918 г. се помещава отначало в частна квартира на ул. «Лоняи» № 11. По повод 8-годишнината от нейното създаване председателят на църквата обръща внимание на българския пълномощен министър в Унгария, че помещенията, в които се намира църквата и училището са малки и неудобни, тъй като българската колония в Будапеща и околността през 1926 г. наброява около 2000 души. В стремежа си да увеличи фонда за построяване на църква и училище църковното настоятелство се възползва от съществуващия в Унгария закон за църковен данък и за първи път през 1926 г. облага с него всички българи в Будапеща и областта. Данакът не бил голям и всеки имал възможност да го плати. Предполагало се е за 1926 г. от него да постъпят в църковната каса около 150 милиона корони.

Според свещеника в българската църква църковното дело е слабо, макар да има 8-годишен живот. «Църквата не бива да се помещава в частни къщи, защото се излага престижът ѝ, нарушават се каноните и църковните правилници, понеже същото помещение е служило навярно и за

други цели.» В резултат на настойчивите искания на българската колония зам. министърът на вероизповеданията и просветата на Унгария д-р Пал се обръща с писмо до кмета на Будапеща на 20 януари 1930 г., в което излага нуждите на българите, и го моли да им отстъпи от Будапещенския общински съвет подходящо място за строителство. «Вземайки под внимание приятелските връзки между унгарския и българския народ, смятам да подпомогнем българската колония в осъществяването на нейните цели» — пише той. Не след дълго в резултат на установените добри политически отношения между двете държави през март 1931 г. Будапещенската община подарява на българската колония място в Будапеща за строеж на българско училище и църква. През май същата година се полага основният камък на българският православен храм в унгарската столица.

Българската църква в чужбина има мисионерски характер, но българското църковно дело в Унгария изоставало. Причините за това обаче не били в липсата на средства, а защото нямало еднородни сред българите, които не проявявали особено желание да сторят нещо за стимулирането на това дело.

За да се подобри църковната дейност сред българите в Будапеща се взема решение да се образуват няколко ръководни органа: централно колониално настоятелство — с функции да контролира другите настоятелства и да ги представлява пред унгарските власти, с председател Лазар Иванов; църковно-училищно настоятелство, състоящо се от председател свещ. Н. Ничев, членове: Венко Димитров, Паскал Гърдев, Димитър Сърнов и др; и ефория.

Шест години след откриването на българската църква в Будапеща, в началото на 1924 г. с благосклонната подкрепа на унгарското правителство българската колония в Мишколц се назначава български свещеник. Няколко месеца той служи в една стая, приспособена от българите за параклис, която била съвсем негодна за тази цел.

Въпросът за служенето на български свещеник в православната църква в Мишколц не се разрешава благоприятно. Тогава българската колония в града обзавежда за тази цел параклис, изразходвайки сумата 20 хиляди лева. Двамата родолюбиви и изтъкнати членове на българската колония в Мишколц Минчо Михов и Йордан Маринов през май 1937 г. са наградени от цар Борис с орден «Сребърен кръст за гражданска заслуга с корона». Минчо Михов бил състоятелен градинар, който произхожда от с. Пчелище, Търновско. Той дава две стаи от чифлика си в Мишколц за българско училище, като ги обзавежда за целта със собствени средства. Друго свое здание приспособява за молитвен дом на българите. Подарява и голяма

сума за читалището в родното му село, на което читалище е един от основателите. Йордан Маринов става най-заможният мишколцки хлебар, който също отпуска свое помещение за параклис и училище. Представителят на българската легация определя заслугите на двамата българи не само като заслуга на българската колония, а и на братския унгарски народ, дал възможност на шепата българи в Унгария да се проявят като нейни добри граждани и същевременно като добри българи.

Мнозинството от българските градинари в Унгария били дребни зеленчукопроизводители и наемни градинарски работници. Газдите били малко. На бедните градинари Българската легация издава «бедностни удостоверения» за безплатен медицински преглед. В списък до легацията за издаване на такива удостоверения на градинарски работници от град Кашша (сега Кошице в Словакия) само за март и началото на април 1939 г. са вписани около 40 души и то всички от Великотърновския край.

В столицата Дружеството на българите в Унгария развива и значителна благотворителна дейност. През 1939 г. то отпуска суми за трапезария на Българското училище в Будапеща, където бедните деца могли да получават топла храна; отпуска помощи за пострадалите от наводнението в Севлиево, за изпаднали в затруднение българи и др.

Забелязва се увеличение на членовете на българската дружба в Будапеща. Докато през 1938 г. те са едва 72 човека, то през 1939 г. достигат 116 души, а с передовните членове надхвърлят 200 души. Дружеството на българите в Унгария активно участва в културните прояви на местната българска църква. Отпразнуването на Трифоновден — патронният празник на градинарите, изцяло се организира от него. По случай своя 25-годишен юбилей дружеството издава календар за 1939 г. То взема значително участие в празнуването на Св. Кирил и Методий, урежда коледни и новогодишни вечеринки и т.н. С тази си дейност то допринася за поддържането на българските културни традиции и националното самосъзнание на нашите сънародници в Унгария.

След първата световна война под въздействието на официалното българско представителство в Будапеща българските общности в Унгария правят значителни финансови жертви и полагат големи усилия, изграждайки свои духовни и културно-просветни институции, чрез които успяват да поддържат будно българското национално съзнание и да съхранят българската си идентичност. Същевременно техните културни изяви подпомагат взаимното опознаване и сближаване на унгарския и българския народ.

Обществени сдружения на българите в Унгария през XX век

Създадените през XX в. обществени и църковни сдружения на българите в Унгария са своеобразна сплав от предаваните от поколение на поколение *традиции на единадесетвековното българско присъствие в историческите и днешните унгарски земи* и от категоричния стремеж не само да се изпълнят повелите на една нова икономическа формация, но и *да се прекрачи прага на приобщаването към новите стойности на една по-развита цивилизация*, тъй като първите няколко хиляди от нашите съотечественици-емигранти идват от онази България, която все още е под гнета на късно-феодалната Османска империя. Същевременно до 1944 г. тези общности в основата си се характеризират с всички, типични само за тях и учредилата ги трета вълна от български преселници в Унгария, белези на *патриархалната демокрация*. В сдруженията изходна точка за нейното реализиране са *принципите на производствената задруга*, а на практика тя се въплъщава в една почти съвършена *система на самоуправление*, днес така модерна и предмет на незавършени диспути. Думата *сдружение* тук не е избрана случайно, защото обобщава дружествата, черковните, респективно черковно-училищните общини, настоятелствата, ефориите и съдилищата на българските колонии (по-късно помирителни съвети), последното от които е избрано в гр. Миколц на 5 декември 1930 г. с председател Минчо Минев. В рамките на изброените — като техни съпроводители — трябва да се споменат и българските училища в Будапеща, Мишколц и Пейч, гнезда и хранители на национална самоличност и принадлежност. След парижките мирни договори, конкретно Трианонския мирен договор на Унгария от 4 юни 1920 г., легитимирал излизането ѝ от Хабсбургската империя (а едновременно и загубването на 2/3 от дотогавашните нейни територии), все по-нарастваща роля започват да играят споменатите съдилища (помирителни съвети) на българските колонии, тъй като много от клаузите на спогодбата за правна помощ между България и Австро-Унгария, сключена на 18 (по нов стил на 31) май 1911 г. са всъщност вече неприложими в ежедневието.

Едновременно освобождение-окупиране на Унгария от съветските войски, завършило — както показват най-новите изследвания — не на 4, а на 13 април 1945 г., още от първите дни канонизира пътя към привидно бързото, но на практика бавно «гилотиниране» на патриархалната демокрация и *държавното обсебване на материалната база на дотогавашните щедри поради заможността си спомоществатели на сдруженията*, като последното е процес, приключил към началото на 1953 г. Пет години по-късно, на 27 юни 1958 г. — при посещението на унгарска партийно-правителствена делегация в България — с подписването на конвенцията за уреждане на гражданството на лицата с двойно гражданство между тогавашните ръководители на Народна република България и Унгарската народна република, а може би най-точно на Българската комунистическа партия и Унгарската социалистическа работническа партия, националният нихилизъм, малко или повече задоволително пакетирен в червеното петолъчие на социалистическия интернационализъм, е вдигнат до апогея си, защото ликвидирането на правото на двойно гражданство всъщност и в действителност принуди 3/4 от живеещите постоянно в Унгария българи (несравнимо повече от унгарците в България) да се откажат от българското гражданство и останат само с унгарско. При това и тук биват спазени фарисейските правила на привидната демокрация, още в преамбюла на споразумението е подчертан доброволният характер на избора на едно от двете гражданства. Нещо лесно обори-мо. През 1948 г. в България приеха закона за българското гражданство, съгласно разпоредбите на който ако една чужда гражданка сключи брак с български гражданин, то тя вече не може да стане автоматично българска гражданка. Подбудата в случая е повече от доловима: смесените бракове на българите в чужбина, така и в Унгария, показват непрекъснато нарастваща тенденция. Следващите ограничения са не само от правен, но и от икономически характер, те са фиксирани в новото българо-унгарско споразумение за гражданска и наказателна правна помощ от 8 август

1953 г. (подготвяно още от 1947 г.!), а за да няма каквито и да било «съмнения» в истинските намерения, унгарският парламент приема законоуказ № 55 за смесените бракове, осиновяването на чужди граждани и за влизането в сила на закона за унгарското гражданство, обявена на 15 септември 1957 г. *Така българо-унгарската конвенция за ликвидирането на двойното гражданство може да се окачестви като заключителен акорд, който окончателно поставя изключително тесните рамки на тотален административен и политически контрол върху българските и унгарските граждани, живеещи в другата страна.* Поради изброеното, понастоящем българското посолство в Будапеща води на отчет само имащите българско гражданство 1835 души (към 1992 г.), независимо от факта, че българите в Унгария са около 6 хиляди. Междувременно и успоредно с това в средата на петдесетте години е постигната и *пълната хегемония на идеологическата експроприация на всички сдружения*, а като награда за «послушанието» и на българската църква, съгласила се да има не трима, а само един свещеник в Унгария, построенят през 1932 г. в Будапеща български православен храм «Св. Кирил и Методий» бива осветен на 11 ноември 1956 г.

От гледна точка на сдруженията *въпросът за материалната база има неоспорим приоритет*, тъй като двигателят за създаването и функционирането им са *даренията*, правени от всички българи съизмерно възможностите им. Но до позволяващото го благосъстояние, особено за търговците и то в чужда страна, е могло да се стигне едва след половин столетие от началото. Първите петима представители на третата българска преселническа вълна в Унгария (до началото на Балканската война), имаща категорично градинарски характер, пристигат в днешните унгарски земи в селището Капосташмедер (днес IV район на унгарската столица) през април 1865 г., където арендуют 75 дка земя от граф Ищван Каройи. Още тогава унгарският аграрен специалист Шандор Лукачи подчертава, че фитарийната напоителна система и качественият разсад на българските градинари бързо ще доведе до успех. Трябвало е да минат само осем години, за да се стигне до блестящото доказване на това твърдение, тъй като през април 1873 г. вестник «Газдашаги лапок» (Икономически вестник) информира читателите си така: през Дунава в Унгария вече са пристигнали 18.000 български градинари.

В края на миналия век се оформят *трите най-големи български колонии в Будапеща, Пейч и Мишколц*, респективно в техните околности. Масовото заселване там не е случайно, както е логичен и фактът, че *именно на тези места възникват различните сдружения*. В Диошдьор, квартал на Мишколц, и в намиращия се на около 30 км от него гр. Озд от 1770 г. работят крупни ме-

талургични и стоманени фабрики, нова е построена през 1868 г., Пейч е най-динамично индустриализиращият се град в цяла Трансдунавска Унгария, а столицата е съсредоточила 85% от промишлеността в страната, или в тези райони са се оформили и най-големите пазари. В Пейч пръв пристига Илия Бойчев от Велико Търново (посочен е в официален документ от 1870 г.), в Мишколц българи най-напред идват през 1873 г., по-малобройни групи от наши съотечественици например се появяват в окръг Чонград през 1875, 1880, 1884, 1895 и 1903 г., заселвания има вече в Сегед, Мако, Шиофок, Тата, Татабания и др. По свидетелствата на Карой Галгоци и Арпад Йесепски българските градинари от шестдесетте години на миналия век просто заливат унгарската столица и нейните околности по двата бряга на р. Дунав от Тетен до Богдап, от Палота до Вац, в сегашния будапещенски квартал Зугло българските долапи са повече от двеста (песлучайно една от тамошните улици има такова име), не са изключение земите около пълноводните потоци в Уйпещ, Ракошпалота, Ракошсентмихай, Надице. Същевременно за пръв път български градинари остават да презимуват в Унгария през 1890 г., което напълно съвпада с окончателното установяване на капиталистическите производствени отношения в земеделието.

За по-малко от две десетилетия *поговоричното трудолюбие на българите дава своите плодове*: Дежьо Андял например споменава, че роденият в Поликраице през 1862 г. и дошъл в Унгария на осемнадесетгодишна възраст Петър Хаджинетков «още в началото на първата българо-сръбска война (разбирай: от 1885 г.), подтикван от чисто патриотични чувства даде 4 милиона корони заем (на отечеството си), която сума обаче е само малка част от състоянието му». През 1909 г. той вече не е само търговец, притежава и дава под наем жилищни кооперации на булевард «Ференц», а в сегашните IX, X и XI район на столицата арендува 910 дка земя. Подобни примери има и в Пейч, където Цони Христов Гогев от Драганово с 47 наднари обработва 651 дка градини и с това осигурява повече от 85% от снабдяването на града със зеленчуци. През 1913 г. на територията на днешна Унгария функционират 649 големи български зеленчукови стопанства, от 1906 г. — и едно опитно в Шиофок, за да може и унгарците да усвоят тайните на зеленчукопроизводството. Една година по-рано, през 1912 г. — съгласно официалните данни — от печалбата на произведените и продадените от 872 български стопанства зеленчуци нашите съотечественици превеждат в България сумата от повече от 22 милиона корони (за сравнение: тогава около Балатон килограм домати се е продавал за 10-12, а глава зеле за 6-7 филера).

Вследствие на всичко изброено поелият *иници-*

ативата за учредяване на дружество организационен комитет от 17 члена успява да проведе първото си заседание на 14 юли 1914 г. в унгаро-българския ресторант на Димитър Димитров на ул. «Лоняй» № 11, на което взима решение за свикване на общо събрание на будапещенските българи на 20 юли (по нов стил на 2 август), т.е. на Илинден. След това само за една седмица са известени 170 българи и събрани дарения от 4345 златни корони за бъдещето дружество. Нека не се учудваме на тази цифра, унгарският учен Ищван Рейвейс отбелязва, че българските градинари арендуват 98,62% от обработваната от тях земя, тъй като «...изкарващите при нас хляба си чужди граждани (българи) не особено се стремят да се заселят окончателно тук и станат унгарски граждани, а си остават предани българи като спечелените у нас пари отнасят в родината си, с други думи те са добри родолюбци и така спомагат за възможването на собствената си страна — за наша сметка и срам». Независимо от балканската, междусъюзническата и току-що започналата първа световна война, от мобилизацията, дружеството е учредено на определената дата, за председател е избран търговецът Лазар Иванов, роден през 1859 г. в Тетевен и останал такъв до смъртта си през 1928 г. Наследникът му до 1936 г. е Димитър Маринов, а оттогава до 1945 г. — Никола Атанасов. На учредителното общо събрание е приет и изработения от Стефан Гьоков устав, а Димитър Димитров веднага отстъпва тристайното со жилище на ул. «Лоняй» № 11 (първи етаж, апартамент 12) за канцелария и клуб на дружеството. Това място за дълги години остава център на организирания обществен и културен живот на българите, този факт има и своето логично обяснение: недалече от жилището са централните хали, където мнозинството от българските градинари е продавало проукцията си, а освен това по-голямата част от градинарите са живеели също в сегашния IX район (Гулачи дюльо, Ловершен дюльо). На 20 септември 1915 г. излиза първият и — поради войната — последен брой на редактирания от Стефан Гьоков вестник «Маджаро-български преглед». Също тогава — и пак с тайно гласуване — нашите съотечественици избират и свой съд (по-късно помирителен съвет), чиито решения са били задължителни за всички от сънародниците ни и не са подлежали на каквато и да е касация в унгарските съдилища. Видно е, че дружеството и първите институции към него по форма, съдържание и организационен строеж са нещо съвсем ново в сравнение със създадения през 1853 г. и имащ твърде кратък живот кръжец на българите в Будапеща, в чието настоятелство освен двама интелектуалци останалите са били търговци.

През втората и третата година на първата световна война в Будапеща се създават *нови български институции на самоуправление*: на 27 май

1916 г. се учредява черковната община с председател Петър Хаджипетков, след година прерастнала в черковно-училищна, тъй като на 4 декември 1917 г. с решение № 126176 на Будапещенската столична община за целите на българското училище се предоставя една класна стая и гимнастически салон в Общинското запаятчийско училище на ул. «Лоняй» № 4, където на 25 февруари 1918 г. учебните занятия започват, а направените през първата учебна година разходи за отопление от 8640 корони са изплатени от дарения. На 24 май същата година, в отстъпеното от Димитър Димитров жилище бива осветен параклисът «Св. Кирил и Методий», а с издигането на функциониращото от 1906 г. Българско генерално консулство в легация през 1921 г. българската черковно-училищна община вече иам и свой легационен свещеник.

В доклада си от 20 август 1920 г. до тогавашния министър-председател и министър на външните работи и вероизповеданията Александър Стамболийски българският будапещенски генерален консул Александър Димитров информира, че броят на съотечествениците ни само в столицата и нейните околности е достигнал 12 хиляди, което се потвърждава и от български данни от 1925 г. Това е наложило и въвеждането на *нови организационни форми в самоуправлението*, следват няколко тайни избори, от тях по-важен е проведенният на 21 май 1925 г. Тогава — освен ново ръководство от 10 общински съветници, надзорен съвет, ефория на фонда, черковно-училищно настоятелство — се избира *Помирителен съвет* и *Смесен духовен съвет*. Първият е трябвало «да пази единодушието между българите, живеещи и работещи в Унгария, да решава всички спорове и недоразумения между тях». Смесеният духовен съвет, чиито членове са били утвърждавани от Светия Синод, а постоянният председател е бил легационният свещеник, е имал задължението да съхранява семейния мир на съотечествениците ни. Тук бих цитирал само член 77 от устава му: ако някой българин стане причина да се разтрогнат брачните му връзки или занемари семейството си, то той следва «да се екстернира завинаги от Унгария и се откарва — ако трябва и със сила — в България». Четири години по-късно по молба на дружеството българската легация започва преговори с главния кмет на Будапеща д-р Ференц Рипка за постройка на българско училище с интернат и черква. Унгарската страна, отговаряйки на жеста на българското правителство, подарило в София място за строеж на нова унгарска легация през 1925 г., дарява парцел на ул. «Вагохид» в IX район в Будапеща, където — както пише в доклада си пълномощният министър Стоян Петров — на 24 май 1931 г. полагат основния камък на храма Св. Кирил и Методий, а в края на годината строежът е завършен! Тогавашната икономическа ситуация обаче не позволява да се вдигне и училището.

Будапещенският пример е последван и от колонии в Мишколц и Пейч. В първата черковната община е основана през 1921 г., а след три години тя е вече и училищна, тъй като в дома на Минчо Михов е открито и българско училище с 12 деца. Йордан Маринов дава една от къщите си за черкуване на съотечествениците си, за което и на двамата през 1936 г. тогавашният министър на външните работи и вероизповеданията Георги Кюсеи-ванов изказва ведомствената и личната си благодарност. Изграждането на самоуправлението в Мишколц е завършено в края на 1930 г., когато се учредява помирителния съд. В началото на двадесетте години и в Пейч е създадено българско дружество с председател Георги Стоянов от Самодивене, Великотърновско, но то е имало много кратък живот. През 1933 г. обаче се учредява българската църковна община Св. Иван Рилски, получила за нуждите си от главния кмет на града Андор Нентдвих партерен апартамент на ул. «Фимуме» № 33 (сега «Петьофи» № 61), където е осветен функциониращият и сега параклис. Под ръководството на легационния енорийски свещеник там, доктор на теологическите науки Стефан Вълчев от Ловешко, на 28 декември 1939 г. учредяват Трансдунавското културно дружество на българите в Унгария, започва работа и неделното училище, в което се преподава български език и литература, българска история и география. Посоченото дружество неоспоримо доказва, че третата българска преселническа вълна окончателно е загубила първоначалния си градинарски характер и в нея се е стигнало до пълно професионално и културно диференциране, до съществена промяна в икономическия, социален и духовен облик на българския малцинствен колектив в този район, нещо, което е последвало по същото време в Мишколц, а малко преди това и в Будапеща. За илюстрация на твърдението ще послужи социалният състав на 22-та членове на организационно-инициативния комитет, от които 1 свещеник, той и председател, 1 лектор в университета, 11 студенти, 3 хлебари и 6 градинари. Може само да се съжелява, че поради войната, а и по наша небрежност, подареното с решение № 82856 (I.Г.) на общинската управа в Пейч място за постройка на културен дом на тамошните наши сънародници не е използвано.

Идването на съветските войски заварва напълно изградени институциите на самоуправление на българите в Унгария, водели до тогава енергичен и дружен обществен и културен живот. Бариерата е спусната почти веднага, започва се едно безмилостно разграждане на създаваното през десетилетията с много труд и жертви.

Дипломатическите отношения между България и Унгария са прекъснати на 26 декември 1944 г. (възстановени напълно и двустранно едва на 10 октомври 1947 г.), но през декември 1945 г. в Будапеща пристига генерал-майорът от въздушни

войски *Михаил Матеев*, официално делегиран като *политически представител*. Целта на дейността му обаче ще е съвсем друга, тя става ясна при посещението му за представяне в унгарското Министерство на външните работи, направено на 21 март 1946 г. при министъра Янош Дьондьоши. Като ръководител на *българската репатрианска служба*, сякаш по ирония на съдбата настанена в сградата на българската легация, той иска съдействието на унгарските власти за... екстрадация на колкото се може повече българи, постоянно живеещи в Унгария, особено младежи, за да отбият редовната си военна служба. Верен помощник в това обаче не е унгарската страна, а така нареченият Български антифашистки комитет, създаден на 23 февруари 1945 г. и нямаш нищо общо с Дружеството на българите в Унгария. Организация, работила нелегално почти две години (по с удостоверения на унгарски и руски!), тъй като съгласно закон № 17 от 1938 г. не е поискала разрешение и съгласие за функциониране от унгарското Министерство на вътрешните работи и не му е представила устава си. Не е случайно, че унгарската полиция повече от две години, чак до 14 май 1947 г. води разследване какъв е всъщност този комитет и кои са неговите ръководители. Резултат няма, тъй като последните — както писмено докладва главният следник на МВР Йеньо Шимон — са предпочели да се върнат в България, за да избегнат отговорността си. Един пример ще илюстрира дейността на самозвания, но явно изпълняващ партийно поръчение комитет. Още в деня на създаването му неговите ръководители събират нашите съотечественици в класната стая на българското училище (тогава поименчавало се на ул. «Неймет» № 44) и авторитетно заявяват: в срок от един месец всички българи в Унгария са длъжни да се завърнат в родината си, неизпълнителите това нареждане ще бъдат незабавно интернирани. Вратата на класната стая е залостена с чинове и столове, за да се изслуша докрай нареждането в духа на сталиновата теза «за търсене на колективна отговорност». Има и мотивировка: градинарите са най-големите «фашисти», тъй като по време на немската окупация на Унгария са имали смелостта да продължат производствената си дейност, т.е. «хранили са хитлеристите».

С това обаче митарствата на нашите сънародници далече не са свършили. Унгарското Министерство на вътрешните работи в началото на 1948 г. издава циркулярна наредба № 621.168/1948/IV/3.Б.М. за контрол на всички дружества в страната, последвана от още една, с номер 508000/1984/3.Б.М. за практическото изпълнение на първата. По това време Дружеството на българите в Унгария работи в постройката в черковния двор на ул. «Вагохид» № 15, по тази причина и на териториален принцип отделният референт на IX районен съвет ежесечно изпраща доклади и за неговата

дейност. От тях е видно, че председателят на дружеството Тодор Киров е обявен за кулак поради броя на надничарите си, подобна съдба сполетява още 530 наши съотечественици-градинари в столицата и провинцията. Този факт има не само политическо значение, той е един от главните ексекutori на дарителството, дотогава реална материална опора на българските общности.

Веgetацията на Дружеството на българите в Унгария се корени и в друго: то не разполага с помещения, където българите биха могли да се събират, още повече, че последното в черквата вече е повече от нежелателно, а може би и опасно. След отминаването на репатриционната и кулашката буря с посредничеството на българската легация (издигната в ранг на посолство от 1 март 1954 г.) е дадена сградата на ул. «Маньоки» № 11 в XI район на Будапеща, отговаряща и на нуждите на дружеството. Оказва се обаче, че същата е била нужна и на районния комитет на Унгарската работническа партия, по тази причина на 1 септември 1953 г. — под «благовидния» предлог за необходимост от сериозен ремонт — дипломатическото ни представителство се отказва от нея. Още същата година обаче пак на улица «Вагохид», но срещу черквата ни, столичният съвет дава парцел за строеж. С даренията от 2 725 000 форинта на 445 семейства културният дом е завършен през 1957 г., открит е на 9 септември (можело ли е да има друга дата?), както е и завършено цялостното политико-идеологическо преустройство на дружеството. Защото други институции вече няма, *ролята на самоуправление-то отдавна е подменена от заповедите на посолството*, считащо постоянно живеещите в Унгария наши съотечественици по-скоро за родоотстъпници, отколкото за родолюбци. Църквата със закон от 25 февруари 1948 г. е отделена, *но нейното редуциране продължава*. За последен път трима свещеници — Върбан Кочев, Димитър Пенев и

Тодор Коцев — пристигат в Будапеща, Пейч и Мишколц през януари 1949 г., приети са и от унгарската страна, тъй като съгласно информацията на унгарската легация в София двама от тях са стари членове на Българската комунистическа партия, а третият — макар и член на БЗНС — е изпитан активист на Отечествения фронт. Може би този факт характеризира най-добре тогавашната политическа атмосфера, отношението към българите в Унгария, а същевременно едва ли се нуждае от коментар.

Българското училище в Будапеща окончателно и официално е иззето от колонията на 25 март 1955 г., когато дипломатът Страшимир Илиев получава от унгарското Министерство на външните работи ключа на стопанисваната дотогава от последното сграда на ул. «Байза» № 44, за да се нанесе там българското училище. Несъмнено е обаче, че така се създават — най-сетне! — условия за нормална учебно-възпитателна работа. Пренебрежителното отношение на тоталитарното българско партийно и държавно ръководство към българите в Унгария и техните нужди намира реално отражение в друго: откритото през учебната 1954/55 година с 31 ученика българско училище в Пейч с решение № 348 на ЦК на БКП е закрито като ненужно на 1 септември 1968 г., това в Мишколц, възстановило функционирането си през 1952 г. затваря вратите си две години по-късно. Мотивировката е едва ли не това, че там вече няма истински българи, което по-късно довежда и до пълното заличаване на дружествата в тези два града.

Традициите на българите в Унгария, техните някогашни форми и институции на самоуправление обаче асоциират с думите на Иван Вазов «не се гаси туй, що не гасне!». Възраждането на истински български дом при унгарските приятели не може да не започне, а от работа българинът никога не се е плашил.

Неудържимост и кроткост

Няколко щрихи към творчеството на Генчо Христов

Може би вече десет години минаха, откакто, на излизане от един коктейл на дълго и на широко разговаряхме с Генчо, стоейки на стълбите. Размишлявахме на глас за литература, за творчески амбиции, проблеми, произведения, за завистта и готовността да помогнеш.

Полетът на мислите ни бе страстен и необуздан, обхващашт болките и радостите на живота. Познах в Генчо Христов това, което Ана Беде нарича «необузданост и кроткост». Ако не взема под внимание нашите по-късни мимоходни срещи, сега имам възможност да продължа нашият прекъснат диалог. Препрочита, вкусвам новите му стихове: сякаш чувам, как разчленява стиховете си, ред по ред, а аз нахвърлям върху хартия онова, което събуждат у мен. Така едни стар разговор се превръща в открит за другите общ размисъл.

Впечатленията на Генчо Христов за околния свят се подхранват от три извора: селските корени, семейството, родния пейзаж, вътрешната борба на призиването на поета и търсещият себе си човек, миналото и настоящето на втората му родина — Унгария. Детските спомени и наблюденията и терзанията на възрастния човек често едновременно изплуват в стиховете му, а и унгарската действителност разбунва таланта му.

В историята на изтоноевропейските народи и в сегашната обществена действителност можем да открием много произведения на изкуството, носители на особена семантика, чието обществено-психологично значение често остава неразбрано и неразбираемо за западните познавачи, особено ако търсят разрешени на загадката само в естетическата им стойност. Откъснати от историческата и обществената им обвивка, сами по себе си тези

произведения на изкуството понякога изглеждат стереотипни и сантиментални, а донякъде наистина са такива, тъй като по един елементарен начин, по-пряко отразяват общественото настроение и изискавията на епохата, в която са създадени. Творците се стремят пряко да въздействат на публиката, формулират идеологически цели, прикрити зад паравана на изкуството.

Не съществува строга, двустранна връзка между претворяването по убедителен начин в изкуството на дълбоки и искрени чувства и самото паличие на тези чувства. На малцина им се отдава с естетични средства да изразят обществената си ангажираност, в поезията по-веско е магическото значение на думите, отколкото прилива на лични чувства.

Създаването и укрепването на цивилно общество и правова държава променя статута на поетите и в Източна Европа, те губят героичната си gloria, но печелят от това, че не са принудени вече да изразяват политическите си възгледи чрез метафори и римувана публицистика. Поетът пише стихове, според всички правила на поезията, в който стих алегорията вече не е тайнствено послание с политическо значение, а чувствено изразно средство. Разбира се, като частно лице, поетът има възможност да провежда и кампании, ако има такъв афинитет. Вярвам, че това ще бъде така и онази роля на герой-певец, която преди вървеше заедно с името поет, ще премине в забравата.

В най-новият си цикъл, «Бдение до мама», Генчо Христов отново показва самия себе си, поема и приема истинския си кротък характер, който вече ни е показвал в предишните си най-хубави, най-успешни стихове.

Генчо Христов е роден на 18 септември 1940 година в село Сусам, Хасковска област. Основно образование получава в родното си село, след което завършва икономически техникум в Хасково и следва в СУ «Климент Охридски», специалност руска, българска и унгарска филология.

Живее в Хасково. Член е на съюза на преводачите в България от 1984 г. и на Дружеството на писателите в Хасково от 1977 г. От февруари 1992 г. е почетен член на Съюза на унгарските писатели. Известен е като автор на лирични творби и като преводач на художествена литература от

унгарски език. Сътрудници на българския и на унгарския литературен печат срещаме името му в повече от 20 български и унгарски антологии. През април 1993 г. унгарското издание «Машкор» го представя на своите читатели с избрани стихотворения в книгата «Високо мълчание», включваща 70 негови лирични творби. Преводът им е дело на седем изтъкнати унгарски поети-преводачи: Ана Беде, Агнеш Гергей, Бенедек Киш, Золтан Кирай, Миклош Вереш, Арпад Пап и Атила Сепеши.

За активна преводаческа дейност през 1985 г. получава международна награда от «Артистиус»-Будапеща. Отличен е с Диплом и е носител на Сребърна значка на Съюза на преводачите в България през 1990 г., а през 1991 г. е удостоен с премия в конкурса на фондацията «Про линга Хунгарие». В момента подготвя за печат преводи на избрани стихотворения от Даниел Бержени и книгата «Двойно слънце» със свои избрани стихове.

А Б В Г Д Е Ж З І І Н К
Л М Н О П Р С Т Ъ Ф
Х Ц Ц Ц У Ш Ъ Ъ Ъ
Ъ Ю Я А Ж Я Ж
Ѣ Ѣ

ГЕНЧО ХРИСТОЗОВ

Поезия

Обич

Нова есен, нова зима, тате,
хляб и благост носим ти от мама,
вино, огън —

светло за душата
със цветя от стайната ѝ ваза,
зрак жалеещ,
зрак слепеещ —

все за тебе!

И заръката за здраве,
и заръка да се пазиш.

Нова пролет, ново лято
от земята озаряваш...

Вкъщи зазорява мама, свечерява,
в сънища и спомени те сгрива,
ризи пролетни ти пази,

ризи летни —
болката да се отвърне!

— Знам къде е, знам, а ето —
пак го чакам!

Все го чакам да се върне!...

Бдения до мама I

Не можеш ти да станеш, мамо,
не можеш повече да станеш,
ала се моля: —
ръкойките на жътвите си пак да събереш
и снопите си житни да навържеш,
кръстци от тях, вършитби да кладеш
цял юли богородичен,
цял август благоносен —
да караш пак,
докрай да караш ти горещата диканя,
доде огнище от зърно да сториш златно
ти двора ни — хармана!..

Бдения до мама II

Всемайко наша, Богородице пресвята!
синовно моля се: —
сега, в най-земния, в най-звездния й час,
помилуй мама!
тя тук е още на земята,
тя там е вече на небето —
изтекоха очите й за нас,
снагата й стопи се, клета,
замлъкна тъй, молително смирена,
от болката жестока победена...
Всемайчице света!
и тя е твоя светла дъщеря,
помилуй, Богородице, душата й —
помилуй!..

XXX

Мегданчета средпътни
и тая нощ пред мене светят, мегданчета средпътни!
По заговезните на Възкресение
запяваше и с пеените хора до небесата
порастваше селото...
Под пътни стрехи и на месечина
кладяха вечеринки
тогава бабите ни, лели, чини,
въртяхме оратниците си детски ние —
лудувахме с огньове над главите,
оряхме, копахме, просторите продънвахме —
магьосвахме за здраве и за светло,
магьосвахме за плодородие полетата,
задъхани когато тичахме,
когато си отчеквахме
задъхани от бабина, от мамината пита,
когато кусвахме от гозбите светени
и се напивахме с водица подсладена
от паниците пръстени...

Средпътните мегданчета, надпътните стрехи предпролетни
все тъй са празнично благословени,
все тъй са празнично благословени
и срещам селските си хора там: —
под оня огън чудодееен
към всяко божие и всяко човешко Възкресение!...

Коледници

Достигам ви, далечни мои коледници —
тояги дъбови, от явор или дрянови,
от дядовците ни одялани...
Стоите до съня ми будни
в дълбоките ми нощи бѣдни
и чакате часът на тръгването да удари
за селските среднощни коледари...

И днес е жива дирята
през снеговете —
и днес е жива,
другари мои дъбови, от явор или дрянови!
Все тъй опора сте ми най-красива
навсякъде в коварните поледици,
със вас от злите кучета се браня,
ликувам и в горчивите си делници...
Пред вас отключени са всички порти пътни,
роднини са ми още хората
и родни са ми къщните им прагове —
тъй пълна е торбата ми със орехи,
душата ми е пълна с празници...

Достигам ви, ръце на моите дядовци...
Целувам ви, звезди на нощи бѣдни!...

Труд и празник — два фактора на междуетническа толерантност в Унгария

Унгария е една от малкото източноевропейски страни, където междуетничната толерантност има вековни традиции. Особено показателна в това отношение е толерантността между унгрци, сърби и българи, която има вече шествековна история.

Първото масово заселване на българи в Унгария е от края на XIV и началото на XV в., и е предизвикано от падането на България под османско робство. Тези българи били посрещнати дружелюбно от крал Сигизмунд, който ги заселил в провинциите Липа, Лугос и Комаром. Една част от българите заживели компактно в основани от тях селища. Такова селище е Болгатсег (Български кът), основано в района на Брашов. Според една хроника то е заселено от българи през 1392 година, «понеже тогава имало глад в България». В Брашов те взели участие в строежа на известната Черна църква в продължение на 40 години. Според един немски ръкопис на същата хроника тези българи били специално поканени за участие в строежа на Черната църква. Друго селище, основано от български емигранти по това време, е Болгарфалу (Българско село) на острова Сентендре край Буда. Тук българите са живяли от 1420 г. до превземането на Буда от османците през 1541 г. Важно е да се изтъкне, че голяма част от първите български заселници в Унгария са били занаятчий и земеделци, т.е. хора с професии за произвеждане на материални ценности. Може да се каже, че именно това обстоятелство е дало основание на крал Сигизмунд да ги приеме като емигранти с право на заселване.

Драматичното потушаване на Чипровското въстание през 1688 г. става повод за второ масово заселване на български емигранти в Южна Унгария, Трансилвания, Банат и Малка Влахия (Олтения), където до 20-те години на XVIII в. са се установили около 500 български домакинства. Това население е предимно от Западна България и Македония, голяма част от което се е присъединило към потока на бягащи от османския поробител сръбски войници. «Българите, пише Хр. Гандев, се присъединили към голямата маса от бягащи сърби, водени от патриарх Арсений Черно-

вич. Император Леополд I привлякъл бежанците и ги обдарил с правдини. Те били настанени в Будапеща... Основана била сръбско-българска община със самостоятелно изборно управление. Българите се заложили със старите си занаяти: едни поели търговия, други — занаяти, а трети — земеделие, лозарство, градинарство или скотовъдство в града и особено из неговите околности. Монасите и свещениците подновили своята църковна служба. Българските заселници не били съсредоточени само в унгарската столица, намираме ги и в други градове на Унгария и Банат. В течение на целия XVIII в. те запазили съзнанието и именната отлика за своя народностен произход. В архивите на свободните преселнически общини личат имената на обикновени или видни и образовани българи, които към името си прибавят и прозвището «българин». Мнозина от тях са заемали обществени служби в сръбските колонии, което говори за тяхната духовна изтъкнатост.» Император Леополд I е «обдарил с правдини» сръбско-българската емиграция на унгарска земя не само като християнин, но и защото тя е била нужна на империята. Тази емиграция е била съставена главно от сръбски войнишки маси, както и от търговци, занаятчии, земеделци, лозари, градинари и скотовъдци, каквито по-конкретно са били българите. Иначе казано, основният мотив на императора да обдари с правдини и българските емигранти е инспириран от мъдрата му преценка, че те, като квалифицирана работна сила, ще обдарят с плодове на труда си неговите поданици.

Третата масова емиграция на българи в Унгария започва след освобождението на България от османско владичество и продължава до 50-те години на XX век. За разлика от предишните емиграции, които са политически, тази емиграция е гурбетчийска, трудова, икономическа или маятникова. Тя е съставена от квалифицирани градинари, целта на които е бързото натрупване на капитал. Маятниковият характер на тази емиграция е единствената предпоставка за нейното благосклонно приемане както от последния австро-унгарски император Франц Йозеф, така и от

съответните републикански правителства на Унгария. По същата причина тя е приета и от самото унгарско население. Обновяването на унгарските пазари с разнообразни и висококачествени зеленчуци, произведени от българските градинари, се оказва много важен фактор не само за психологическото възприемане на българската градинарска емиграция от унгарците, но и за нейното толериране от официалните власти на страната като източник на блага за населението. Оценили високо този жест, българите записват в Устава на основаното през 1914 г. Дружество на българите в Унгария следното изискване под точка 6: «да действа за сближаването на българския с унгарския народ и да се грижи за създаването и поощряването на всякакви търговски и икономически връзки между Унгария и България».

Най-честият трудов и житейски партньор на българите в Унгария е сръбската емиграция. Обединени първоначално по политически, а впоследствие и по икономически интереси българите и сърбите тук образуват мощна славяноезична диаспора и активен православен анклав. От края на XIX в. до 50-те години на XX в. българо-сръбските отношения в унгарска среда се развиват изцяло на социално-икономическа основа. От една страна, те се обуславят от предоставената възможност на преобладаващите сръбски емигранти да се включат като работна сила в бързо проспериращото зеленчукопроизводство на българските градинари. От друга страна, благоприятният развой на българо-сръбските отношения е следствие на смесените бракове между български младежи и сръбски девойки.

Най-важното условие за устойчивото и коректно съжителство на унгарци, сърби и българи в немалко селища около Будапеща и в други райони на Унгария за времето от средата на XVIII в. до наши дни е взаимното зачитане на техните етнокултурни и религиозни традиции, както и на езика им. Синтетичен израз на тези традиции е празникът, който също като труда заема основно и постоянно място в живота на хората. Ето защо може да се каже, че празникът е не само средство за резлизиране на етнокултурни и религиозни традиции, но и фактор за култувиране на толерантност в съвместния живот на българи, сърби и унгарци, както и по принцип между всички етнически общности в Унгария.

Изграждането на междуетническата толерантност на базата на празника е в най-голяма степен свързано с интереснизиране на неговите изразни средства, на структурните му елементи. При разглежданите тук етнически общности този процес протича по два начина — едностранно или с унгарско влияние върху сръбските и българските празници, и двустранно, каквото е отношението само между празничните системи на сърби и българи. В заключение на изтъкнатото дотук може да се

обобщи изводът, че трудът и празникът се открояват като фактори, въз основа на които се създава, развива и утвърждава принципът на толерантност във взаимоотношенията между унгарци, сърби и българи в Унгария.

Подходяща илюстрация на толерантността между етническите общности в Унгария са историческите и съвременните отношения между унгарци, сърби и българи в гр. Сазхаломбата, намиращ се на около 40 км. югозападно от Будапеща.

Сазхаломбата е град с богато историческо минало, определено място в което имат трите заселвания на града със сърби и отчасти с българи. Първото заселване е през 1695 г. с част от сръбската емиграция, водена от патриарх Арсений Черноевич. Може би сред тези сърби е имало и българи от западните или покрайнини, присъединили се към сръбската емиграция след потушаване на Чипровското въстание. Те обаче са останали извън полезрението на хрониста, за когото етническата разлика между сърби и българи е била вероятно трудно доловима поради голямото сходство в езика, манталитета, правите, обичаите и облеклото им, както и поради общото им вероизповедание.

Второто заселване на много повече сърби е преди втората половина на XVIII в. Това заселване на сръбските емигранти е свързано с един факт, който е твърде показателен за толерантното отношение на местното католическо население към тях, защото те получават право за строеж на православна църква. С други думи това означава право на вероизповедание и практикуване на религиозни празници. Такава църква с патрон Малка Богородица сърбите построяват през 1750 г. Тя има иконостас с великолепна дърворезба и функционира и до днес. Според данните от преброяването на населението през 1830 г. в Сазхаломбата е имало 338 унгарци и 322 сърби. Тази количествена равнопоставеност между сръбското и унгарското население става предпоставка за откриване и на сръбско училище в града през 1850 г., което впоследствие се превръща в смесено. Този факт е също характерен пример за толерантно отношение от страна на унгарското население.

Третото сръбско заселване в Сазхаломбата е за времето от края на XIX в. до първите десетилетия на XX в. През този период в града се заселват и български емигранти. Това заселване на сръбско и българско население е по същество гурбетчийско. Всички българи, заселили се тук, са градинари и са живяли компактно сред сръбското население. Според данните от преброяването на населението през 1930 г. в града е имало 1395 унгарци, 140 сърби и 38 българи. С упражняване на градинарския си занаят българите всъщност въвеждат един нов поминък в Сазхаломбата, с който не само се подпомага изхранването на местното население, но се дава възможност и за подобрява-

не на неговото икономическо състояние с привличането му като работна сила. Тези заслуги на българите са съществен повод да формират у унгарците и сърбите чувство на уважение към тях.

Днес в Сазхаломбата има само един българин. (Авторът има предвид българите-градинари — бел. ред.) Това е Бърислав Иванов — потомствен градинар, роден тук през 1922 г. Интервютата, които аз и моите колеги Д. Добрева, Н. Рашкова и В. Райчева направихме с него, съдържат много интересни сведения за взаимоотношенията между унгарци, сърби и българи в Сазхаломбата през последните 50-60 години.

Най-напред бих искал да подчертая високата оценка, която г-н Иванов направи за ролята на българските градинари в Унгария. Според него «унгарските народи са се моляли на българите, на България, да дава българи, че да додат тука да правят бахчата. Тука не беше бахчата... докато българи не дойдоа тука, то нищо не беше. Когато дойдоа българите тука, почна да се работи бахчата». Доста впечатляващи са тези думи на г-н Иванов, защото те съдържат най-важната характеристика на българските градинари в Унгария, а именно мисионерството им по отношение на градинарския поминък.

В Сазхаломбата, където «едно време само пшеница беше, мисир и картофи», българите въвеждат и разработват градинарския поминък с помощта на голяма част от сръбското население заедно с немалко унгарци. По този повод г-н Иванов изтъква, че «тогаз, когато трябва да се плевят... да се копае, тогаз идват... унгарците и тогаз оди работата... За един ден се плаща тогаз 80 филера.» Тогава и «сърбите отиват на градината въз българите и там работят». Така унгарците и сърбите получават възможността не само да усвоят градинарския поминък, но и да го превърнат в източник на доходи.

Братските отношения между сърби и българи се основават на общото им вероизповедание и на сходството на езика и традициите им — фактори, които от своя страна са провокирали немалко смесени бракове между представители на двете етнически общности в Сазхаломбата. Обяснимо е тази връзка е приемането на г-н Иванов за кантор в сръбската църква, както и за пръв помощник на покойния вече сръбски свещеник Лазар Байронг. Освен това г-н Иванов е женен за сръбкиня от Черна гора, каквато е била и майка му.

Като представители на православното християнство сърбите и българите са изпълнявали своите ритуали и празници по юлианския календар, който е актуален и до днес. Това обаче не е предизвиквало откровени отрицателни реакции от страна на унгарското население, което е ползвало грегорианския календар. Двойното празнуване на Великден например е характерно за безпрепятственото следване на принципа «всеки по своему»,

основаващ се преди всичко на исторически утвърденото чувство на търпимост между етническите общности в града по отношение на тяхното вероизповедание. От друга страна, доминирането на сръбското население става причина българите да адаптират своите ритуали и празници към техните сръбски варианти. Най-типични в тази връзка са Коледа и летния Ивановден (6 юли), които българите са празнували според сръбската традиция. Твърде показателен е този факт на атрибутивно равнище или по отношение на ритуалите, свързани с коледния хляб и ивановденския венец. С оглед на сръбската традиция е изпълняван и ритуалът за предизвикване на дъжд — Додола, основният персонаж в който според г-н Иванов е бил възрастен мъж. Причина за адаптирането към сръбския ритуално-празничен модел е и обстоятелството, че повечето български градинари са емигрирали като младежи, т.е. във възраст без трайно усвоени етнокултурни традиции. Това се отнася и за бащата на г-н Иванов — Илия Иванов Попов, който е роден в 1896 г. в с. Поликраище, Великотърновско, а е емигрирал в Унгария на 16 годишна възраст.

Работниците в българските градини са получавали възнаграждението си два пъти годишно — на Димитровден и на Трифоновден. Този акт, наричан «гидик» е провеждан и двата пъти обикновено в празнична атмосфера. Тогава газдите като собственици, работодатели и ръководители на градините, са подsigурявали както бира и вино за масово черпене на работниците, така и оркестранти за повдигане на тяхното настроение. В повечето случаи оркестрантите са били ученици от българското училище в Будапеща, които са свирили на гусла, тамбура, цигулка, хармоника и предимно на фуруя — унгарски народен инструмент, подобен на кавала. Според г-н Иванов «тогаз се играе, играят се — се по балгарски... най-више хорото и «настреча» (ръченица — бел.авт.).

На сватбите си обаче сърбите и българите са канели обикновено сръбски музиканти, които са свирили както сръбски, така и унгарски танци, защото на сватбите «имаше и унгарци, дето бяха добри приятели», подчерта г-н Иванов.

Въпросът, който тук се опитам да разгледам, е частен случай на едно качество, съпровождащо живота на човека от всички времена и наречено толерантност. Обикновено толерантността се обяснява с друго човешко качество — смята се като знак на цивилизованост. Това схващане обаче е една голяма илюзия, защото цивилизоваността и толерантността много често се взаимноизключват. Според мен толерантността е преди всичко природна даденост на човека, която се култивира паралелно с неговата индивидуална и историческа еволюция, не не се превръща в задължителен знак на цивилизованост.

Национална и групова идентичност при банатските българи

Националната идентичност — за преобладаващата част от населението на една страна — се определя много лесно, обикновено с една дума: българи, унгарци и т.н.

При етническите групи, живеещи като малцинство в дадената страна, груповата принадлежност на малцинството изисква определение, съчетано от два елемента. Единият елемент обикновено определя националната идентичност: напр. хървати, саксонци; а другият дава информация за приемащата страна или регион: напр. хървати в Унгария, саксонци в Трансилвания.

Но нещата се оказват по-сложни. Определенията на малцинствената групов идентичност могат да бъдат класифицирани в няколко групи.

Първа група. Етническо определение според страната от която произхождат, плюс приемащата страна: българи в Унгария, унгарци в Словакия.

Втора група. Етническо определение според страната от която произхождат плюс приемащ регион: саксонци в Трансилвания, хървати по Помурието.

Трета група. Религиозно или друго групово определение, плюс страна или регион: босненски мюсолмани, северноирландски католици.

Четвърта група. Етническо определение според страна от която произхождат, плюс етническо определение на приемащата страна. По отношение на етническите групи, живеещи или живяли в Унгария намерих само два примера за това, една група да се самоопределя с *две етнически названия*. Единият пример е този на немците в Унгария, които наричат себе си «Ungardeutsche» т.е. «унгарски немци», другият пример е на банатските българи, които в края на миналия век издават своя вестник «Маджарски българин». И че това не е случайно хрумване се доказва от статията на Адолф Щраус от същото време, в която той ги нарича «magyar bolgárok», т.е. маджарски българи.

Пета група. Етническо определение на страната от която произхождат, плюс религиозно или друго групово определение: унгарци-чанго, българи-павликяни.

Без да се стремя да стигам до крайни изводи,

смятам, че отделните групи сигнализират степента на интегрираност на малцинството към приемащата страна.

Най-разпространена безусловно е първата група. Съвместната употреба на етноса на страната от която произхождат и приемащата страна показва добра интегрираност, но същевременно и известна отдалеченост. Определението «българите в Унгария» например означава, че става дума за българи, които живеят в Унгария, но далеч не се смятат същевременно и унгарци.

Втората група, етносът на страната от която произхождат, съчетан с приемащия регион, като саксонци в Трансилвания, показва слаба интегрираност със страната, а по-голяма с региона. Става дума за саксонци, които подчертават своя етнос и свързаността си с региона, където живеят, но пропускат да споменат приемащата страна в самоопределението си. Според моите наблюдения, така се самоопределят малцинствата от региони, които поради промяна на държавните граници преминават от една държава към друга.

Третата група, съчетаването на религиозна или друга групов принадлежност с една страна или регион, показва липсата на интегрираност с който и да е етнос. Страната или регионът, фигуриращ в самоопределението, могат да бъдат както родна, така и приемаща земя; значи националният, етнически елемент остава съвсем на заден план, като географски ориентир, съществен елемент е само груповият (религия, секта и т.н.). В случая с *босненските мюсолмани* не ни става ясно, че всъщност става дума за *босненци*, които са част от коренното население на Босна, а не са пришълци.

Четвъртата група, свързването на два етноса, по мое мнение, показва твърде висока интегрираност с приемащата страна: *маджарските българи* са такива българи, които същевременно се смятат и за добри унгарски поданици.

Петата група, в която изобщо не фигурира името на приемащата страна или регион, а съдържа само етноса настраната от която произхождат и груповото определение, за мен означава един вид бездомност: маджари-чанго означава такива

унгарци, на които страната от която произхождат е Унгария, те самите са от групата чанго, но къде живеят, това е без значение. Докато при третата група липсва интегрираност със страната-прародина, тук срещаме отчуждение от приемащата страна.

Ако в светлината на казаното дотук разгледаме промените в самоопределението на банатските българи, това ще ни доведе до интересни изводи.

Както знаем, в техния случай става дума за такава група, която до XVII в. е живяла затворения живот на една еретическа секта. Гръцкото им название е «павликяни», италианското «паолиани, паолианисти». Оттук идва българското название павликяни и банатското «палкене».

През XVII в. те приемат римокатолическата вяра, а през следващото столетие бягат от България и се настаняват в току-що освободения от османско владичество Темешки Банат. Те самите вероятно са продължавали да се наричат «палкене», другите обаче (църквата, властите) са ги нарекли *българи*.

През шейсетте години на миналия век, по времето когато се създава дуалистичната монархия, започва продължителния процес на осъзнаване на собствената им принадлежност. В Унгария, с бързо развиващо се буржоазно общество, където процесите на етническо смесване се извършват със същите бурни темпове, в още по-многоликия Банат те търсят мястото си, опитват се — с продължаваща и до днес изключително целенасочена дейност — да осигурят оцеляването на своя етнос, на своята народностна група. По това време създават училища на роден език, издават първите си вестници, календари, учебници. И тук трябва да поспрем, защото това е стъпка, твърде важна от гледна точка на по-нататъшното формиране на груповата им идентичност.

Известно е, че банатският български език доста се различава от съвременния говорим (и книжовен) български език. Причината е не само в това, че — подобно на диалектите на немците, словациите, хърватите и т.н. в Унгария — и тук езикът се е консервирал в състоянието си от XVII — XVIII в. Езикът на паолианските българи трябва да се е отличавал и от тогавашния български език в България. Това се обяснява с историческото им минало, тъй като (макар и винаги да са се считали за българи) по време на преследванията съдбата ги отвежда до Босна (а може би и по-далече) и обратно. Не е маловажен и фактът, че при такива обстоятелства *българското* им самосъзнание е съхранено непокътнато.

Когато издават първите си печатни издания, България е все още под турска власт, българското книгопечатане е още в зората си. Нямаме сведения, но считаме за вероятно печатните издания да са били предпоставени от ръкописи на роден език, по всяка вероятност писани на латиница. Употре-

бата на латиница е лесно обяснимо: свещеници и учители дълго време са им били хървати, немци и унгарци, интелигенцията, която излъчват се учи в немски, унгарски и италиански училища. Изглеждало е естествено да употребяват известна на всички им латиница.

Много лесно би било да възприемат хърватския правопис. Те се наемат с по-трудоемката задача и разработват собствен правопис, който — макар че използва както и хърватски, така и унгарски елементи — е валиден *само за банатския български език*. Ето това са първите елементи в изграждането на груповата идентичност. Защото не става въпрос за това, че поради липса на друго, по необходимост, са писали както са могли. На практика, те поставят основите на *банатския български език*. И доказателство за това, че оттогава насам този език се пази, поддържа, правописът му се реформира от време на време, по възможност се пречиства от чужденците, са няколко издания от последните години и месеци.

В първите им печатни издания се набляга на определението «български»: «Balgarski denevnic», «Balgarski kalindar». Както вече споменах, в последното десетилетие на миналия век те стигат тази степен на интеграцията си с Унгария, че те самите и другите ги наричат «маджарски българи».

След Трианон положението им коренно се променя. Не само се откъсват от Унгария, но и в резултат на разпокъсването на Банат, по-голямата част от българските селища, в това число и двете най-големи селища Винга и Стар Бешеньов попадат в Румъния, а по-малката част (например Иваново) — в Югославия. Няма го вече Банат, «малкото отечество» (интересно е, че унгарецът Арон Тамаш и българинът Йордан Радичков означават с един и същ израз така важния в живота на всеки един от нас малък регион, родното място), което с етническата си пъстрота учи на толерантност и мирно съжителство. Засилва се обаче румънският национализъм и вероятно като реакция на това се появява новото самоопределение: «банатски българин». В тогавашните издания това самоопределение се среща често. Ако е валидна предишната ми оценка за втората група, в случая това би означавало, че се идентифицират по-скоро с Банат като регион, отколкото с приемащите страни. За «вътрешна употреба» продължава да се ползва «палкене» — павликяни.

В последните години, след смяната на режима, отново излиза на преден план едно ново самоопределение: «balgare-palkene» — т.е. *павликянски българи*. Вместо израза «банатски българи» използват «balgare ud Banat» — българи от Банат — но като че ли все повече се разпространява причисляващият се към петата група вариант: етноса на страната-прародина плюс групово определение. Това за съжаление навежда наблюдателя на мисълта, че банатските българи започват да се чув-

стват бездомно малцинство. Не можем да не обърнем внимание на това, че определението «*balgare-palkene*» има и друга функция. С него се разграничават от живеещите в Румъния *други, източноправославни българи*. Заслужава внимание фактът, че те, макар и да са вече три века католици, за да се различат не ползват религиозното название, а името на някогашната си секта, което в хода на столетията се оказва не по-малко устойчиво от българското им самосъзнание.

Днес съзнанието за идентичност на банатските българи се намира в особено състояние. Училището им е румънско; за българско училище (по практични съображения) не настояват, тъй като считат, че това ще затрудни приспособяването на децата им. В училището има факултативно обучение по български език, учебниците и материалите се доставят от България, т.е. децата се запознават с литературния български език, на кирилица. Остава въпросът, как ще се създаде и просъществува читателската база на литературата на *банатски български език*, ако този език никъде не се преподава организирано. А че има потребност от издания на този език, доказва популярността на вестника им «*Nasa glas*» и споменатите вече книги.

Личните ми впечатления са, че банатските българи и в наши дни продължават изключително грижовно да градят собствената си «павликянска» култура, и отчасти с организацията на местни прояви да подтикват децата си да учат и представят пред публика стихотворения и песни. На Коледа, Великден, Голяма Богородица цялото население на Стари бешеньов наблюдава «най-новата реколта»; свидетел бях как след продължилата час и половина програма изцяло на банатски български език, учителите се събраха и обсъждаха кое дете как се е представило, кое да учи песни, кое да декламира и да им се дава повече възможност за изява.

Не е чудно, че след толкова грижи и старания те са чувствителни към всяка — за съжаление често прозвучаваща от страна на гостите от страната-прародина — забележка, че е крайно време да научат и *вместо собствения си павликянски език* да използват литературния български език. Имам впечатление, че у тях е много силен интересът към българския език и култура и в същото време, като *залог и единствена гаранция за оцеляването си*, считат опазването на банатския български език и култура и по-нататъшното им развитие.

Българското училище — състояние и перспективи

От повече от четвъртвековната история на училището ще се спра на неговото развитие през последното десетилетие и половина, когато бяха очертани и перспективите на развитието му. През 1981 г. с решение на Министерския съвет на България, училището прераства в средно училище с гимназиален курс. През 1992 г. бе подписано двустранно споразумение между Министерството на образованието и науката на Република България и Министерството на културата и просветата на Република Унгария за статута на българското училище в Будапеща. Според споразумението унгарската страна осигурява материална подкрепа на училището в размер на нормативните суми, фиксирани в Закона за образованието и ежегодния бюджет на страната. Училището гарантира обучението на местните деца по унгарски език и литература, унгарска история и унгарска география, съответстващо на унгарските изисквания. През 1994 г. учебните занятия започнаха по нов индивидуален учебен план, в който органично са съчетани унгарските и българските образователни изисквания. Той осигурява необходимия брой часове за усвояването на български и унгарски език, предвижда дванадесетгодишен курс на обучение, който да завърши с полагането на пет зрелостни изпита по български и унгарски език, история, математика и един чужд език. Според двустранното споразумение от 1992 г. възпитаниците на училището «след завършване на средното училище и полагане на зрелостни изпити получават свидетелства за завършена степен и дипломи за завършено средно образование на български и унгарски език, които предоставят правата, предвидени в българското и унгарското законодателство».

Новият индивидуален учебен план преодолява претовареността на учениците предизвикана в първите години от механичното съчетаване на унгарската и българската програма в обучението. Дванадесетгодишният курс на обучение отговаря на международните стандарти за средно образование. Освен български и унгарски език учениците усвояват и един чужд език, който започва да се

изучава от трети клас на основното училище. Съзнателно е наблегнато на езиковия профил на училището. Наред със задължителната програма, възпитаниците ни могат да избират и допълнителни часове, в които да изучават предмети по избор. Досегашната практика показва, че особен интерес се проявява към изучаването на чужд език. Владенето на чужди езици, естествената нагласа за общуване между културите са добра предпоставка за овладяването на професията на екскурзовода. В последните два класа на гимназията учениците изучават курс по екскурзоводство, който по договореност с унгарското Министерство на търговията и промишлеността завършва с квалификационен изпит и получаване на унгарски документ за практикуване на специалността. В новия учебен план са предвидени и часове по компютърна грамотност, без които е немислима общообразователната подготовка на съвременния човек. За пълноценното им провеждане допринася и добрата техническа база.

Училището чувства за свое задължение да осигурява обучение за все по-широк кръг българи, деца от български произход или интересувачи се от български език унгарски деца. Затова от следващата учебна година е обявен прием за ученици, завършили осми клас в други училища. Те ще могат да учат в подготвителния нулев клас на гимназията български език, след което да продължат четиригодишния гимназиален курс. Има се предвид, че голяма част от българите в Унгария живеят в провинцията, далече от Будапеща и не могат да осигурят на децата си обучение на български език. Това положение може да бъде преодоляно с предложената учебна програма и с осигуряването на пансион за децата, които живеят далече от училището. Съвместно с Дружеството на българите в Унгария са направени постъпки за създаването на такъв пансион върху парцела, който се намира близо до българския културен дом. Кметството на девети столичен район отстъпва необходимия терен на дружеството за целите на училището, изготвени са проекти и планове за бъдещата сграда.

Втора година към училището функционира т.нар. съботно училище. То се посещава от деца от Будапеща и съседните селища, които учат в други училища, но чувстват привързаност към българския език и култура и желаят да ги усвоят. Водят се занимания по български език, история и география, занимателна математика, музика и народно изкуство. Интересът към тази форма на обучение е голям и то се посещава редовно от около тридесет деца.

От казаното се вижда, че педагогическият процес в училището не е подчинен на една единствена цел, тъй като в този случай то не би могло да отговори на голямото разнообразие от интереси и на изискванията, които се предявяват към него. В същото време то функционира като едно цяло, т.е. разнообразието от възможности, които предлага са органично свързани и взаимно обуславящи се. Целта е българо-унгарското средно езиково училище «Христо Ботев» да стане привлекателно и авторитетно учебно средище, като най-напред трябва да се преодолее съществуващото около училището «информационно затъмнение». За тази цел бяха осъществени широки контакти с унгарски държавни и образователни институции, благодарение на които училището получи възможност да се осведомява все по-своевременно по актуални въпроси и да преодолее своята изолация от местната среда. То участва в обявените от различни фондации конкурси, което осигурява финансиране на дейности извън задължителните по учебен план. Към училището е създадена фондация «Проскола булгарика», която също си поставя задачата да подпомага дейността на училището. Възможностите на тези нови структури очертават благоприятни перспективи, ако се използват пълноценно.

Кадровото осигуряване на училището е добро, тъй като българската държава изпраща учители, защитили своите качества в конкурси. Проблем са обаче честите закъснения — в последните години стана практика новоназначените учители да пристигат месеци след започването на учебната година. За да има училището постоянен облик, необходимо е да се осигури приемственост в педагогическите кадри и ръководството на училището. Тук могат да се приложат различни форми, за да не се унищожава натрупаният ценен опит, създадените контакти, форми на обучение и общуване. Добро съчетание е ръководството на училището

да се осъществява от командирован директор и местен заместник-директор, за да се избегнат сътресенията, които могат да настъпят с всяка смяна, за да не се започва всеки път отначало.

През последните няколко години училището функционира в една динамична, променяща се обстановка. В образователните структури на България и Унгария се извършват сериозни промени, с които училището трябва да се съобрази, за да оцелее в новите условия. Доброто образование трябва да се озъзнава като ценност от все повече хора. То трябва да е съобразено и с бързо променящите се условия и потребности на обществото. Много често обаче, дори когато са налице необходимите предпоставки за промяна, самото общество трудно се разделя с традиционните си навици, от схващанията си за престижност. Българското училище в Будапеща, в тесен контакт с Дружеството на българите в Унгария, се стреми да бъде притегателен културен център за българската общност тук, максимално да отговаря на нейните потребности, професионално и задълбочено да очертава перспективите на развитие, опирайки се на съвременните постижения на педагогиката. То притежава всичко необходимо за успешното изпълнение на тази задача, тъй като освен споменатите вече структура, материална обезпеченост и добри кадри, притежава и индивидуални дадености, които го правят единствено по рода си. С изучаването на български и унгарски език като матерен, успоредното усвояване на българската и унгарската култура в една среда, в която от детската градина до завършване на средното образование, детето израства под грижите на вещи педагози и получава възможности за изява в различни области и нива.

Сегашното състояние — статут, материална и кадрова обезпеченост, новият учебен план — създават всички условия за по-нататъшното развитие на училището. Надяваме се през следващите години да спре отливът от него, предизвикан от нестабилността на прехода, училището да издигне авторитета си както сред българската общност в Унгария, така и сред педагогическата и друга общественост в България и Унгария въобще. Смятам, че това е реална перспектива като се има предвид направеното през последните години. Необходимо е много търпение и последователност, защото плодовете на педагогическия труд зреят дълго, с години.

Изучаване на български език в унгарска езикова среда

В образователната система на много развигити страни вече е практика езикът да се изучава като средство за общуване. Целта на езиковото обучение е да се изградят у подрастващите умения на възприемане и създаване на текстове. Важно е учениците не да запаметят определени езикови правила и граматически понятия, а да могат пълноценно да общуват на даден език в определена сфера на живота.

Комуникативната насоченост на обучението по български език означава, че изучаването на езика следва да е съобразено с комуникативните поребни на младото поколение. Това важи в още по-голяма степен за обучението на български език в чужда езикова среда.

Отправна точка за изследване на проблемите при изучаването на български език в унгарска езикова среда са следните теоретични положения в лингвистиката:

1. Езикът се разглежда едновременно като система и като функция. Изучаването на системата на езика предполага усвояването на общи понятия и закономерности. При овладяване на функцията пък е необходимо да се отчита ситуацията на общуване.

2. Езикът е средство за общуване. В процеса на това общуване се създават речеви съобщения. Според теорията на речевата дейност създаването на речеви съобщения преминава през няколко фази: ориентиране, планиране, реализация и контрол.

Целта на настоящата разработка е да се открият някои типични грешки, които учениците допускат при изучаването на български език в унгарска езикова среда. С оглед на целта на изследването тук ще отчитаме трудностите и възможностите за преодоляването на тези трудности във връзка с посочените четири основни фази на речевата дейност. Изводите се правят въз основа на резултатите от провеждани анкети и тестове с ученици от основния и средния курс на българското училище в Будапеща.

Ориентиранто в ситуацията на общуване се свързва до голяма степен с речевото намерение, с

мотивите за призвеждане на реч. Мотивите на учениците за изучаване и използване на българския език имат рационален и емоционален характер. От една страна, те се свързват с необходимостта за повишаване на общата култура, за поддържане на търговски и културни връзки с България, за лични контакти. От друга страна, подрастващите говорят и пишат на български език, защото се чувстват българи.

Независимо обаче, че общуването на български език е мотивирано от извънлингвистични фактори, то на практика в училище мотивът често пъти остава в рамките на речевата дейност. Той е чисто речев — реч, заради самата реч, реч, предназначена единствено за оценяване от учителя. Местните деца рядко попадат в жизнена ситуация, която изисква да се създават речови съобщения на български език. Вкъщи най-често техен адресант е дядото, бабата, целта обикновено е да се разговаря с близък човек. Тази обичайна липса на разнообразни житейски ситуации на общуване изисква в училище да се създават разнообразни учебни ситуации на общуване.

Планирането на речевото съобщение се свързва с определянето на темата, подтемите и структурата на текста. Предметът на речта често е специфичен за унгарската действителност: художествено произведение (книга, филм, пиеса), място на живеене и работа, младежки развлечения; предметът на речта може да е свързан с храненето, с обществено-политически събития и дейци и пр. Тези наименования са известни на децата само на унгарски език. Учениците често не намират точните български лексикални еквиваленти. Собствените имена, а понякога и нарицателните могат да се мислят и на български език. Ето защо в клас следва да се обсъждат теми, свързани с унгарската действителност, целенасочено да се обогатява активният речник на подрастващите, да се посочват възможните начини за транскрипция на собствените имена. Фазата на реализация е всъщност езиковото оформяне на речевото съобщение. Подбират се и се комбинират лексикални и граматически средства, изпълняват се правописни и

правоговорни правила. Най-сериозните слабости се отнасят до ниските възможности за избор на лексикални средства на българския език. Обикновено липсващата в съзнанието дума се заменя с унгарска и потокът на речта не се прекъсва.

Трудностите в областта на граматиката се свързват с употребата на глаголни времена. Несвидетелското време се подменя със свидетелско. Учениците обикновено не проявяват езиков усет към използването на минало неопределено време и без всякакво речево притеснение казват: «Шекспир беше роден през XVI век». Словоредът и структурата на сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени също търпят влиянието на унгарския език. Например, «Затова изучаваме български език, защото сме българи», вместо «Изучаваме български език, защото сме българи».

Слабостите следва да се преодоляват и във връзка с диалекта на носителите на българския език. Децата усвояват от родителите си характерната за източните говори редуция на широките гласни *а, е, о* в тесни *ъ, и, у*, например *злєно* вместо *зеле-но*, *пѹле* вместо *поле* и др. подобни. Типична грешка е и изговорът *горъ, водъ, женъ* вместо *гора, вода, жена* — явление, известно в езикознанието като генерализация на голяма носова *ж*, и характерно за говора на местните българи, носители на своя търновски диалект. Грешки се правят и във връзка с други особености на източнобългарските говори — т.нар. «якане», палатализация на съгласните и пр.

Особено важна е работата във връзка с четвъртата фаза от процеса на създаване на речевото съобщение — контрола. Необходимо е да се развиват у учениците умения за контрол на собствена и чужда реч. В това отношение особено полезни са упражненията за редактиране:

Преди редакцията

Родопите и Странджата са планините, които най-много обичам.

Пъстрокрилата птица се изгуби нейде в небесния шир.

В началото на разказа авторът рисува портрета на неговия герой.

След редакцията

Родопите и Странджа са планините, които най-много обичам.

Пъстрокрилата птица се изгуби нейде в небесната шир.

В началото на разказа авторът рисува портрета на своя герой.

Отчитането на грешките в резултат на влияние-

то на унгарския език върху изучаването на български език, както и в резултат на диалекта на българите, преселници в Унгария, позволява системата на работа да бъде насочена към преодоляване на тези грешки. Могат да се направят следните важни препоръки за развитие на езиковия усет на учениците:

— В обучението до осми клас да се застъпят особено репродуктивните упражнения. Акцентът да се постави на преразказа с оглед на формирането у подрастващите на усет към употребата на глаголните времена.

— Определено място да заемат продуктивните упражнения на базата на ситуации, съобразени с унгарската действителност.

— Да се използват тестови задачи за формиране на правописни умения и навици, за развитие на езиковия усет към прагматични явления, за обогатяване на активния речник на учениците. Особено целесъобразни са тестовите задачи, съставени във връзка със синонимите в езика. Например:

1. Кой ред се отличава по признак, който е общ за останалите редове?

а/ *красив, хубав*

б/ *дълбок, плитък*

в/ *добър, лош*

г/ *черен, бял*

д/ *светъл, тъмен*

2. Коя от посочените думи се отнася към *всички*, така, както *необходим* към *непужей*?

а/ *никой*

б/ *много*

в/ *мнозина*

г/ *няколко*

3. Кое изречение се различава по смисъл от останалите?

а/ *Изчезвам внезапно*

б/ *Дим да ме няма*

в/ *Обирам си крушите*

г/ *Вятър ме вее на бял кон*

д/ *Отвее ме вятърът*

Специфичните условия, при които протича обучението по български език в Унгария, налагат някои специфики в системата на овладяване на езика. Необходимо е да се установи определен минимум от знания и преди всичко умения, който да гарантира на подрастващите общуване без езикови пречки в различните области на живота. Това овладяване на езика да стане до 8 клас или чрез засилено изучаване в 8 клас, за да се осигури възможност за развитие на комуникативните способности на учениците в по-горните класове.

Родноезикова интерференция при изучаването на българския език от унгарци

Изучаването на български език от унгарци е трудна задача. Известно е, че българският език е индоевропейски, а унгарският е от угрофилската езикова група. Доста големи различия има във фонетичната, морфологичната и синтактичната структура на двата езика.

В настоящото съобщение ще се спрем накратко върху най-характерните случаи на интерференция на унгарски език в българското произношение на унгарците. Отделяме внимание на проблемите на изговора, защото чужденците се познават по акцента.

По-нататъшното наше изложение се основава върху дългогодишния преподавателски опит на авторката в курсовете по български език. Българския клтурен институт в Будапеща и специалността българска филология в будапещенския университет «Лоранд Йотвьош»

Как изглежда българският говор в унгарска интерпретация? С този въпрос ще се занимаем малко по-подробно.

На пръв поглед българската вокална система, с изключения на гласната ъ, не би трябвало да затруднява унгарците.

Например българската гласна а е заден, нисък, нелабиален вокал. Унгарската гласна а също е задна, ниска (по-ниска е от българската), но е лабиална. Правилният изговор на българската гласна а обаче лесно се усвоява от унгарци (с някои изключения) било затова, че тази графема има подобен изговор в някои унгарски диалекти или затова, че гласежа й е близо до гласежа на унгарската гласна й, или затова, че такъв изговор унгарците познават от други индоевропейски езици.

Унгарците обикновено изговарят българските гласни о, у по-лабиално под влияние на родния език. Вокалите о, у и в двата езика са лабиални, обаче степента на лабиализацията е различна. Унгарските лабиални съгласни се учленяват с по-закръглени устни от българските.

Унгарците сравнително лесно усвояват правилния изговор на о и у. По-различен е проблемът с произношението на ъ. Както е известно, артику-

лационно-слуховата база на човека след пубертетна възраст е вече затвърдена. След тази възраст човек трудно идентифицира правилно чужди за него гласни и съгласни и съответно не може да ги изговаря правилно.

Унгарците могат да научат теоретично всичко за учленяването на ъ, но тъй като в унгарския няма подобен вокал, много рядко го изговарят правилно. На мястото на тази задна, средна, нелабиална гласна при унгарците се получава деформирано учленение, било в посока на унгарския силно лабиален преден вокал ö или в посока на а.

Фонетичното явление потъмняване или редукция на гласните (което е характерна особеност на българския) в унгарския език е непознато. Унгарците трябва да научат основни положения за българската редукция още в хода на изучаването на езика, иначе не могат да разберат българите. Възможно е унгарците да разбират редуцираните български гласни, да знаят правоговорните норми на редукцията и все пак да изговарят много ясно учленени гласни и в неударена позиция, по което българите разбират, че те са чужденци. След продълго пребиваване в българска езикова среда обаче, и унгарците могат да усвоят правилно тъмния изговор на неударените български гласни.

Правилния изговор на българските съгласни унгарците усвояват сравнително лесно.

Българската съгласна д обаче изговарят обикновено по един и същ начин, с така нареченото «средноевропейско» произношение.

В книжовния български изговор в зависимост от следходната гласна се различава слухово възприятие на съгласната д. При свързване със задни вокали (а, ъ, о, у) се създава слухово впечатление за твърд изговор на д, например *лампа*, *лук*, *лъв*, а при свързване с ю, я, ь — за мек изговор, например *лято*, *лют*, *лельо*.

В унгарския език няма опозиция твърди и меки съгласни, затова няма и твърдо и меко д. Слухово унгарците идентифицират разликата между българската твърда и мека съгласна д, и макар че могат да ги изговарят, трудно свикват да ги ползват.

При някои унгарци се наблюдава изобщо меко произнасяне на българските съгласни. Това явление обаче не се дължи на влиянието на родния език, а на руски език. Десетилетия наред унгарците са учили задължително руски език в училище. В повечето случаи не се научават да говорят език, но видят ли кирилица пред гласни е, и веднага произнасят палатализирани, меки съгласни. В това можем да се убедим ако следим програмите на унгарската телевизия и унгарското радио, чиито говорители много рядко изговарят правилно български имена. От друга страна, знанията по руски помагат на унгарците при изучаването на български език. Те познават кирилицата, трябва да научат само по-различния изговор на някои букви, например щ и ъ. Погамет им и общите думи, но трудно свикват, че например *книга*, *стена* в българския не се изговарят меко.

В книжовния български изговор краесловните съгласни винаги се изговарят беззвучно. Такова правило в унгарския няма, затова унгарците често изговарят звучни съгласни в края на думите.

В унгарския език словестното ударение винаги е на първата сричка на думата, т.е. от фонетична гледна точка мястото му е фиксирано на определена сричка, докато българското ударение се характеризира като свободно и подвижно. Така унгарците трябва всяка дума да научат с ударението й и с това, как се мени мястото на ударението. Склонни са обаче всяка начална сричка на български да изговарят с едно леко, второстепенно ударение.

По отношение на българските основни интонационни контури унгарците рядко допускат грешки. Понякога, при въпросителни изречения, съдържащи частица *ли*, унгарците използват унгарска въпросителна интонация, възходяща до последната сричка на изречението, а на последната сричка — низходяща. И така, неправилното поставяне на ударение, определено ясният изговор на българските ударени и неударени гласни (липсата на редуция) и още някои интонационни особености на българския език при изговорът им от унгарци създава слухово впечатление у българите, че унгарците говорят «напевно». Тук трябва да отбележим, че унгарците обикновено не допускат, или рядко допускат правописни грешки в българския. От учебник заучават употребата на пълен и кратък член при имена от мъжки род. Типичната правописна грешка на българите — не разпознават писмено пълен и кратък член — не се прави от унгарците. Те може да не изговарят редуцирани гласни, но затова пък пишат правилно думи като *бухал*, *канал*, *барабан* и пр. Унгарците могат да допуснат грешки при правописа на международни думи, съдържащи геминати, например *граматика*, *коммуна*, вместо *граматика*, *комуна*.

Това е резултат както на влияние на родния език, така и на влияние на друг чужд език. При употребата на международни думи или на имена от световното културно наследство унгарците могат да имат не само правописни проблеми. У тях се среща и родноезиковата интерференция, когато вместо *Омир*, *Вергилий*, *Орфей*, *Одисей* изговарят и пишат на български *Хомерос*, *Вергилиус*, *Орфеус*, *Одисеус*, както тези имена се употребяват на унгарски. Този проблем вече влиза в кръга на лексикалната интерференция, която между унгарски и български се проявява предимно при чужди думи и за двата езика. Този въпрос също изисква отделно изследване.

Родноезиковата интерференция на унгарците, трябва да се проучва и в областта на морфологията и синтаксиса, но, разбира се, не в това съобщение. Тук цитираме само някои интересни случаи.

Ако един унгарец иска да купи два килограма *ябълка*, а не *ябълки*, има много *проблема*, а не *проблеми*, — той е повлиян от родния си език. В унгарския след числителните имена и след *много* и *малко* използваме единствено число.

Друг проблем е рекцията (задължителното управление) на български глаголи, ако не съвпада с унгарската. При унгарците са чести грешки от тип: доволен съм с нещо, вм. от нещо, боли ми нещо, вм. боли ме и др. Унгарците са склонни да изпуснат глагола «съм» от номинативни изречения, така вместо *Петър е българин*, да кажат само *Петър българин*. Склонни са също да не употребяват частицата *ли* във въпросителни изречения като я заместят с унгарска въпросителна интонация, например: *Вчера дойде Петър?* Наблюдава се и излишно включване на съюза *че* в подчинени изречения. Бихме могли да дадем още примери, с които да докажем, че тези много бегло засегнати проблеми изискват по-задълбочен анализ, които би довел до стимулирането на създаване подходящи учебници за унгарци, желаещи да научат български език. В това отношение има един успешен учебник на Терез Надпал: *Bolgár nyelv-könyv, Budapest 1982.*, но за съжаление, вече не може да се купи в книжарниците, а доколкото ми е известно, поради финансови причини не се предвижда преиздаването му.

В казаното дотук, в общи линии, се занимавахме с родноезиковата интерференция на унгарците при тяхното българско произношение, което най-трудно се усвоява от тях. Ако не сме доволни от преизношението на чужденците, трябва да се замислим, че има и немалко наши сънародници, които не си правят труд да говорят правилно родния си език, затова по-скоро би трябвало да уважаваме онези чужденци, които с големи усилия овладяват една чужда реч, макар и с не съвсем правилен изговор.

Танци и национална идентичност при българските младежи в Будапеща

В традиционното българско общество танцът е имал строго определена ритуална функция — бил е свързан с конкретна празнична или посветителска обредност (напр. различните момински и ергенски хора). В процеса на разпадане на обредно-празничните комплекси, което се наблюдава до наши дни, танцът загубва своето конкретно ритуално обкръжение и започва свой самостоятелен живот. Обособяването на танца като елемент, несвързан с празничната обредност, е процес, характерен не само за територията на България, той се наблюдава по целия свят. В такъв смисъл танцът се явява като ключова част в преоткриването на народната музикална култура. Опознаването на българската традиционна култура е чест от общата култура на българина, а за българите, живеещи в чужбина (или конкретно в Унгария) е важен елемент за запазването на българското самосъзнание.

За обект на наблюдение във връзката танц и идентичност бяха избрани младежи и девойки от чисто български или смесен произход, по-голямата част от които танцуват в професионален или любителски фолклорен ансамбъл. Една част от зададените им въпроси целеше изясняването на точния им произход, познанията по български език, националната принадлежност, връзките с България и с местните българи.

По-голямата част от младежите са вече трето поколение живущи в Унгария, с едно изключение са от градинарски произход. Всички говорят български и пак с едно изключение се самоопределят като българи, но някои от тях признават, че се чувстват по-сигурни в Унгария.

Всички поддържат връзки с колонията и с България, а половината от тях са посещавали българското училище до осми клас.

Следващият кръг от въпроси бе пряко свързан с народните танци, с отношението към тях и с връзката им с националното самоопределение.

При по-голямата част от запитаните запознатостта с българската музикална и танцова култура е започнала на вечерите на балканските танци, провеждани в унгарски читалища. Други танцуват

още от ранна училищна възраст. Присъединяването към фолклорен ансамбъл при всички е плод на съзнателно решение, а причините показват редица сходни черти.

Желанието за опознаването и научаването на българските народни танци (стъпки, ритми, мелодика) беше посочено като причина от всички. С едно изключение всички танцуват защото са българи, а при половината танцът е средство за запазване на българската идентичност. (Тук трябва да отбележа, че понятието идентичност беше абсолютно неразбираемо за всички, затова го замествах с понятието «национално самоопределение».) Нуждата от представяне на българската музика и танци пред «света» и най-вече запознаването на унгарците с тях също бе сред най-важните причини — като средство за борба с предразсъдъците от типа «тъмни Балкани» и др.

Но може би най-важно, и това бе посочено от всички, е, че обичат да танцуват българските народни танци.

Целта на това наблюдение беше изясняването на връзката между танц и национална идентичност, като оригиналният замисъл беше разглеждаването на танца като възможен начин за търсене на идентичността. От събрания материал обаче стана ясно, че сам по себе си (без стабилна културна опора) танцът не е средство за самоопределяне. Неговата роля е много по-голяма при утвърждаването и запазването на българското самосъзнание. За младежите от български произход в Будапеща, опознаването на танците и музиката е начин за непрекъсната душевна и физическа комуникация с родината.

Танцът, лишен от своето ритуално обкръжение и изпълнявани в друга етническа обстановка вече има и друга функция, освен развлекателната — той се явява като мост между унгарската и българската култура, тъй като привлича и много голям брой унгарски младежи. Музиката и ритъмът оказват положително влияние на поведението и мирогледа на хората, настроението е по-освободено и приятелско, а национални предразсъдъци и интолерантност сякаш не съществуват.

Български книги в Нюйоркската библиотека

(Писмо от Америка)

След като през 1978 г. напуснахме България, моето семейство пристигна в Ню Йорк. Около година бях без работа и понякога в отчаянието си ставах рано и тръгвах из града заедно със забързаните трудови хора. Въобразявах си, че и мен ме чака някъде работата ми, че и моите познания са нужни някому. Най-често мнимият ми работен ден започваше в центъра на Манхатън — в библиотеката на Пето авеню и 42-ра улица.

За острова, наречен Манхатън, по целия свят се знае много от литературата и филмите. Всеки е виждал ексцентричните небостъргачи, величественния Бруклински мост и елегантната Метрополитен опера. Обикновено триетажната бяла сграда на Нюйоркската народна библиотека, която крие несметни богатства на човешката мисъл и въображение, скромно остава в сянка. А това е една от най-красивите сгради в града. Построена е през 1911 г. от архитектурната фирма Карир и Хастингс в стила на френската школа за изящни изкуства. Мраморният палат на знанието притежава характерните за стила Людовик XVI красиви орнаменти по фасадата и интериора. Най-отпред те очакват два каменни лъва, паречени Търпение и Устойчивост. Качваш се по широките стълби и поспираш да се порадваш на фонтаните от страни на главния вход. Ако вдигнеш очи ще видиш фигурите на фронтонa, които олицетворяват Историята, Драмата, Поезията, Романтичната новела и Философията. Всичко това те подготвя за красотата на фризите по мраморните стени във фоайето, за медните отливки по таваните на коридорите и залите, за изрисуваните тавани. На третия етаж се намират две обширни читални зали, построени на два декара площ. Настаняваш се в някой от стотиците удобни дървени столове и пиршеството в компанията на умове от Аристотел до Сюзън Зонтаг може да започне.

В библиотеката се съхраняват над 6.500.000 тома и 6.000 периодични издания на 3.000 езика и диалекта. За по-лесно намиране на материалите, те са разделени на няколко групи. Съществува читалня за ориенталски книги, картографски отдел, зала за архитектура и изкуство. Поради

огромния фонд, някои отрасли дори са пръснати по различни краища на Манхатън. Така например отделите за драма, танци, музика и театър се намират в Линколн център на 64-та улица и Бродуей в специално построена сграда до Метрополитен опера.

В Централната библиотека на Пето авеню, където сме сега, има отделно помещение за редки книги, между които се съхранява един брой от първото издание на Библията на Гутенберг, черновата на Декларацията на независимостта на Томас Джеферсон и много други богатства. Те се пазят при специални климатични условия и трябва разрешение за ползването им. Това е единственото място, където има ограничения. В останалите читални всеки може да влезе и няма нужда дори да показва карта. Библиотеката е отворена за всички — както за писатели, политици, студенти, така и за бедни емигранти. Най-добре се чувствуват славяните в отдела за славянски и балтийски езици. Тук са книгите на руски, чешки, сръбски, полски, украински, литовски и латвийски. Сред тях за мен най-главно място заема разбира се българският. Благодарение на него от 1981 г. аз вече влизам в библиотеката не като мнима, а като действителна служителка. Качвам се до втория етаж, защото тук се намира Славянският отдел. Когато за пръв път влязох в хранилището и погледнах рафтовете с познатите имена на български писатели, изпитах неопишуема радост. Тогава дори не знаех, че томовете на родния ми език са близо 13.000! Освен монографиите и списанията, в библиотеката се получават и по-главните ежедневници, отпечатвани в България. Някои отдавна са прекратили съществуването си, но пък се появяват нови, особено след промените в политическия живот на страната след изборите през 1990 година. Могат да се намерят и емигрантски издания като «Бъдеще» от париж, «Български преглед» от Рио де Жанейро и пр. Общо периодичните и ежедневни заглавия на български език, представени в каталога на славянския отдел надхвърлят 400. За наша радост в библиотеката намира място и вашето списание «Хемус».

Поради ориентацията на Нюйоркската народна библиотека към хуманитарните науки, те съставляват и ядрото на българския фонд. Тук могат да се намерят ценни източници за историята и географията на страната. Ще срещнем автори като Константин Иречек, Любомир Милетич, Васил Златарски, Иван Дуйчев, Димитър Ангелов и др. Освен биографиите на видни политически дейци и учени, има много книги за Цар Борис III и семейството му, забранени в България по време на комунизма. Съществуват юридически книги, от които могат да се почерпят сведения за ранното българско законодателство и Първата българска конституция, а така също и сборници със самите закони.

В отдела особено сериозно се събират библиографски материали, благодарение на енергичния началник г-н Едуард Касинец. Основно помагало в работата на изследователите са Български книгопис, Опис на изданията на БАН, Библиография на Софийския университет и разбира се Българската национална библиография.

Централно място в колекцията заема българската художествена литература и поезия. Няма изтъкнат български автор, който да не е представен в нея. Иван Вазов държи първенството с 50 издания, от които десет са първи издания. Следват го Христо Ботев, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Пею Яворов, Елисавета Багряна, Блага Димитрова, Йордан Радичков и много много други.

Добре е застъпена и литературната ни критика. Ще срещнем имената на Боян Пенев, Георги Цанев, Петър Динеков, Елка Константинова и др., а също и на по-младите критици.

За мен е голямо удоволствие да разлиствам книгите с пъстри български носии, да се ровя в описанията на народните празници, в сборниците със страи умотворения и песни. Фолклорната тематика се простира дори до българската кухня.

Много често получаваме искания от далечни страни за копия от страници или за цели книги. Особено се търсят лингвистични изследвания, исторически и статистически данни и пр. В биб-

лиотеката има много добра служба, чрез която става изпращането на исканите книги. Имали сме поръчки от Аляска, Япония и Финландия, от университети по целия свят.

Не всички издания с българска тематика се намират в Славянския отдел. Поради своето естество те са пръснати из другите зали на библиотеката. Картите и атласите са в картографския отдел. Там съм ползвала атлас на страната, издаден в 1940 година. В читалнята за материали по изобразителни изкуство се палят ценни албуми с гравюри и репродукции от именити наши художници. В отдела за танцово изкуство са събрани описания на български хора.

Тук отварям скоба, за да ви разкажа какво преживяхме със съпруга ми една неделя преди три години. Бяхме в Централния парк, защото беше изключително горещ ден. Разположили сме се на тревата и си четем на хладина под дебела сянка. Тишина и спокойствие, защото повечето нюйоркчани напускат града през август. Изведнъж познатата мелодия се извисява над главите ни, споглеждаме се с мъжа ми и скачаме. «Дайчовото» — вика той. Аз не съм голям познавач, та веднага се съгласявам. Колкото по се вслушваме, толкова по-мило ни става. Недалеч, на друга поляна двадесетина мъже и жени от всички възрасти се наловили за ръце и тупат ли тупат с крака. Пуснали си магнетофон и играят хоро след хоро. След «Дайчовото» последва «Елено моме». Най-усърдно правеха фигурите тия американци-любители на етнически танци, за наша радост и за радост на ръководителя им. Той беше застанал в средата и даваше наставления с вид на церемониалмайстор от двора на Франц Йосиф. Много са изненадите, които крие този град. За мен една от най-приятните е Нюйоркската библиотека на Пето авеню. Голяма би била радостта ми, ако мога да видя някой от вас, читателите на това чудесно списание, в залата на Славянския отдел. В последно време стана възможно пътуването до Съединените щати и аз от сърце ви пожелавам да откриете сами очарованието на този оазис на българската култура.

Хроника

Из живота на българите в Унгария

През настоящата 1994 година се навършиха 80 години от основаването на Дружеството на българите в Унгария. В чест на тази забележителна за всеки българин в Унгария годишнина, в едно с провеждането на международната научна

конференция «Българи в Средна и Източна Европа», на 22 октомври бе организиран голям събор на българите в Унгария. Преди обяд, в българския православен храм «Св. Кирил и Методий» Негово Високопреосвещенство Западноевропейският Митрополит Симеон, в съслужение с отец Иван Шумов, отслужи тържествена Света Божествена Литургия и бе почетена паметта на починалите наши сънародници, радатели на българското дело в Унгария.

Участниците в научната конференция положиха венци пред паметната плоча на първото българско училище в Будапеща, пред плочата на дарителите за строежа на българския културен дом, посетиха

българското училище, срещнаха се с учители, деца и родители.

Вечерта, в българския културен дом, в присъствието на много наши сънародници и гости, се проведе централното тържество, посветено на 80-годишнината. Още при влизането си в салона всеки получи възпоменателен лист с герба на дружеството и датата на честването, както и специално изработена за годишнината значка. След изслушването на националните химни на Република България и Унгарската република, в залата, под звуците на «Край Босфора шум се вдига...» бе внесено дружественото знаме, изработено и осветено в чест на 25-та годишнина на дружеството и

сега носено от неговия първи знаменосец Георги Добрев, зам. председател на Дружеството на българите в Унгария. Извънредният и пълномощен посланик на РБ Веселин Филев прочете поздравително писмо от президента д-р Желю Желев, поздрави присъстващите с юбилея и връза на знамето възпоменателна лента за 80-годишнината. Специалният пратеник на унгарския президент, г-н Андраш Рожа прочете поздравителното писмо на президента Арпад Гьонц.

Слово за 80-годишнината на Дружеството на българите в Унгария, за неговата история, за изключително важната му роля в обединяването на българите в Унгария, за запазване на българската култура, българския дух и обичаи произнесе председателят на дружеството Георги Иринков. Поздравления и подаръци поднесе председателят на Агенцията за българите в чужбина Георги Данаилов, който връчи на изпълнителния председател на дружеството Тошо Дончев и грамота за почетен представител на Агенцията в Унгария. С юбилей поздравиха дружеството и Алексей Божинов, председател на Дружеството на българите в Чехия и д-р Александър Мечев, зам. председател на българското дружество в Австрия. Западноевропейският Митрополит Симеон поднесе своята благословия за здравето на всички наши сънародници и по-нататъшното процъфтяване на дружеството, като го дари със Св. Библия и ордена на Св. Българска патриаршия «Св. Кирил и Методий». Накрая, тържеството завърши с изпълнение на голямата българска народна певица Валя Балканска и гайдарят Георги Мусорлиев и на танцовият състав «Мартеница»

На 21 октомври, на скромно тържество в Посолството на РБ в Будапеща извънредният и пълно

мощен посланик Веселин Филев връчи на Георги Иринков, председател на Дружеството на българите в Унгария, орден «Мадарски конник» Втора степен, с който президентът на Република България го награди за неговата дългогодишна дейност в Дружеството на българите в Унгария и по случай 60-годишнината му.

Георги Иринков бе награден и с унгарския орден «Малък граждански кръст на Унгарската Република», връчен му на 25 октомври от президента Арпад Гьонц.

От 9 до 11 ноември 1994 г. Дружеството на българите в Унгария бе домакин на международно съвещание по проблемите на националните и етнически малцинства в Европа. Съвещанието бе организирано от Управлението за национални и етнически малцинства при Министерския съвет на Унгарската република, съвместно със Съвета за Европа. В съвещанието на високо равнище взеха участие делегати от 15 европейски страни, които бяха настанени в хотел «Рила», а заседанията се провеждаха в библиотечната зала на Българския културен дом. В заключителната част на международния симпозиум взе участие президента Арпад

Гьонц, който в поздравителното си слово между другото изтъкна приноса и заслугите а Дружеството на българите в Унгария в цялостната организация и провеждане на съвещанието. Тук отбелязваме тази международна проява, поради важната роля, която изигра за повдигането на престижа на нашето дружество, още повече, че присъствието на унгарския президент и чуждестра-

ните делегати, на д-р Чаба Табайди, политически държавен секретар, отговарящ за работата с националните и етнически малцинства в Унгария при МС, Янош Волфарт, държавен секретар и началник на Управлението за национални и етнически малцинства при МС, Габор Киш Гелерт, председател на комисията за човешките права, религията и националните малцинства при Унгарския парламент, народни представители, ръководителите на организациите на националните малцинства в Унгария и др е голямо признание и за цялата българска общност в Унгария, за нашето дружество и за дейността му.

На 16 ноември гост на дружеството бе видният български писател, председател на Съюза на българските писатели Николай Хайтов, който пребиваваше в Будапеща по повод унгарското издание на неговият сборник «Диви разкази» в превод на Дьорд Сонди.

Българският гост бе представен на многобройната публика, едва побрала се в библиотечната зала, от унгарският литературовед и преводач Петер Юхас, който сподели свои мисли за творчеството на Хайтов. Самият Петер Юхас, както и другите присъстващи поставиха на Н. Хайтов множество въпроси, свързани с неговото творчество, с бъдещите му литературни замисли, а също и със състоянието на културния и литературен живот в България.

Прожектирани бяха рецитал на артиста Н. Бинев по разкази на Хайтов и новата версия на филма «Козият рог» на режисьора Николай Волев. Накрая Николай Хайтов даде автографи на многобройните желаещи. Хонорара от унгарското издание на «Диви разкази» писателят дари на Дружеството на българите в Унгария.

На 26 ноември гост на дружеството бе ансамбълът за народни песни и танци «Габрово», който изнесе концерт в културния дом.

На 6 декември, съвместно с Унгарския филмов институт, в столичното кино «Йорокмозго» бе прожектиран българският игрален филм «Гори, гори, огънче». След прожекцията на филма се състоя среща-разговор с режисьорката Румяна Пейкова, сценаристката Мариана Томова и актьорът Филип Трифонов.

На 3 декември в културния дом бе организирано детско тържество с Дядо Коледа и концерт на детския хор «Пим Пам», при Националния дворец на децата в София, с главен художествен ръководител композиторът Борис Карадимчев и диригент на хора Виктория Михайлова. Най-напред програма изпълниха децата от българската детска градина, а след концерта на хор «Пим-пам», за голяма радост на децата Дядо Коледа раздаде подаръци и лакомства. Артистът от театъра на армията в София Методи Атанасов бе не само щедър Дядо Коледа, но и забавен клоун, след като незабелязано се преоблече. На втори декември в културния дом в Халастелек «Пим-пам» изнесе концерт пред ученици, а Методи Атанасов, този път в ролята на Микулаш, раздаде подаръци. Децата от «Пим-пам» участваха на 4 декември и в богослужение в българския храм в Будапеща.

На 26 декември се проведе традиционната коледно-новогодишна вечеринка на дружеството. Ако има нещо, което най-много да я отличава от предишните, то е, че желаещите да присъстват бяха толкова много, че дори и с допълнителни маси салонът се оказа тесен за всички. Това вече

*ИСКАТЕ ЛИ ДА ПРЕКАРАТЕ НЯКОЛКО ПРИЯТНИ ДНИ В
БУДАПЕЩА, ОБКРЪЖЕНИ ОТ ТРАДИЦИОННОТО
БЪЛГАРСКО ГОСТОПРИЕМСТВО?*

ХОТЕЛ «РИЛА»

тел.: 216-1621, факс: 215-5184

РЕСТОРАНТ «ЦАРЕВЕЦ»

тел.: 216-1797

1097 Будапеща, IX, ул.«Вагохид» 62

СА НА ВАШИТЕ УСЛУГИ!

В хотел «Рила» ще спите спокойно, на тишина и главно - евтино!
В ресторант «Царевец» ще Ви сервират вкусни български и унгарски ястия на
достъпна цена!

В хотел «Рила» ще се чувствате приятно, удобно и сигурно!

В ресторант «Царевец» ще Ви обслужат бързо, внимателно и културно!

Хотел «Рила» има 28 стаи с по 2 и 3 легла с баня.

Ресторант «Царевец» има три зали обзаведени в български национален стил.
Комплексът «Рила - Царевец» предоставя възможност да организирате срещи,
семинари, сватбени тържества и др., тъй кати разполага с театрален салон с
500 места и зала за конференции с 50 места.

Предлагаме пансионни и екскурзоводски услуги и богата българска библиотека.
Комплексът «Рила - Царевец» се намира в близост до пътя за летището и на 5
мин. от спирка на метрото.

Има възможност за паркиране на коли и автобуси.

*ХОТЕЛ «РИЛА» И РЕСТОРАНТ «ЦАРЕВЕЦ»
ВИ ОЧАКВАТ!*

е добър знак, че вечеринката е преминала в добро настроение, с много смях, музика, танци, неизменната томбола и разбира се, в това отношение неоспорима е заслугата на артистите от Великотърновския театър «Константин Кисимов», начело с неговия директор и приятел на дружеството ни Иван Евстатиев.

В нашето тържество участваха и група българи от Банат, а проф. Карол-Матей Иванчов подари на дружеството най-новия сборник с подбрани от него песни на банатските българи.

От 1 януари 1995 година дългогодишният управител на ресторант «Царевец» Димитър Танев напусна работа по собствено желание. Ръководството на Дружеството на българите в Унгария му желае здраве и успехи в неговите по-нататъшни стопански начинания.

254
ZAGOS KÖNYV

HAEMUS

1994/2-3.

BOLGÁR-MAGYAR TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

GEORGI DANAILOV

Köszöntő

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, Barátaim, Kedves Honfitársaim!

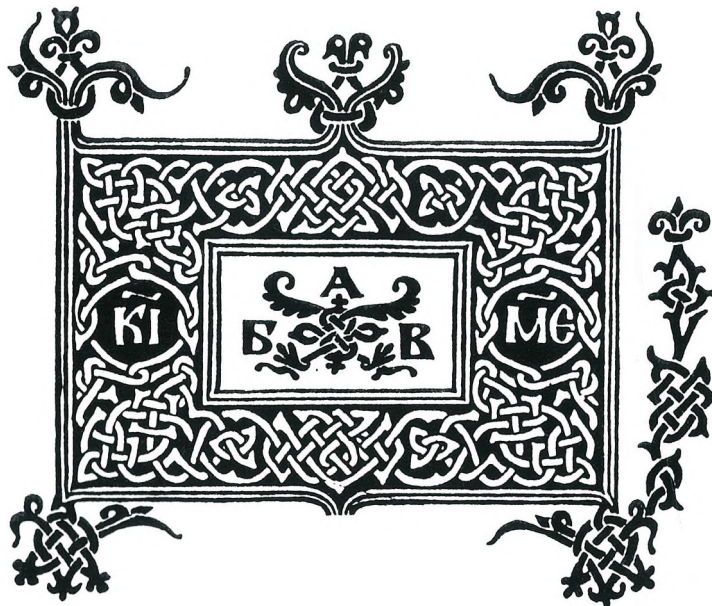
Távol áll tőlem, sőt megvetem a hivatalos köszöntők hamis pátoszáát. Nem szeretném, ha a szavaim ilyenek lennének, s erre komoly okom van.

Az összes bolgár egyesület közül, melyhez valaha is szerencsém volt, kétségkívül az önöké a legösszetartóbb, a legtevékenyebb, a legszervezettebb. Ez akár paradoxon is lehet, ha belegondolok, hogy milyen ellenségeskedés, milyen széthúzás szokott eluralkodni ott, ahol bolgárok ülnek össze, hogy erőiket egy olyan dolog érdekében egyesítsék, amit szabadságnak, hazának, népracionalomnak nevezünk. Nem tudom mi az önök titka, kérem, osszák meg velünk, hirdessék szerte a világon, mert ha nemzetünk szenved valamilyen krónikus betegségben, akkor ennek tünetei éppen a gyanakodás, a széthúzás, az ellen-

ségeskedés. Önök a bizonyítéka annak, hogy ez a betegség gyógyítható. Amikor a bolgár ember idegenbe megy, — nevezzük Európának vagy Amerikának — inkább az ismeretlenséget választja, mert attól tart, hogy felfigyelnek rá, vagy másnak adja ki magát, bele akar olvadni a többségbe, hogy egy legyen a sokból. Önök itt, Magyarországon nap mint nap bizonyítják, megérdemelt önérettel, hogy lehet vallani nemzeti hovatartozást, megőrizni nevet, sőt, a legnagyobb érdemnek elfogadni azt, hogy bolgárok.

Köszönöm önöknek ezt a szép művelődési otthont, melyet önerőből emeltek, köszönöm a könyvtárat, a templomot, az iskolát. Köszönöm a vendéglátást, úgy látom, Magyarországra kell jönni ahhoz, hogy felelevenítsük, mit is jelent a bolgár vendégszeretet.

Boldog születésnapot!

Tartalom

Gencso Hrisztoszov: Láthatatlan ragyogás	03
Göncz Árpád: Köszöntő	05
Zselju Zselev: Köszöntő	07
Petrov Péter: Bolgárok Közép és Kelet-Európában tudományos tanácskozás	08
Irinkov Georgi: Szellemi összetartozás	09
Wolfart János: A magyarországi kisebbségek helyzetéről	11
Niederhauser Emil: Az európai diaszpóra történelmi helyzete	13
Doncsev Toso: Megszállott és szelíd	16
Gencso Hrisztoszov: Versek	17
Doncsev Toso: A magyarországi bolgárok. Az új idők kihívásai	21
Kosztadin Gardev: A magyarországi bolgár közösségek szellemi és népművelési tevékenysége a két világháború között	23
Alexandar Gjurov: A magyarországi bolgárok társadalmi és egyházi egyletei a XX. században	27
Ljubomir Mikov: Munka és ünnep — az etnikumok közötti tolerancia elemei	31
Csíkhelyi Lenke: Nemzeti és csoportidentitás a bánáti bolgároknál	34
Kjoszeva Szvetla: A bolgár iskola Budapesten — jelen és jövő	36
Roszica Penkova: A bolgár nyelv tanulása magyar nyelvi közegben	38
Katus Elvira: Anyanyelvi interferencia a bolgárul tanuló magyaroknál	40
Menyhárt Krisztina: Tánc és identitás a budapesti bolgár fiataloknál	42
Krónika. A Magyarországi Bolgárok Egyesülete eseménynaptárából	43

Haemus - kétnyelvű társadalmi és kulturális folyóirat
A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa
Megjelenik negyedévenként a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal támogatásával
Szerkesztőbizottság:
Irinkov Georgi (elnök), Doncsev Toso (főszerkesztő), Petrov Petar (felelős szerkesztő),
Markov Alexander (szerkesztőségi titkár), Kjoszeva Szvetla, Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna
Lapterv: Kállói Judit
A borító Ruszev Roszen munkája
A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62. tel.: 216-1621
Egy szám ára: 96 Ft. Előfizetés egy évre: 360 Ft
ISSN 1216-2590

АБВГДЕЖЗИІНК
ЛМНОПРСТѠФ
ХѠѲЦѴШЪЫ
ѢЮѦѪѬѬѬ
ѢѲ

GENCSO HRISZTOZOV

Láthatatlan ragyogás

Minek s kinek őrizlek titeket,
gyaluk, fűrészek, fejszék,
zárok, öreg szekercék,
szegek, kapák,
még használatos s már szükségtelen
szerszámok, miért maradtatok velem?
Szétnézek köztetek, rendbe raklak,
kincsekként válogatlak —
pedig por fed és rozsda mar...
Szolgáltok-e még?
Dolgoztok-e még?
Lesznek-e gazdáitok,
kik meglátják a rozsda-rágta fényt
e láthatatlan ragyogásban
atyáink emlékeiként?

Bede Anna fordítása

ԽԵՐՍՈՆՅԱԹԹ
 ՃՐՈՒՆԻՍՏԻՄԻՐ
 ԶՍԽԱՓԵՐՍՆԵՐ
 ԻՍԽԱՓԵՐՍՆԵՐ
 ԹՅՈՒՆ

A Magyar Köztársaság elnökének levele

Kedves Bolgár Barátaim!

Jó szívvel, szeretettel és nagy tisztelettel köszöntöm a Magyarországi Bolgárok Egyesületét 80. születésnapján. Kívánom a köztünk élő, nemzeti kisebbséggé most formálódó bolgárság nagy múltú szervezetének, hogy az új feltételek közt épp oly alázattal és haszonnal szolgálja nemzeti azonosságtudatuk megőrzését, miként azt évtizedeken át tette, amikor tehetette.

Népeink két évszázados, ütközetektől mentes, sőt baráti együttéléséről nem szólhatok a szaktudorok szavával. A hazai bolgárságról bennem — és bizonyára még sok honfitársamban — az a kép él, amit véletlenszerű találkozásaink formáltak. Irdatlanul sokat dolgozó, fegyelmezett emberek, akik sajátos szaktudásukkal mindenki másnál többet tettek a magyarországi kertkultúráért. A „bolgárkertész” fogalom nálunk. És az is marad. Még ha napjaink bolgár-képe ennél jóval árnyaltabb és összetettebb is. Alaposan áthágva a kertészkedés határait.

Fontosnak vélem ezt elmondani. Nemcsak azért, mert benne van a másság iránti tisztelet. Sokkal inkább az új helyzet okán, melyben a bolgár-bolgár bolgár-magyarra válik. Ahonnan rövid az ösvény magyar-magyarra lenni.

Nem kényszer hatására, hanem mert már magyar környezet szocializálja, netán magyar lányba lesz szerelmes, vagy mert magyarként könnyebbnek véli boldogulását.

Aztán egyszer csak már magyarul is álmodik. Amivel — akarva, akaratlanul — feladja eredendő nemzeti azonosságtudatát, őseinek nyelvét, kultúráját, emlékeit. Vagyis szegényedik. És szegényedik országunk is. Mi — valamennyien.

Bizakodom, hogy a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségeknek más lesz a sorsuk. Talán még időben alkottuk meg önazonosságuk megőrzését biztosító törvényünket. Talán még van bennünk annyi tartás, hogy a kísértéseknek ellenállva, jó magyar állampolgárként is megmaradjanak bolgárnak, németnek, romának, szerbnek vagy szlováknak. Világi és egyházi szervezeteik, intézményeik, a soraikból lett értelmiségiek ebben segíthetnek, ha a közösséget és nem a személyes érdekeket kívánják szolgálni. Hiszen a legtökéletesebb törvény is csak lehetőség, amivel a kisebbségeknek kell élniük. Kedvüket az se szegje, ha néhány éretlen vagy elbódított elme eltérő véleményével tüntet, mint a halászteleki névtábla esetén. A magyar társadalom elsöprő többsége rokonszenvvel és egyetértéssel fogadta az 1993. évi LXXVII. törvényt. Ez a többség a mérvadó és az a másság iránti türelem, amit történelmünk évszázadai bizonyítanak.

Ebben a szellemben kívánok egyesületüknek boldog születésnapot és minden magyarországi bolgárnak boldogulást!

Budapest, 1994 október 21.

АБВГДЕЖЗИІНК
ЛМНОПРСТѠФ
ХѠѲЦѴШЪЫ
ѢЮѦѪѬѬѪѬ
ѢѲ

A Bolgár Köztársaság elnökének köszöntője

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Köszöntöm Önöket a közép- és kelet-európai bolgár emigráció életmódjával, problémáival foglalkozó nemzetközi tanácskozás alkalmából.

A történelem drámai fordulatai — idegen uralom, háborúk, az erőszak elburjánzása, gazdasági válságok és politikai önkényuralom — időről időre sok bolgárt kényszerítettek arra, hogy elhagyják hazájukat, és más országban teremtsenek otthont. Többnyire életrevaló, vállalkozó szellemű férfiak és nők hagyták el Bulgáriát, olyan emberek, akik bízhattak képességeikben, fiatalságukban és kitartásukban, és akik képesek voltak saját kezükbe venni sorsuk irányítását. Éppen ezért minden emigránshullám érzékeny veszteséget okozott népünknek. A kényszerű elszakadásnak, a hazavágyódásnak és az osztálysorsokkal való összefogás vágyának az lett a következménye, hogy az idegenbe szakadt bolgárok rendszerint együtt maradtak és olyan intézményeket hoztak létre, amelyek összetartották őket.

Idén emlékezünk meg a Magyarországi Bolgárok Egyesülete megalakulásának nyolcvanadik évfordulójáról. Ez az egyesület jól példázza, hogy miként akarták és tudták a hazától távol élő honfitársaink ápolni a bolgár szellemet, megőrizni nemzeti kultúrájukat és sajátosságaikat. Erőfeszítéseiket kezdetben a bolgár felvilágosodás hagyományaihoz híven saját iskola és egyházközség létrehozására összpontosították. Nemzeti öntudatunk, kultúránk és hazaszeretetünk e szentélyei történelmünk legnehezebb időszakában tették lehetővé a túlélést. Segítségükkel emigránsaink is óvták és továbbadták utódaiknak a nemzet hagyományait, az anyanyelvet,

értékeinket — még akkor is, még ha ezeknek az emigránsoknak némelyike soha nem járt Bulgáriában.

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének tevékeny tagjai éveken át latba vetették képességeiket, anyagi áldozatokat hoztak, erejüket nem kímélve dolgoztak azért, hogy ne hunyjon ki bennük és utódaikban a hazaszeretet, hogy megőrizték a bolgár kultúrát, és megismertessék értékeinket a befogadó néppel.

Így válhatott ez az egyesület a megismerés, az együttműködés és a barátság erős hídjává a két nép között.

A haza és a külföldön élő gyermekeinek viszonya mindig kétirányú. Ere péld a az utóbbi közösség tevékenysége, amellyel meg akarják őrizni kulturális hagyományait, és más népekkel is meg akarják ismertetni azokat. Ugyanakkor nagyon fontos ez a tevékenység számunkra is, akik itthon maradtunk. A külföldön élő bolgárok közösségei ugyanis mintha állandóan tükröt tartanának elénk. Nehéz időszakokban — mint amilyen a mostani is — bennük fedezzük fel népünknek azokat a vonásait, amelyek nemzeti büszkeségünk forrása: a dolgozottságot, a becsületességet, az akaraterőt és szívósságot, a nehéz körülményekhez való alkalmazkodás képességét, a mások iránti türelmet és nyitottságot, a hazaszeretetet, és azt a vonást, amely mifelénk most nagyon hiányzik: a kultúra és művelődés önkéntes és bőkezű támogatásának készségét.

Köszönöm, kedves honfitársaim, hogy nem hagyták kialudni a bolgár szellemet. Fogadják szívából jövő gratulációt a Magyarországi Bolgárok Egyesülete megalakulásának nyolcvanadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen.

Sok sikert, eredményes munkát kívánok a tudományos tanácskozás résztvevőinek.

Usemo Ueneb

Bolgárok Közép- és Kelet-Európában

Tudományos tanácskozás a Magyarországi Bolgárok Egyesülete megalakulásának 80. évfordulójára

A Magyarországi Bolgárok Egyesülete 80 éves fennállásának alkalmából 1994. október 20-21-én Budapesten a Bolgár Művelődési Házban tudományos konferenciát tartottak Bolgárok Közép- és Kelet-Európában címmel. Szervezői a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a Bolgár Köztársaság Határontúli Bolgárok Hivatala és a Bolgár Tudományos Akadémia Demográfiai intézete voltak, a magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Alapítvány és a szófiai Nyitott Társadalom Alapítvány pedig a megrendezéshez anyagi támogatást nyújtott.

Hasonló tanácskozás először került megrendezésre, ezért a konferencia egyrészt a bolgárok közép- és kelet-európai jelenléte egyes kérdéseinek történelmi és jelenkori szempontból történő elemzését és tudományos megvilágítását tűzte céljául, másrészt ösztönözni kívánta a régió bolgár nemzetiségű tudósai, valamint az itt működő bolgár kulturális és művelődési szervezetek közötti szorosabb kapcsolatok kiépítéséhez.

A tanácskozás befejeztével a résztvevők a Magyarországi Bolgárok Egyesülete 80. évfordulója alkalmából rendezett ünnepséget tisztelték meg, ahol elhangzottak Zselju Zselev, a Bolgár Köztársaság elnöke és Göncz Árpád köztársasági elnök üdvözlőlevelei.

A tanácskozás résztvevői megkoszorúzták az 1918-ben nyílt első bolgár iskola emlékéül elhelyezett emléktáblát,

majd látogatást tettek a budapesti bolgár iskolában, ahol pedagógusokkal, szülőkkel és az itt tanuló gyerekekkel találkoztak.

A tanácskozás munkáját október 20-án Irinkov Georgi egyesületi elnök nyitotta meg, ezután üdvözlő beszédet mondott Wolfart János címzetes államtitkár, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke, Szimeon nyugat-európai metropolita, Gerogi Danailov, a Külföldön Élő Bolgárok Hivatalának elnöke és Nina Ninova, a bulgáriai Nyitott Társadalom alapítvány képviselője.

A plenáris ülés után a tanácskozás munkája két szekcióban folytatódott a beszámolók tartalmától függően: demográfia és néprajz, és művelődés és kultúra. Figyelembe véve a beszámolók tudományos értékét és kidolgozottságát, valamint a jó szervezést, megállapítható, hogy a konferencia eredményes munkát végzett. Sokféle és különböző történelmi forrásokat használó, különböző országokban élő és munkálkodó bolgár tudósok találkozója lehetőséggel szolgált értékes tudományos tapasztalatok cserejére, kölcsönös megismerésre és gazdagodásra.

A Haemus jelenlegi, 2/3 számában csak azokat a beszámolókat közöljük, amelyek közvetlenül a bolgárok magyarországi jelenlétével kapcsolatosak. A további beszámolók egy későbbre tervezett kiadvány tárgyát képezik.

A jelen számban közölt előadások szerzői:

Georgi Danailov, író, a Határontúli Bolgárok Hivatalának elnöke,
Irinkov Georgi, jogász, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének elnöke,
Wolfart János, címzetes államtitkár, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke,
Doncsev Toso, szociológus, a Magyarországi Bolgárok Egyesülete ügyvezető elnöke,
Csíkhelyi Lenke docens, nyelvész, ELTE bolgár tanszékének vezetője,
Niederhauser Emil, történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja,
Petar Konsztantinov, író, a Mati Bolgaria Össznépi Egyesület elnöke,
Roszica Penkova, nyelvész, a budapesti Bolgár-Magyar Iskola igazgatója,

Katus Elvira, nyelvész, ELTE bolgár tanszékének tanára,
Petrov Péter, történész, a budapesti Bolgár Művelődési Ház helyettes igazgatója
Szvetla Kjoszeva, történész, a budapesti Bolgár-Magyar Iskola igazgatóhelyettese,
Ljubomir Mikov, néprajzkutató, a szófiai Néprajzi Intézet munkatársa,
Kosztadin Gardev, történész, a budapesti Bolgár Kulturális Intézet igazgatója,
Alxandar Gjurov, történész, a budapesti Bolgár Kulturális Intézet főmunkatársa,
Menyhárt Krisztina, az ELTE bolgár tanszékének hallgatója.
Rumjana Ivanova, a new-york-i Nemzeti Könyvtár szláv részlegének munkatársa

Szellemi összetartozás

Kedves Honfitársaim, Tisztelt Vendégek!

Szeretettel üdvözlöm önöket itt, Budapesten, a Bolgár Kultúra Házában, és eredményes munkát kívánok a konferencia résztvevőinek.

Szeretném megköszönni a Magyarországi Bolgárok Egyesületének nevében, hogy meghívásunkat elfogadták, s részt vesznek ezen a maga nemében első tudományos konferencián, melyet stílszerűen ebben, a magyarországi bolgárok adományaiból emelt épületben tartunk.

A konferencia a Magyarországi Bolgárok Egyesülete 80. évfordulójának tiszteletére került megrendezésre. Igen, már nyolc évtizede annak, hogy egyesületünk a bolgarság megőrzésének, honfitársaink egyesítésének és szellemi összetartozásának, érdekeik védelmének, a bolgár hagyományok, szokások és kultúra ápolásának, a bolgár szó megtartásának, a felnövekvő nemzedék Bulgária tiszteletére és szeretetére nevelésének nemes feladatát látja el.

Az itt élő bolgárok egyesületbe szervezése szellemi és gazdasági igényeik kielégítését célozta.

Az első bolgár kertészek a múlt század közepén jelennek meg Budapest környékén, s számuk hamarosan eléri a 18000 főt. Egyre nagyobb földterületeket bérelnek. Nemcsak a főváros, hanem több nagyváros piacát is ellátják friss zöldséggel. 1900 körül például Borisz Hadzsipetkov Budapest környékén 65 hektáron kertészkedett, Czáni Gogev pedig 82 hektárt művelt meg Pécsen. Budapesten egyetlen kerületben 650 kutat használtak öntözésre a bolgár kertészek. Tevékenységük általánosan elismert Magyarországon, mivel ők vezettek be elsőként nagy területeken az öntözéses-palántázásos zöldségtermelést.

Gazdasági eredményeik következtében szükségük van egy szervezetre, mely professzionális érdekeiket védené, összhangot teremtené és őrizné nyelvüket, hagyományukat. A történelmi pillanat 1914-ben jött el. Július 14-én összegyűltek a Budapesten, a IX kerületi Lónyay utcában található bolgár étteremben, és létrehozták a szervezőbizottságot. Az alapokat tehát lerakták. Július 20-án, Illésnapkor, összehívták az alakuló gyűlést, s megalakult a Magyarországi Bolgárok Egyesülete. Elfogadták az alapszabályt és megválasztották a vezetőtestületet és az elnököt, a Tetevenből származó Lázár Ivanov személyé-

ben, aki 1928-ig marad a posztján. Ebben az időszakban az általa vezetett egyesület folytatja hazaszeretetre nevelő kezdeményezéseit: a megalakulást követő évben elkezdik a Magyar-Bolgár Szemle című folyóirat kiadását, 1916. május 26-án megalapítják vallási egyesületüket, 1918. februárjában pedig megnyitja kapuit a bolgár iskola, mely ma már 87 esztendő. Nem sokkal később, 1918. május 24-én a szt. Cirill és Metód kápolna is átadásra kerül. 1931-ben felépül a szláv apostoloknak ajánlott templom is.

Budapest példáját követve 1924 áprilisában Miskolcon is bolgár iskolát létesítenek. 1933-ban Pécsen megalakul a Rilai Szent Iván vallási egyesület, ilyen nevű kápolnát is szentelnek, mely fennmaradt mind a mai napig.

A Bolgár Kultúra Háza, ahol jelenleg konferenciánkat tartjuk, 1957-ben épült fel, 445 bolgár család önkéntes adományaiból. Később a jelenlegi hotellel és az étterem két új helyiségével bővült az épület.

Ezzel megvalósult a magyarországi bolgárok három alapvető kulturális igénye: önálló egyház, kultúrház, iskola.

Saját iskolaépületünk sajnos ezidáig nincs, de reménykedünk, hogy a jövőben ez megvalósul.

Sok bolgár áldozott az Egyesületért. Most szeretném felsorolni az egyesület elnökeinek nevét megválasztásuk sorrendjében: Lázár Ivanov, Dimitar Marinov, Nikola Atanaszov, Sztefan Georgiev, Todor Kirov, Ivan Jalamov, Angel Kolev, Nikola Bocsev, Szavcsó Kosztadinov. Szeretném kiemelni az egyesület titkárának, Todor Kalicovnak sokéves áldozatos munkáját, s megemlíteném néhány honfitársunk nevét, akik mindig készek voltak időt, pénzt és munkát nem kímélve az egyesület segítségére sietni, bár tudom, hogy ezzel a felsorolás korántsem lesz teljes. Petar Hadzsipetkov, Nikola Kabakcsiev, Todor Karaljuckanov, Angel Karapencsev, Mihail Zaeckov, Ilija Dobrjanov, Cani Jorgov, Todor Ivanov és még sokan mások. A legutóbbi építkezésnél nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Georgi Dobrev, Vladimir Encsev és Petko Bundev, Matej Kosztadinov, Penka Csangova és mások.

Sokéves gyűjtő-és kutatómunka eredményeképp Penka Csangova megjelentette a magyarországi bolgár kertészek életéről és munkásságáról szóló könyvet.

Magyarországi honfitársaink elismeréseképp meg kell

említeni, hogy egyesületünk mindig összetartó és egységes volt, független a napi politikától, mentes a személyeskedéstől és egyéb bomlasztó elemektől. Gazdasági tevékenységének köszönhetően önfenntartók vagyunk, bár pár éve a magyar államtól is kapunk támogatást. 1992. óta jelenik meg a Haemus című bolgár-magyar folyóirat, s támogatjuk a bolgár iskolát és a budapesti egyházköztséget is.

Egyesületünknek kiépített szekciói vannak Miskolcon és Pécsen. Aktív kulturális tevékenységet fejtünk ki, koncerteket, kiállításokat, író-olvasó találkozókat szervezünk, bulgáriai vendégeladókát hívunk, s a magyar televízióban bolgárnyelvű műsorunk van.

A magyar parlament által 1993-ban elfogadott, a nemzetiségi és etnikai kisebbségekre vonatkozó törvény alapján a bolgárság nemzeti kisebbségnek minősül, s így lehetőséget kaptunk a magyar politikai és kulturális közéletben való aktívabb részvételre.

Ennyit dióhéjban bolgárjaink magyarországi eredményeiről. Minden, amit kemény munkával, elődeink által ránk hagyományozott szellemi energiával létrehoztunk, az utánunk jövő nemzedéket fogja szolgálni, hogy ne haljon el a bolgár szó.

Befejezésül még egyszer megköszönném részvételüket, s kívánom, érezzék magukat úgy, mintha bolgár földön lennének.

КИРИЛИЦА

Ъ ъ

У у Т т Ж ж Х х

Ц ц К к Г г Л л П п Ю ю

Щ щ Ф ф Е е Б б Д д В в З з Ш ш

Ы ы Р р Н н Д д М м С с І і Э э

Я я Ё ё Ж ж Ю ю

А а О о Ж ж

У у

A magyarországi kisebbségek helyzetéről

Tisztelt Elnök Úr!
Hölgyeim és Uraim!

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1914. nyarán a magyarországi bolgárok történelmének kiemelkedően fontos eseményére került sor: a városainkat friss gyümölccsel és zöldséggel ellátó, megbízható és szorgos bolgár kertészek létrehozták a ma is példásan szervezett és vezetett egyesület elődjét, a Magyarországi Bolgárok Egyesületét.

Az előre tekintő, bölcs alapító atyák jól tudták, hogy sajátos szakmai érdekeiket, anyanyelvüket és kultúrájukat, vallásukat és szokásaikat, egyszóval bolgarságukat a befogadó új, de a hazaitól gyökeresen eltérő gazdasági, nyelvi és kulturális közegben csak egy önmaguk által alapított érdekvédelmi szervezet és az arra támaszkodó vallási, oktatási és kulturális intézményhálózat védheti meg a beolvasdástól.

E felismerés nyomán alapítják meg első egyházközségeiket és iskoláikat Budapesten, majd Pécsen és Miskolcon.

1931-ben épült fel hazánk egyetlen bizánci stílusú temploma, az utca túloldalán álló bolgár ortodox templom.

Az azonosságtudat megőrzéséhez és az anyanyelvi kultúra átörökítéséhez szükséges alapvető feltételek közül így már rendelkezésükre állt az érdekképviselési funkciókat ellátó Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a nemzeti egyházi szervezet és az anyanyelvi iskolák. Viszont hiányzott még egy igen fontos láncszem: a közösségi élet, a kultúra, művelődés és szórakozás színtereit szolgáló létesítmény. Erre azonban — a háború és más gazdasági és politikai okok miatt — még várniok kellett.

A városszerte ismert ház, amelyben most vagyunk: a Bolgár Művelődési Ház közel negyven éve üzemel, de ez a ház — sok állami költségvetési támogatással épült hasonló intézménnyel szemben — a bolgár kertész, munkás és értelmiségi kezenyomát viseli. Ez az épület a bolgárok közadakozásából épült fel. Joggal büszkék rá és szeretve óvják! A ház elsősorban a bolgárok művelődési és kulturális igényeinek kielégítését szolgálja, ugyanakkor minden érdeklődő számára nyitott. A házban működő, országos „Ki mit tud?”-győztes „Martenica” és „Zdravec” bolgár néptáncegyüttes és a bolgár népzenei megszólaltató „Zsarátnok” és „Falkafolk” zenekarok

fellépései, koncertjei, táncházai mágnesként vonzzák a házba a magyar és nem-magyar tánc- és zenekedvelő ifjúságot.

Az egyesület színvonalas folyóiratot ad ki, szoros kapcsolatot tart az anyaországgal és más hazai kisebbségi szervezetekkel, valamint számos hazai és bulgáriai tudományos, kulturális és művészeti intézménnyel.

A magyarországi bolgarság a kislétszámú nemzeti kisebbségek közé sorolható, önerőből létrehozott infrastruktúrájukat tekintve viszont mindenképpen az élen vannak. Egyesületükben példamutató, szorgos és magas színvonalú munka folyik. Tevékenységük így a többi kisebbség számára is példaértékű.

Az elismerés és tisztelet hangján kell szólnom a siker Kovácsairól, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének elnökségéről, élén az idén 60. születésnapját ünneplő Georgi Irinkov úrral és Doncev Toso ügyvezető elnökkel, aki a ház igazgatása mellett, a legfrekvenciáltabb időszakban, a kisebbségi törvény megalkotása idején állt a Magyarországi Nemzeti Kisebbségek Kerekasztala élén.

Tisztelt Konferencia!

Ezzel rá is térek mondanivalóm következő részére: a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetére, a tevékenységüket szabályozó jogalkotási folyamatra, azaz a magyar kormány aktuális kisebbségpolitikai feladataira.

A Magyar Országgyűlés 1993 július 7-én hatalmas többséggel elfogadta a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt.

Az Országgyűlés a történelmi együttélés tényéből kiindulva ezen törvényben is biztosítja mindazon jogokat, amelyek a kisebbségekhez tartozó személyeknek, mint magyar állampolgároknak és ezek közösségeinek nemcsak emberi jogai, hanem olyan politikai jogok, amelyek segítségével nemzeti vagy etnikai önazonosságuk megőrzése elősegíthető.

E törvény célja, hogy a Helsinki záródokumentum elvei alapján megteremtse a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményes alapokat, beleértve az anyaországokkal- és nemzetekkel való szabad, élő kapcsolattartást is.

A Magyar Köztársaság Országgyűlését e törvény megalkotásánál a határok nélküli Európa megteremtésének, a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklésének és felszámolásának, az ehhez szükséges demokratikus intézményrendszer továbbfejlesztésének szándéka vezérelte.

A törvény hatálya kiterjed a Magyar Köztársaság területén élő „honos” népcsoportokra: a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó magyar állampolgárokra és azok közösségeire. Honos népcsoportoknak tekintjük azokat a közösségeket, amelyek több mint egy évszázada a Magyar Köztársaság területén élnek.

A törvény — az Alkotmánnyal összhangban — megállapítja, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek, részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

A törvényi szabályozás alapelvei:

1. az aktív kisebbségvédelem, amelynek lényege, hogy a jogrendszer nem csupán eltűri, de elősegíti a kisebbség identitásának megőrzését;

2. az identitásválasztás szabadsága és a kisebbségek közötti jogegyenlőség;

3. egyéni és kollektív jogok rendszere;

4. a kisebbségi önkormányzatok megalakításának joga

5. a kisebbségi kultúra megtartásának, fejlesztésének biztosításához szükséges pénzügyi feltételek biztosítása.

Az egyik legfontosabb kisebbségi közösségi jognak tekinthető a helyi és országos kisebbségi önkormányzatok létrehozásának joga. Ennek célja, hogy e törvényben megállapított feladat- és hatáskörök gyakorlásával a kisebbségeknek a közügyekben való részvétele, érdekeik védelme és képviselete teljesebbé váljon.

Az országos kisebbségi önkormányzat — a törvények

keretei között — önállóan dönt többek között (csak a legfontosabbakat sorolom fel):

— oktatási intézmények fenntartásáról,

— színház, könyvtár, múzeum, művészeti és tudományos intézet, kiadó alapításáról, működtetéséről és fenntartásáról,

— törzsvagyonának köréről és költségvetéséről.

Véleményt nyilvánít az általa képviselt kisebbséget e minőségében érintő jogszabályok tervezetéről, jogsegélyszolgálatot hozhat létre és működtethet.

A Magyar Országgyűlés — a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény figyelembevételével is döntött a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény módosításáról. A módosított választójogi törvény alapján a hazai kisebbségek számára most nyílik először lehetőség arra, hogy legitim önkormányzatokat választhassanak. Ez minden bizonynyal, példaértékű történelmi esemény lesz.

Folyamatban van a kisebbségi törvény pénzügyi finanszírozásával kapcsolatos kormányrendelet, az ombudsman-törvény tárcaközi egyeztetése és az Alkotmánnyal összhangban, a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének megoldása.

Tisztelt Konferencia!

A rövidre szabott idő alatt igyekeztem felvázolni az időszerű kisebbségpolitikai feladatokat, amelyek megvalósítása a Magyar Kormány és a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek közös ügye.

A Kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatala nevében még egyszer köszöntöm a 80. születésnapját ünneplő Bolgár Egyesületet, az ünnepi konferencia résztvevőit és további eredményes tanácskozást kívánunk.

Köszönöm figyelmüket.

Az európai diaszpóra történelmi szerepe

Mint köztudomású, a diaszpóra kifejezést először a zsidókra alkalmazták, akik Izrael földjén kívül éltek (és többnyire már görögül beszéltek, ezért a görög név). Vagyis eredetileg a diaszpóra vallási és egyúttal etnikai fogalom volt, hiszen a két ismérvet a zsidók esetében nehéz volt egymástól elválasztani.

Ha egy futó pillantást vetünk az ókori európai fejlődésre, a vallási és etnikai kritérium mellett egyebet is találunk. Az eredeti településterületükön kívülre került emberek lehettek kereskedők, akik valahol hazájukon kívül állandóan letelepedtek. Lehettek elhurcolt hadifoglyok, s ami ezzel eredetileg azonos volt, rabszolgák, akiket ugyancsak messzire elvihettek. A római birodalomban ezek a kategóriák mind megvoltak. Talán még egyet lehetne foglalkozásként kiemelni, az értelmiségit, gondolok a görögökre, akik a biradalmon belül sokfelé eljutottak, mert igény volt a görög nyelv megtanulására, hiszen a birodalom keleti felében ez volt a köznyelv. Egy dolog azonban biztos, hogy a zsidókon kívül, akik az etnikai és vallási hovatartozást magukra nézve számon tartották, sehol másutt ezt nem vették figyelembe. Az etnikai különbségek akkor még kevésbé voltak jelentősek az emberek közti érintkezésben, különösen a római, vagy a korábbi nagy birodalmakban. Az etnikai származás mindenképpen másodrendű volt, az osztályokra való elkülönülés jelentette a fő kritériumot az emberek közti választóvonal esetében.

Egy mozzanat persze az utólagos vizsgálat számára feltétlenül fontos, és ez az, hogy a diaszpórában élők az eredeti településterületüktől távol helyezkedtek el, önként vagy kényszerből. Persze az „eredeti településterület” is eléggé bizonytalan fogalom. Ezt a zsidók nagyon számon tartották, egyébként nem volt érdekes, magának a településterületnek a meghatározása is bizonytalan volt.

A középkorban hasonló volt a helyzet, hiszen a Rostow-féle meghatározás értelmében ez még a hagyományos társadalmak kora, s megint csak nem az etnikai különbségek voltak az elsődlegesek. Erről a korszakról azért már valamivel többet tudunk, különösen a korszak második feléből beszédesebbek a források. Annyit nagyjából leszögezhetünk, hogy a diaszpórába került egyének, ha nem volt valamiféle állandó kapcsolatuk az „anyaországgal”, többnyire asszimilálódtak, felvették a környezet nyelvét. Mert hiszen a nyelv volt már akkor is

a legfontosabb kommunikációs kapocs. Ha a bolgár-törököket ilyen diaszpórának tekintjük, akkor nyilvánvaló ez a folyamat. De ugyanez volt az eset a varégokkal Oroszországban, vagy a normannokkal Angliában. A példák sorolását még lehetne folytatni. S ha ilyen nagy tömegek esetében ez volt a helyzet, még inkább ez történhetett kisebb létszámú csoportok esetében. Ilyen esetek voltak a valahová férjhezment királykisasszonyokat kísérő hazai lovagok, akik beolvadtak az idegen környezetbe. Lehet persze, hogy ezt nem is szabad diaszpórának tekinteni.

Úgy tűnik, kell még valamilyen jegynek is lennie a foglalkozás mellett. Érdemes itt elgondolkodni a németek középkori kirajzásán keleti és északi irányba. Itt megint a foglalkozási diaszpóra esetéről van szó, hiszen ezek a németek kereskedők vagy kézművesek, bányászok voltak. Eljutottak a Baltikumig és Erdélyig. De nem asszimilálódtak, megtartották nyelvüket. A kérdés az, vajon beszélhetünk-e ebben az esetben valamiféle etnikai öntudatról, amely a asszimilációval szemben megvédte őket? Vagy egyszerűen kiváltságos helyzetük volt ebben a döntő tényező? Vagyis úgy tűnik, ha nagyobb létszámról van szó, és a foglalkozási diaszpóra formájával találkozunk, mint a németek esetében, akkor nem következik be az asszimiláció. De akkor miért nem történt valami hasonló a bolgár-törökökkel vagy a varégokkal? Hiszen bizonyos értelemben itt is tapasztalható valamiféle foglalkozási elkülönülés. Lehet, hogy itt az időtényező is szerepet játszik, a német telepesekeket két-három vagy még több évszázad választja el az előbbi példától. Vagyis esetleg olyan korról van szó, amelyben az etnikai öntudat mégis játszik már valamilyen szerepet? Ennek megint ellentmond az, hogy németek elkerültek bányásként Szerbiába is, de nem tartották meg különállásukat. Végül is még mindig a hagyományos társadalmon belül vagyunk, ahol, mint mondtuk, az etnikai különbségek nem számítanak.

Minthogy a korai újkorról még többet tudunk, mint a középkorról, még több vizsgálódási lehetőség adódik. Lehet itt gondolni az olasz humanistákra, akik a XV. század óta oly nagy számban jelentek meg Európa különböző területein, még Oroszországba is jutott belőlük. Itt megint gondolhatunk valamiféle foglalkozási különállásra, hiszen ezek mind értelmiségiek voltak, ilyen funkciókat töltöttek be. Volt még egy másik fog-

lalkozási ág is, amelyben ugyancsak akadtak külföldre került emberek — zsoldosok, katonatisztek. A svájci zsoldosokra lehet gondolni, de akár egy olyan nagyon ismert személyre, mint Savoyai Eugén. Tudjuk róla, hogy francia katonai szolgálatba akart állni, de XIV. Lajos nem találta eléggé katonásnak, így lett a Habsburgok hadvezére. Nemzetiségi hovatartozása alighanem bizonytalan, még aláírásában is három nyelvet használt. Persze, a svájci zsoldosok esetében még gondolhatunk egyideig diaszpórára, amíg csakugyan svájciakból kerültek ki. Idővel ez is már csak foglalkozás maradt, etnikai ismérv nélkül.

Vegyük a XVII. század első felében Csehországból kiűzött protestánsok esetét, vagy a század második felében ugyancsak protestáns vallásuk miatt Franciaországról kiűzött hugenottákat. Mindkét esetben láthatjuk, hogy legkésőbb a harmadik generációban maguk is beolvadtak, bár a hugenották Poroszországban ennél valamivel hosszabb ideig tudták magukat megtartani. Ugyancsak hasonló ebben az időszakban a lengyel állam területére betelepült hollandok esete, megint egy tipikusan foglalkozási diaszpóra, mert hiszen ezek mocsarakat kiszárító és új mezőgazdasági technikát meghonosító telepesek voltak, s ugyancsak idővel felszívódtak. Ha szociológus volnék, akkor már valamilyen elméletet kellett volna felállítanom a diaszpóra ügyében, gondosan számontartva a foglalkozást, vagy valamilyen egyéb kritériumot, esetleg a nyelvet, s valamiféle mennyiségi meghatározást is arról, milyen létszámú tömeg kell ahhoz, hogy az illető csoport elkerülje az asszimilációt. Minthogy azonban csak történész vagyok, nem tudok ilyen elméletet kiagyalni, csak a tényeket mérlegelni és óvatosan következtetni. És akkor azt kell mondanom, hogy a nagy átlagban az európai diaszpóra sorsa az asszimiláció. Ez alól azonban vannak kivételek, láttuk már a németeket. Azt hiszem, számos történeti tényező egybefonódása menti meg bizonyos esetekben a diaszpórát az asszimilációtól. A városi lét, a foglalkozás, a privilégiumok, a viszonylag nagy létszám, már amennyire a korai újkori város lélekszáma nagynak nevezhető, és talán még más tényezők is magyarázzák az etnikum megmaradását.

A francia forradalom korától megváltozott a helyzet, vagy bizonyos mértékig a felvilágosodás óta (ezt a két jelenséget úgysem lehet élesen elkülöníteni egymástól). Abba a korba jutottunk ugyanis ezzel, amikor az etnikai öntudat már kezd elsődleges elkülönítési kritériummá válni. Ez magyarázza talán az Oroszországba került németek fennmaradását a XX. századig. Bár itt egy másik mozzanatra is fel kell figyelni, arra ugyanis, hogy ez a németiség hosszú időn át állandó utánpótlást is kapott. De itt is van más jellegű példa. A XVIII. század során a történeti Magyarország területére nagy számban telepítettek németeket. Különböző német területekről jöttek, s akkoriban az, hogy valaki sváb, bajor, vagy porosz, még fontosabb volt a német etnikai öntudatnál. Ezért is van az, hogy ez a betelepített parasztság (megint tehát valamiféle foglalkozási diaszpóra), olyan sokáig megmaradt minden különösebb etnikai öntudat nélkül.

Az újkorban található a diaszpórának egy régebben

nem ismert fajtája, a gyarmatosítók. A spanyol, angol, francia, holland gyarmatokon az oda érkezett európaiak végül is ugyancsak valamiféle diaszpórát alkotnak, ha úgy tetszik, persze megint beszélhetünk foglalkozási diaszpóráról, amelyet katonák, kereskedők és állami tisztviselők alkotnak. Nyilvánvalóan a legtöbb esetben a gyarmatosítók és a hazaiak, a „bennszülöttek“ közt a társadalmi különbségek oly nagyok, hogy nyelvi asszimilációról nem beszélhetünk. A helyi előkelőségeknek a gyarmatosítók nyelvét kellett megtanulniuk. De ez már különben sem európai jelenség, csak európaiak is játszanak benne szerepet.

Ha azonban a XVIII. és méginkább a XIX. századi diaszpórát nézzük, még mindig nagy szerepe van a foglalkozás alapján történő kirajzásnak. Az ipari forradalom egyszerűen csak újabb foglalkozásokat teremt, melyek új lehetőséget adnak. Sokfelé szükség támad mérnökökre, szakmunkásokra, ez is lehetőséget teremt a kivándorlásra, Európán belül maradván is. Egy tényezőt persze megint figyelembe kell vennünk. A modern állam már sokkal nagyobb mértékben nyilván tudja és akarja is tartani a betelepülőket, még ha nem is állít még ekkor akadályokat a betelepülés elé. És bizonyos feltételeket is állít, például az állam nyelvének valamelyes ismeretét. Többnyire azonban ez még nem olyan fontos. És az állam esetleg nem is regisztrálja az áttelepülést, mert az egy állam keretén belül megy végbe, mint a Habsburg-birodalomban, ahol a munkaerő áramlásának nincsenek bürokratikus akadályai.

A XIX. századnak van még két újabb formája a diaszpóra képződésére. Az egyik valójában nem is új, de kétségtelenül méreteiben minden addigat meghalad, és ez a kivándorlás. Azért nem új, mert hiszen előzményei a gyarmatosításban megvoltak. Azzal is emlékeztet az utóbbira, hogy már voltaképpen nem is, vagy nem csak európai jelenség. Nagyobb méretekben nyilván az történik, ami korábban is megvolt. Sok esetben a kivándorlók ugyancsak asszimilálódnak, legalábbis a következő generációban, de olykor még több generáción keresztül is megmaradnak, persze abban az esetben, ha elég nagy számban élnek együtt.

A másik XIX. századi jelenség a politikai emigráció, amelyik megint képes diaszpórákat létrehozni. Ugyancsak nem teljesen új jelenség, hiszen szórványosan korábban is megvolt. De itt, ha például az 1830-as felkelés utáni „nagy“ lengyel emigrációra gondolunk, a maga tízezres tömegével, mégis valami más a korábbi, inkább csak egyénekre korlátozódó menekülésnél. A politikai diaszpóránál viszont felvetődik az a kérdés, amelyet korábban is fel lehetett volna tenni: mi a helyzet a diaszpóra esetében az idővel? Mert a politikai emigrációnak megvan az a sajátossága, hogy önmagát csak ideiglenesnek tekinti, egész léte arra irányul, hogy az otthoni állapotot megváltoztassa és ezzel megteremtse a hazatérés lehetőségét. A korábbi időszakokban ez még nem volt lényeges, hiszen a kényszer-diaszpóra fel sem vette ezt a lehetőséget. Olyan eset, hogy a hazai helyzet nem változik, s az ideiglenesnek szánt diaszpóra állandósul, a gyakoribb, lásd a lengyelek esetét. A magyar

emigráció 1867, az osztrák-magyar kiegyezés után gyakorlatilag akadálytalanul tudott hazatérni.

Arra is lehet gondolni, hogy a délszláv etnikum elvándorlása az oszmán hódítás után északra, Habsburg-birodalmi területre, ugyancsak egyfajta politikai emigráció volt. Ebből a bolgárok is kivették részüket, különösen nagy számban persze a szerbek. De nem délszláv balkáni lakosság is szerepelt ebben, ugyancsak nagy számban — az albánok. S ez a diaszpóra, minthogy többnyire nagyobb létszámú volt, meg is tudta őrizni etnikumát. A számszerűség mellett pedig szerepet játszhatott ebben az etnikai öntudat magasabb foka. Ez a fajta diaszpóra például gyakorlatilag máig meg tudta tartani etnikumát, nem vagy csak kis részben asszimilálódott. Ez azonban voltaképpen már átvezet a XX. századba, ahol megint bizonyos mértékig újfajta jelenségekkel találkozunk.

A XX. század, amely voltaképpen az első világháborúval kezdődik, egy új jelenséget hozott magával: a lakosságcsere az első világháború után, a második után pedig, illetve már annak a során a lakosság kitelepítését, de most már milliós nagyságrendben. A korábbi időkben csak a kivándorlás mozgatótt meg ilyen tömegeket, de időben sokkal hosszabb távon, nem egy egy-két év alatt. Viszont ha közelebből megnézzük a jelenséget, azt kell mondanunk, hogy ez többnyire nem diaszpóráképző volt, hiszen a kitelepítettek jórészt az anyaországba vitték vissza, ahogy a németekkel történt. Persze a krími tatárok kitelepítése mégis újabb disporát hozott létre, most már egyenesen az eredeti zsidó jelenségre emlékeztetve, ahol a haza megszűnt. Jónéhány etnikumnak ez lett a sorsa, a balti kis népek egy részét is kitelepítették, de egyúttal szét is szórták, tehát már nem lehet disporának tekinteni.

A politikai disporának is akadt új formája, a szocialista országokban, ahol a kitelepedést gyakorlatilag tiltották, ezért az országot jószerével csak illegálisan lehetett elhagyni. A disszidensek, ahogy őket hivatalosan elnevezték, egyfajta emigrációt, tehát megint egyfajta disporát is jelentettek, bár szétszórtságuk ezt nem segíthette elő, s a múlt századi emigrációnak az a reménysége sem élhetett bennük, hogy a helyzet megváltoztával valamikor hazatérhetnek. Amikor pedig a helyzet, teljesen váratlanul, mégis megváltozott, már csak kevesen éltek ezzel a lehetőséggel. A disszidensek a diaszpóra-

szerepet már csak azért sem láthatták el, hiszen otthon kirekesztették őket, már emlegetni sem volt szabad őket. Persze ez a múlt századi emigráció esetében is így volt.

A foglalkozási disporának is akadt új formája századunkban, a vendégmunkások manapság már ugyancsak milliós tömege. Voltaképpen ők is egyfajta diasporát képviselnek, s általában meg is tartják kapcsolatukat az anyaországgal. És voltaképpen ideszámíthatjuk a különböző maffiákat, amelyeknek a száma és az etnikai összetétele az utóbbi években jócskán bővült.

Nem hiába vetettük fel az elején az eredeti településterület fogalmát. Voltaképpen mind a mai napig a diaszpóra kulcskérdése ez. Ami más oldalról azt is jelenti, hogy azok az etnikumok, amelyek megmaradtak ezen az eredeti településterületen, de közben más állam fennhatósága alá kerültek, nem tekinthetők a szó eredeti értelmében diaszpórának. Valójában persze egyre inkább ilyen szerepük támad.

Miután történeti folyamatában felvillantottuk a diaszpóra néhány kérdését, befejezésül még néhány szempontot szeretnék felvetni. Így arra a jelenségre utalni, hogy a mai diaszpórában mintha az asszimiláció veszélye kevésbé fenyegetne. Ez egyrészt abból magyarázható, hogy a diaszpóra sok esetben mennyiségileg számottevő, gondoljunk csak a szovjet utódállamokban élő orosz kisebbségekre. Hozzájárul ehhez a jelenséghez mindenképpen az a körülmény, hogy a XX. századi diaszpóráképződés az etnikai, mondhatjuk nyugodtan, a nemzeti öntudat jóval magasabb fokán következik be, mint bármikor a korábbi korszakokban. Az is új jelenségnek tekinthető, hogy a kibocsátó haza manapság már egyre inkább számon tartja a disporát. A befogadó államra ez sokkal kevésbé érvényes.

S ha végül is elgondolkodunk a diaszpóra mai fogalmán, arra a következtetésre juthatunk, hogy az eredeti vallási és etnikai ismérvből az első a szekularizált világunkban már nem számít, a második viszont annál inkább. De mellette ugyancsak nagy szerephez jut továbbra is a foglalkozási diaszpóra, hadd utaljak a vendégmunkásokra, vagy a közismert amerikai „brain drain”-re. Az etnikai mozzanat elsődlegessége talán nem vitatható.

Kérdéses az, mennyiben játszik ez manapság politikai szerepet is.

Versek

Virrasztások anyám mellett I.

Nem tudsz te már lábra állni, anyám,
nem tudsz te már többé felállni.
De könyörögve kérlek:
szedd még össze aratásaid kalászát,
kösd meg kévéidet, rakd kazalba
Nagyboldogasszony júliusában,
új kenyerünk augusztusában.
Fogd be tehénkéinket,
hajtsd őket végig a te csépfáddal,
hajtsd végig a te cséplőszánkóddal,
amíg arany gabonamáglya nem lesz
a mi udvarunkból.

Bede Anna fordítása

Virrasztások anyám mellett II.

Boldogasszony Anyánk, mi égi Asszonyunk!
Fiadként könyörgöm: —
irgalmazz anyámnak!
Ő még lent van a földön,
ő már fönt van az égben —
Szemei értünk kifolytak,
a szenvedésben elfogyott gyöngye teste,
könyörgésében, megbékélten elhallgatott,
kegyetlen fájdalomtól legyőzött...
Mindünknek szent Anyja!
Ő is a Te ragyogó leányod!
Oltalmazd a lelkét, Istenanyánk —
vigyázz rá!

Bede Anna fordítása

Megszállott és szelíd

Gondolatok Gencso Hrisztoszov költészete kapcsán

Egyszer — évekkel ezelőtt — egy kóktélről távozóban a lépcsőn ácsorogva hosszan beszélgettem Gencsóval. Elméltünk irodalomról, alkotói ambíciókról, műhelygondokról, művekről, irigységről és segítőkészségről. Szenvedélyesen és szertelenül csapongtunk, szárnyaltunk, gondolatban bejártunk az élet száz gondját-baját és örömet. Olyannak ismertem meg Gencso Hrisztoszovot, amilyennek Bede Anna is tartja és jellemzi: „megszállottnak és szelídnek”. Későbbi ritka, röpké találkozásainkat nem számítva most folytathatjuk félbemaradt dialógusunkat. Olvasom, ízlelgetem újabb verseit: szinte hallom, miként tagolja sorait, én meg papírra vetem azt, amit felidéznek bennem. Egy régvolt magánbeszélgetés így válik nyilvános, közös töprengéssé.

Gencso Hrisztoszov élményvilágát három forrás táplálja: a paraszti gyökerek, a család, a honi táj, önmagát és a költő hivatását kutató belső tusakodása és második hazája: Magyarország múltja és jelene. A gyermekkor emléke és a felnőtt férfi eszmélése, vívódásai gyakran együtt törnek fel benne, és a magyar valóság is ösztönzi jelenkori reflexiókra.

A kelet-európai népek történetében s jelen társadalmi valóságában számos olyan művészeti alkotást fedezhetünk fel, amelyek kitüntetett jelentések hordozói, és társadalmi-lélektani hatásukat gyakran nem érzékelik és nem értik a nyugati műértők, ha a titok nyitját csupán esztétikai értékekben kutatják. Ezek a művek önmagukban, történelmi-társadalmi szövetükből kiszakítva olykor

közhelyszerűeknek, netán érzélgőseknek tűnnek és részben, valóban magukon is viselik ezeket a stílusjegyeket, mivel elementárisan, kevesebb áttétellel tükrözik a kor kíváncsalmait és közhangulatát, amelyben létrejöttek. A művészek közvetlenül kívánnak hatni a célba vett közösgre, ideológiai törekvéseket fogalmaznak meg a művészet leplébe burkolozva.

A mély és őszinte érzések táplálása és azok hatásos művészileg meggyőző kifejezése között nincs szoros, kölcsönös összefüggés. Keveseknek adatik meg a közösgéért való hevülés esztétikailag is hiteles kifejezése, a költészetben fontosabb a szó mágikus ereje, mint a személyes érzelmek áradása.

A civil társadalom megizmosodásával és a jogállamiság megszilárdulásával megváltozik a költők helyzete Kelet-Európában is, veszítenek majd váteszi nimbuszukból, de nyernek is azáltal, hogy nem metaforákkal avagy rímbe szedett publicisztikával kényszerülnek politizálni. A költő költeményt ír a költészet szabályai szerint, amelyben az allegória nem rejtjeles politikai üzenet, hanem érzékletes, szemléletes kifejezés, magánszemélyként meg korteskedhet, ha akar. Bízom benne, hogy így lesz, és feledésbe merül az a hősi bárdszerep, amelyet egykor a költő név jelentett.

Gencso Hrisztoszov legújabb, *Virrasztások anyám mellett* című ciklusában felvállalja és elfogadja igazi szelíd alkatát, miként ez korábban is legszebb, legsikeresebb verseiben már megnyilatkozott.

Gencso Hrisztoszov 1940. szeptember 18-án született a Haszkovo-megyei Szuszam községben. Haszkovóban él és dolgozik költőként és a magyar szépirodalom avatott fordítójaként. Eddig tíz önálló műfordításkötete jelent meg, számos prózai és költészeti antológia társfordítója. Saját versei bolgár gyűjteményes kötetekben és a *Jug* című folyóiratban; magyar fordításban pedig a *Fénykerék* (1979), a *Fehér szél támad* (1983) és a *Delelő nap*

(1988) című antológiákban, illetve *Thrákia ragyog fehérén* című verses füzetben olvashatók. Tagja a Bolgár Műfordítók Szövetségének és az Írószövetség haszkovói csoportjának. Műfordítói tevékenységéért magyar Artisjus-díjat kapott 1985-ben. 1992 áprilisától a Magyar Írók Szövetségének rendkívüli tagja. Magas hallgatás címmel 1992-ben jelent meg a második magyar nyelvű verskötete.

XXX

A dülőutak s keresztútak
az éjen is előttem sugárzanak!...
Nagybőjt estéjén
felszárnnyalt az ének, s hóró táncával
falunk az égig emelkedett...
Útmenti ereszek alatt, holdfényben
ünnepre terítettek.
Nagyanyáink, nénikéink, nénjeink feje felett
meglóbáltuk gyermeki szalmacsóváinkat —
hevülten forgattuk fáklyáinkat,
szántottunk, kapáltunk, lyuggattuk az eget —
egészséget, fényt varázsoltunk,
bűvöltük a mezőket bő termésre.
Amikor lélekszakadva futkároztunk,
amikor az asszonyok kenyeréből letörtünk,
amikor a szentelt ételekből haraptunk,
és cserépcsuporból cukrosvizet kortyoltunk
hogyan szomjunkat oltsuk...

Keresztútak és koratavaszi ereszek,
mindig őrzitek az ünnepeket
mindig őrzitek az áldást
és újra találkozom falumbéli testvéreimmel
a csodatévő tűzcsóvák alatt
minden isteni és minden emberi
feltámadásban!..

Bede Anna fordítása

Kegyelet

Újra ősz van, apám, újra tél van,
anyánk kenyeret küld neked, süteményt,
bort és gyertyát —

legyen világ a sírban,
hozzá virágot házi vázájából,
tekintete gyászos,
tekintete fátylas —

hervadoz érted búban.

Kíván neked jó egészséget,
s hogy vigyázz magadra, legyél bárhol.
Újra tavasz van, újra nyár van,
s te a föld alatt virágzol.

Otthon anyánk virraszt, megesteledik,
álmaiba takar, emlékekben melegít,
tavaszi ingeket őrizget neked,

nyári inget,

hogy a bánatot kioltsa.

— Tudom én, hol van ő, tudok én mindent,
s lám, mégis várom.

Mindig őt várom, hogy térne vissza.

Kiss Benedek fordítása

A magyarországi bolgárok. Az új idők kihívásai

Az utóbbi években tanúi vagyunk az etnikai hagyományok és az etnikai öntudat újjáéledésének, az etnikai önazonosság keresésének és újrafelfedezésének. Az említett folyamatokból szervesen következik, hogy a tudományos kutatások is nagyobb hangsúlyt helyeznek ezeknek a tanulmányozására. A magyarországi bolgárok szociológiai vizsgálatát nemcsak a kutató egyéni érdeklődése indokolja, hanem néhány egyéb, sajátos körülmény is.

A magyarországi bolgár közösség azért is figyelmet érdemel, mert egy viszonylag kis létszámú csoport történelmi méretekben mérve rövid időszak alatt olyan jelentős társadalmi-gazdasági szerepet játszott, amely messze meghaladja egy kisebbség társadalmi befolyásának lehetőségeit. A bolgár intenzív zöldségtermesztés, a bolgár kertkultúra termékeny befolyást gyakorolt a korszerű magyarországi kertészet fejlődésére. A magyarországi bolgár kertészek és kereskedők a XIX. század végén és a századfordulón az Osztrák-Magyar Monarchia területén, illetve később Magyarországon, a városi lakosság friss zöldségek iránti keresletét elégtették ki, vagyis egy új, születő piac igényeinek feleltek meg. Életmódjuk, viselkedésük külső jegyeiben nem különbözött a magyar parasztok életvitelétől, normáik és értékrendszerük is a hagyományos paraszti világ értékeihez igazodott. Ugyanakkor a fővárosban és környékén szinte az első pillanattól urabanizálódtak a bolgár kertészek (nem hordták származási helyük népviseletét), de hitük, nyelvük és sajátos érdekeik védelmére megteremtették a szükséges intézményeket: egyesületet, egyházat, iskolát.

A bolgár-magyar kapcsolatok a messzi múltba nyúlnak vissza, de természetesen nincs kontinuitás a honfoglalás-kori vagy a török hódoltság idején létrejött együttélés és a mai bolgár közösség eredete között. A XVIII. században, az oszmán birodalom keretében számottevő népmozgás alakult ki, s ennek keretében bolgár építőmesterek és kertészek dolgoztak szülőhelyüktől távol; az intenzív kisázsiai öntözéses kertgazdálkodás bolgár változatát Kelet-Európában is meghonosították a bolgárok. A történelmi adatok tanúsága szerint először a XVIII. században Brassó környékén telepedtek meg bolgár kertészek. Később egyre újabb csapatok rajzottak szét északra és északnyugatra, és a XIX-XX. század fordulóján már szinte minden nagyobb magyar város

környékén létesültek bolgár kertészetek. Ma is közel százhetven magyar településen élnek bolgárok.

Az ingázás jellegzetessége volt, hogy tavasszal indultak a „bandák”, a bandagazda vezetésével külhonba, kertet művelni. A „gazda” szó ilyen értelemben a bolgárban magyar jövevényszó. A főleg fiatal és felnőtt férfiakból álló kertészcsapat márciustól novemberig, általában Dömötör-napig művelte bérelt földeken a kertet és az év végi elszámolásokat követően visszatértek falujukba, hogy tavasszal újra kezdjék a vándoréletet. Az így szerzett tőkén otthon vásároltak földet, házat. Az életmód ideiglenes, átmeneti jellegű volt az egyének szándéka szerint, de sokaknál életformává tartósult, illetve új, választott hazájukban telepedtek le véglegesen.

A magyarországi bolgár közösség története az áttelepültek életmódja, illetve a nemzetiségi intézményrendszer kialakulása és funkciója szerint három szakaszra tagolható. Az első világháborút megelőzően az ösztönös népmozgás volt jellemző és az ingázó munkacsapat csak férfiakból állt. A századfordulótól kezdve egyre több vándorkertész hozta magával feleségét, illetve családját, és tartósabb letelepedésre rendezkedtek be. A társadalmi igény hozta létre 1914 nyarán a magyarországi bolgárok érdekvédelmi szervezetét — a Magyarországi Bolgárok Egyesületét. Rá egy évre a hazai bolgárok lapot alapítottak, 1916-ban iskola és egyházközség alakult, tehát megteremtődtek egy kisebbségi közösség önazonossága megőrzésének a feltételei. A két világháború között közadakozásból épült fel a bolgár templom Budapesten, a IX. kerületben, fejlődött az anyanyelvi oktatás, Pécsen és Miskolcon működött iskola és egyházközség. A két világháború között alakultak ki azok az intézmények, amelyek mindmáig az identitás megőrzését szolgálják. A második világháborút követően az ingázás megszűnt, a politikai és gazdasági átalakulás nem tette lehetővé az emberek szabad utazását. A családok két irányba egyesültek és a bolgár közösség végleges letelepedésre rendezkedett be. A legnehezebb időszakban valószínűtlen, hogy a bolgár kertészek és kereskedők régi vágyukat, közadakozásból székházat építettek maguknak, mely több évig tartó gyűjtés és építkezés végeredményeként 1957-ben nyitotta meg kapuit.

Ma a bolgár közösség a székházban lévő gazdasági egységek (művelődési ház, szálló, étterem) bevételéből

fedezi érdekvédelmi, kulturális és szociális tevékenységének költségeit. Más kisebbségi szervezetektől eltérően alapvetően önfinanszírozó. Az egyesület 1992 óta kétnyelvű társadalmi-kulturális folyóiratot jelentet meg „Haemus” címmel, öntevékeny néptánc és népzenei együtteseket támogat, ösztöndíjakkal segíti a bolgár diákok és egyetemisták tanulását. Bolgár szerzők és bolgár vonatkozású művek kiadását támogatja. Az elmúlt évtizedek alatt a bolgár közösség összetétele is megváltozott. Korábban és most is a közösség magját a hagyományos foglalkozást űző kertészek, kereskedők és ezek leszármazottjai adják, de a közösség közel egyhatoda felsőfokú végzettséggel rendelkezik, többségük nem Magyarországon született, csak felsőfokú tanulmányaik befejezése után maradtak itt.

Az elmúlt évtizedek alatt különösen a szellemi foglalkozásuk körében nőtt az etnikai értelemben vett vegyes házasságok száma. Mindezek a körülmények természetesen vezethetnének egy gyorsuló ütemű asszimilációhoz, de ez mégsem következett be. Ezt a paradox jelenséget több társadalmi tény magyarázza. Kézenfekvő, hogy az ingázás kezdetén rendszeresek voltak az anyaországgal fenntartott kapcsolatok, kiváltképp a szülőföldön való rendszeres tartózkodás révén; a viszonylagos földrajzi közelség és a két ország azonos politikai orientációja a múltban és a közelmúltban lehetővé tette az óhazai kapcsolatok ápolását. Másik döntő tényező a bolgár iskola működése, amely a társadalmi támogatás mellett kezdettől élvezte az anyaország gondoskodását, a bolgár állam biztosította az anyagi, technikai és szellemi feltételeket ahhoz, hogy az óvodában, és a tizenkét osztályos iskolában a magyar nyelven és irodalmon, a magyar történelmen és a földrajzon kívül minden tárgyat anyanyelven tanulhassanak a növendékek. 1952 óta működik a bolgár nyelv- és irodalom szak a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Itt, illetve bolgár egyetemeken és főiskolákon szerezhetnek diplomát a hazai bolgár fiatalok. E tényezőkön túlmenően talán az járult hozzá leginkább a bolgárság megőrzéséhez, hogy mindmáig nyelvi szigetként, családi közösségben töltötték együtt a munkás hétköznapiakat. Másrészt, mivel a hazai bolgárság zöme azonos megyéből származik, szorosak voltak és ma is szorosak a földiek közötti ismeretségi, rokoni, bajtársi szálak. Végül és nem utolsósorban: a polgári, paraszt-polgári gondolkodásmód és értékrend érvényesül itt. A hazai bolgárok úgy érkeztek Magyarországra, mint sok emigráns társuk az újvilágba, de a népek kohója nem olvasztotta be őket, mert önálló gazdasági egységként, független egzisztenciákként integrálódtak a magyar

társadalom egészébe. Megőrizték-megóvták különállásukat, a nagy ipari központok környékén korszerű, hatékony mezőgazdasági termelést folytatva. A bolgár kertészek és kereskedők többsége igazi „self-made man”, vagyis olyan, aki csak önmagára támaszkodva, tehetsége, rátermettsége és munkája révén teremtett egzisztenciát, megélhetést, vagyont. Az ilyen ember okkal büszke önmagára és ragaszkodik ahhoz, amit sajátjának tud s érez, vagyis nem adja fel egykönnyen nyelvét, hitét, kultúráját, és kész áldozni is arra, hogy az utódainak átörökítse és etnikai létének sajátosságait a hozzá hasonlók között megélhesse.

Jelentős változást hozott a kisebbségek életében a rendszerváltozás. Megnőtt az egyéni és a szervezeti szabadság és mozgástér. A bolgárság esetében első ízben nyílt lehetőség arra, hogy közösségi életüket, kulturális tevékenységüket költségvetési támogatás révén is gazdálkodhassák. Az iskolai vezetés hallgatott az idők szavára és főként a közösség kívánalmaira, az oktató-nevelői munkában még inkább figyelembe veszi a helyi igényeket; azoknak a gyerekeknek, akik nem az iskola növendékei, hétfégi anyanyelvi oktatást is szervez. Az egyház etnointegratív funkciója fokozódott, az emberi élet jeles fordulói anyanyelvi egyházi segédlettel zajlanak, az egyesületi élet is színesedett, tartalmasabbá vált. A korábbi pártállami ünnepekhez igazodó összejöveteleket a hagyományos népi naptárhoz kötődő jeles napok váltották fel, ifjúsági, gyermek- és időskorú réteg-programokkal. Az egyesület mint érdekvédelmi szervezet megkísérli átfogni a bolgár kisebbségi társadalom egészét.

A kisebbségi törvény a bolgár kisebbséget is immár Magyarországon honos népcsoportnak ismeri el, és ez lehetőséget és kihívást is jelent. A nyolc évtizedes egyesületi típusú szerveződés mellé közjogi jogosítványokkal felruházott szervezetek — helyi és országos önkormányzatok jöhetnek létre. Az intézményesülés új folyamatai indulnak el ezzel. A civil társadalmi szervezetek önállósága kerül szembe a kisebbségi közéletbe való beleszólás lehetőségével, az anyagi feltételek garantálása van a mérleg egyik serpenyőjében, a másikban pedig az állami beavatkozás kockázata. A bolgár közösség szerencséje, hogy olyan önálló anyagi bázissal rendelkezik, amely mindkét szerveződési forma együttes és egymásmelletti működésére alapot nyújt.

Nyolcvan évvel ezelőtt, 170 alapító atya döntésével olyan szervezet jött létre, amely bizonyította életképességét. Az új jogállami keretek között, remélhető, hogy ez a kis, tevékeny közösség — identitását megőrizve — a közös Európában is fennmarad.

A magyarországi bolgár közösségek szellemi és népművelési tevékenysége a két világháború között

Magyarországon a bolgár kertészek főleg Budapesten és környékén telepedtek le, illetve a nagyobb városokban, ahol megfelelő kereslet volt az általuk termesztett árúk iránt. Miután szert tettek némi vagyponra, többen magukkal hozták családtagjaikat is. Így megváltozott a magyarországi bolgár emigráció jellege: az idénymunkásokból összeverődő csapatok tagjai állandó letelepedésre rendezkedtek be. Ezzel felmerült a szervezett kulturális és művelődési tevékenység igénye is.

Alekszandar Sztobjanov budapesti bolgár főkonzul kezdeményezésére 1914. július 20-ára hívták össze a bolgár kertészek közgyűlését, s megalapították a Magyarországi Bolgárok Egyesületét. Az újonnan létrehozott egyesület eleinte csupán kulturális feladatokat volt hívatva teljesíteni, később azonban a magyarországi bolgárok nemzeti tudatának és hazafias érzéseinek megőrzését is célul tűzte ki.

A budapesti bolgár közösség 1920. január 8-án megtartott közgyűlésén elfogadták a budapesti Bolgár Egyház- és Iskolaközség szabályzatát, amelyet A. Nejkov bolgár főkonzul készített. A szabályzat szerint az egyház- és iskolaközség feladata támogatni a bolgár pravoszláv egyházat és a bolgár elemi iskolát Budapesten, egyházi és iskolai témájú előadásokat szervezni, támogatást nyújtani gazdasági szövetkezeti társulások alapításához, stb. Fontos tétele az alapszabálynak, hogy a község nem foglalkozik politikai kérdésekkel. A budapesti Bolgár Egyház- és Iskolaközség külön alapot hozott létre bolgár pravoszláv templom és iskola építésére. A központi ünnepük május 24-e volt, a bolgár kultúra és a szláv írásbeliség napja.

Létrehozták a budapesti székhelyű Magyarországi Bolgár Egyház- és Iskolaközségek Bizottságát, amely segíteni kívánta a bolgár egyház- és iskolaközségek alapítását a többi olyan magyarországi városban is, ahol bolgárok laktak. A bizottság elnöke Bulgária mindenkori hivatalos magyarországi képviselője, tagjai pedig a budapesti Egyház- és Iskolaközség elnöke, az iskola igazgatója, a bolgár kolónia által választott két küldött, valamint a budapesti bolgár diplomáciai misszió könyvelője.

„Minden nagykorú bolgár állampolgár, aki Budapesten s környékén lakik, tagja a községnek” — mondja ki a szabályzat. Ez a megfogalmazás azonban a magyaror-

szági bolgárok indokolt és jogos tiltakozását váltotta ki, mert így nem lehettek a község tagjai a magyar állampolgársággal rendelkező bolgárok, avagy — az akkori fogalommal élve — a megállapíthatatlan állampolgárságúak, annak ellenére, hogy az utóbbiak jobban kötődtek Bulgáriához, mint Magyarországhoz.

A budapesti bolgár kolónia 1920. január 8-án megtartott közgyűlése a község elnökévé Dimo Grudkovot, alelnökévé Marin Encsevet választotta, továbbá megválasztották a kuratórium, az egyháztanács és az iskolaszék elnökeit. Elkészült a bolgár pravoszláv templom és iskola építésére létesített községi alap működési szabályzata. Az abban foglaltak szerint az alap előjárója a közgyűlés, amely irányítását állandó jeleggel megválasztott intézőbizottság által gyakorolja, az utóbbinak tagja többek között Bulgária mindenkori hivatalos diplomáciai képviselője. Az intézőbizottság tagjait titkos szavazással, egyszer és mindenkorra választották, vagyis addig, míg az alap célja meg nem valósul, ezután pedig az intézőbizottságot tiszteletbeli kuratóriummal kellett nyilvánítani.

Az iskola ügyeit iskolaszék intézte, amely három megválasztott főből állt, az elnököt Bulgária mindenkori hivatalos diplomáciai képviselője jelölte ki.

A bolgár Szent Szinódus által kiküldött lelkészeket, valamint a bolgár egyház- és iskolaközség tanárait a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztérium nevezte ki, s gyakorlatilag a budapesti bolgár főkonzulátus alkalmazásában álltak. Elbocsátásuk, illetve kinevezésük akkor lépett életbe, amikor a külügyminiszter aláírta az erről szóló rendelkezést.

A Bolgár Egyház- és Iskolaközség saját költségvetéssel rendelkezett, amelyben szerepeltek a működő iskola és templom fenntartására, valamint új iskola és templom építésére szánt összegek is. A költségvetés fedezetét főleg a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztérium biztosította. Maga a község adományokat gyűjtött — egyfelől az iskola és a templom személyzetének fizetésére, másfelől a meglevő alapok gyarapítására.

A Bolgár Egyház- és Iskolaközség első működési szabályzata — ha a későbbiek során változtattak is rajta — jó alapot teremtett a magyarországi bolgárok szellemi és kulturális életének további fejlődéséhez és demokratizálódásához.

A budapesti bolgár kolónia kulturális életére érezhető

hatással voltak a fővárosban tanuló bolgár egyetemi hallgatók. Kezdeményezésükre Budapesten megalakult az első bolgár olvasókör és népkönyvtár. Az 1922. január 1-jére összehívott közgyűlésen részt vettek a bolgár egyetemi hallgatók is, akik számtalan példával bizonyították, hogy milyen kedvező hatással lenne egy külföldön tevékenykedő olvasókör „az ottani bolgárok kulturális felemelkedésére és összefogására”. Az újonnan létrehozott bolgár olvasókör szabályzattervezetét is az egyetemi hallgatók dolgozták ki és terjesztették elő. Így 1922. január 16-án az Ivan Vazov nevét viselő olvasókör tagjai elfogadták működési szabályzatukat és megválasztották az olvasókör választmányát. Az olvasókör működésére 56 ezer koronát gyűjtöttek adományokból, Venko Dimitrov pedig egy helyiséget biztosított, amiért az olvasókör tiszteletbeli tagjává választották.

A kulturális intézmény rendeltetésének teljesítéséhez szükség volt bolgár nyelvű szépirodalomra és időszakos kiadványokra. Az olvasókör választmánya kéréssel fordult a bolgár diplomáciai misszió vezetőjéhez, hogy segítsen könyveket beszerezni a népkönyvtár részére, valamint a főkonzulátusra érkező bolgár újságokból hocsássanak egy-egy példányt az olvasókör rendelkezésére.

1925 elején a különböző budapesti egyetemeken tizenöt bolgár hallgató tanult, többségük orvosi és mérnöki karon. Figyelembe véve, hogy az első világháború előtt bolgár egyetemi hallgatók egyáltalán nem tanultak Magyarországon, ez a szám korántsem jelentéktelen, annál inkább, mert a gazdasági válság következtében a külföldi egyetemeken tanuló bolgár fiatalok száma összességében csökkent. A budapesti zeneművészeti főiskola még ösztöndíjat is biztosított a beiratkozott bolgár hallgatóknak.

A karácsonyi ünnepek alkalmával a bolgár egyetemi hallgatók irodalmi és zenei eseteket rendeztek, sok népdallal és néptáncsal.

Az állandóan növekedő bolgár kolóniában már felmerült az igény egy olyan bolgár iskola létrehozására, ahol a gyerekek megtanulhatják a bolgár betűvetést.

1916-ban a Magyarországi Bolgárok Egyesülete előjegyzést indított tagjai körében, s adományokat gyűjtött bolgár templom, illetve iskola létesítésére. 1918. február 26-án nyílt meg a magyar fővárosban a bolgár iskola, ahol a Budapesten élő bolgárok gyermekei elemi iskolai végzettséget szerezhettek. A megnyitás igen ünnepélyesen zajlott, a budapesti bolgár főkonzul, Ivan Sztojanovics, a főkonzulátus személyzete, a Magyarországi Bolgárok Egyesülete elnöke, Lazar Ivanov, valamint sok meghívott vendég jelenlétében. Ivan Sztojanovics köszönetét fejezte ki az iskola céljait szolgáló helyiségeket biztosító budapesti önkormányzatnak és az egész budapesti lakosságnak. Az iskola első oktatója a Bulgáriából kiküldött Szapiro tanító lett.

A budapesti bolgár közösség tagjai — a budapesti főkonzul közreműködésével — kidolgozták a bolgár egyházközség és iskolaszék működési szabályzatát, amelyben bolgár törvényi rendelkezések és magyar jogszabályok egyaránt helyet kaptak. A szabályzat 1. pontja szerint azokon a településeken, ahol legalább húsz

bolgár család él, s legkevesebb tíz iskolaköteles gyermek van, az ottani bolgárok — a budapesti bolgár követségen keresztül — kérhetik a bolgár kormánytól lelkész és tanár kinevezését, vagy folyamodhatnak lelkészért, aki egyben tanító is. A szabályzat értelmében minden magyarországi bolgár templom mellett bolgár iskolát is kell működtetni alsó, esetleg felső tagozattal. Az iskolák iskolaszékeket hoznak létre, melyeknek feladatai közé tartozik az adott egyház- és iskolaközség területén élő iskolaköteles elsős gyerekek összeírása.

Az 1925/26 tanévben a budapesti bolgár iskola tantesztülete — beleértve az igazgatót is — négy főből állt, köztük egy magyar tanárból, aki magyar nyelvet és irodalmat, német nyelvet és rajzot tanított. Összesen 36 tanuló szorgoskodott az iskolapadokban. Ez a kis létszám indokolta, hogy a következő évben az egyik bolgár tanárt a minisztérium visszahívta. Az egyik bolgár tanítónak feltétlenül tudnia kellett énekelni és vezényelni a templomi énekkart.

1924 elején Miskolcon is nyílt bolgár iskola, illetve bolgár lelkész érkezett az egyházeleti és tanítói teendők ellátására.

Az 1926/27 tanévben a budapesti bolgár iskolába húsz tanuló iratkozott be, Miskolcon tíz. A kis létszám miatt a tanárok és a lelkészek kénytelenek voltak családlátogatásokra járni, hogy meggyőzzék a szülőket, adják gyerekeiket a bolgár iskolába.

A két városban működő bolgár iskola helyzetének elemzése az 1927 februárjában kelt, s a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztériumnak küldött jelentésében a bolgár követ megjegyzi, hogy Miskolcon az oktató-nevelő munka, valamint az ottani bolgár közösség élete megfelelő mederben folyik; az egyház és az iskola jelentősen hozzájárul a bolgárság megőrzéséhez.

A Magyarországra kiküldött bolgár tanítókat és lelkészeket nem fizették jól, gyakran nélkülözniük kellett. Sokan közülük a tanítás mellett felsőfokú végzettséget igyekeztek szerezni magyar főiskolákon vagy egyetemeken. A miskolci iskolaszék többször kérte a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztériumot, hogy fizetést folyósítson az ottani tanítóknak. 1930 után az említett bolgár tárca megszüntette a képesített tanítói állást, így a bolgárok saját anyagi forrásaikból voltak kénytelenek fenntartani az iskolát és fizetni a tanítót, hogy taníttathassák gyerekeiket. Az 1932/33 tanévben tizennégy tanuló iratkozott be az időközben magániskolává átalakult bolgár iskolába: az I. osztályban öten, a III. osztályban négyen, az V. osztályban négyen tanultak, a VII. osztályban egy gyerek tanult. A miskolci bolgárok kitartó követelésének eleget téve, a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztérium 1933. végétől ismét folyósította a tanítói fizetést, 1934. októbertől pedig még egy tanítót nevezett ki G. Dimitrov lelkész személyében. Az oktatás a bolgár Köznevelési Minisztérium tantervei szerint folyt. Később a miskolci bolgár iskola státusza megváltozott és a miskolci iskola a budapesti bolgár iskola tagozatává vált, ami azzal járt, hogy a helybeli tanítók vizsgáztatták ugyan a diákokat, bizonyítványukat azonban a budapesti iskola adta ki.

A miskolci tanulók többsége a városon kívül lakott s

vonattal járt be, több szülő — éppen a távolság miatt — magyar iskolába járatta gyermekét. Felmerült az igény egy, a budapesti bolgár iskola melletti kollégiumra, ahol azok a vidéki gyerekek lakhatnak, akik a bolgár iskolába járnak.

A budapesti magyar iskola, ahol a bolgár iskola működött, meglehetősen jól viszonyult a bolgár kollégákhoz. A bolgár iskola működése kezdetétől nem volt köteles sem bérleti díjat, sem rezsiköltséget fizetni. Később azonban a tantermek és a taneszközök elégtelennek bizonyultak. Ezért a budapesti bolgár közösség és a bolgár követség azzal a kéréssel fordult a magyar hatóságokhoz, hogy tegyék lehetővé saját iskola és templom építését.

A mostoha körülmények ellenére a két bolgár iskolában tanuló gyerekek jó eredményeket értek el. A budapesti iskola három tanára két tanteremben négy alsótagozatos és járom felsőtagozatos osztályt vezetett, a miskolciban ugyanennyi osztállyal két tanár foglalkozott. Így egy tanár egyidejűleg és egy helyen különböző osztályokban volt kénytelen tanítani.

Szembetűnő a tanulók csekély létszáma mindkét iskolában. Az országban akkoriban mintegy háromezer kertész és százhusz iskoláskorú gyerek volt, de az 1936/37. tanévben a budapesti iskolában alig 27 diák tanult, a miskolciban pedig 21. Ennek oka abban rejlik, hogy a bolgárok rendkívül szétszórtnak éltek Magyarországon területén, így kevesen tudták csak gyerekeiket a budapesti vagy a miskolci iskolába járattatni.

Minden tanév végén a tanulók Bulgáriába mentek nyaralni, rendszerint Várnába, Neszebarba vagy a rilai kolostorba, ezután pedig meglátogatták hazai rokonaikat. A gyerekek szüleinek többsége a Veliko Tarnovo megyei Polikraiste és Draganovo községekből származtak.

1934. április 5-én, csupán néhány nappal Musanov bolgár miniszterelnök és külügyminiszter magyarországi látogatása előtt Budapesten megalakult a Bolgár-Magyar Baráti társaság. A társaság, melynek tagjai magyarok és Magyarországon élő bolgárok egyaránt voltak, célul tűzte ki a bolgár és a magyar nép közötti kulturális kapcsolatok fejlesztését és erősítését. Musanov miniszterelnöknek átadott levelükben többek között a következő áll: „Kiemelt feladatunknak tekintjük kölcsönös tudományos látogatások útján és a sajtón keresztül hozzájárulni a két nép történelmének, irodalmának és művészetének viszonyos megismeréséhez... Kiváltképpen ragaszkodunk a magyarországi bolgár kertészek és napszámosok szociális érdekeinek védelméhez”.

A bolgár egyetemi hallgatók Omurtag bolgár kánról elnevezett egylete 1937. január 12-én levélben fordult Sztoil Sztoilov budapesti bolgár meghatalmazott miniszterhez azzal a kéréssel, hogy járjon közbe a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál a bolgár egyetemi hallgatók tandíjfizetési kötelezettségének megszüntetéséért. Ebben az időben 35 bolgár fiatal folytatott tanulmányokat a magyarországi egyetemeken és főiskolákon, és számuk évről évre nőtt. Az illetékes magyar tárca nem zárkozott el a kérés teljesítése elől, hiszen a tandímentesség megadás esetén várható volt, hogy még

több bolgár fiatal Magyarországot részesíti előnyben, ez pedig a magyar kulturális befolyást növeli.

Figyelemre méltó tény, hogy a bolgár egyetemi hallgatók budapesti egyetemi pénztárából 200 pengőt küldtek a bolgár hadügyminisztériumba a bolgár hadsereg számára. A bolgár egyetemi hallgatók eme gesztusértékű cselekedete is erős hazafias érzésekre vall, annál inkább, hogy pénztárukban mindössze 236 pengő árválkodott. A bolgár követ, valamint Dimitar Bratanov őrnagy, katonai attasé előtt az egyetemi hallgatók leszögezték, hogy a bolgár hadsereg részére átadott szerény adományon kívül — ha a hazát meg kell védeni — életüket is készek feláldozni.

1936. májusától Debrecenben is működött Bolgár-Magyar Társaság. A városi vezetés meghívására 1937. május 6-án Debrecenbe tett látogatást Sztoil Sztoilov meghatalmazott miniszter és a katonai attasé Terziev őrnagy. A látogatásuk alkalmából szervezett ünnepsorozaton részt vettek a főispán, a főpolgármester, a Tisza István Tudományegyetem professzorai, a Bolgár-Magyar Társaság vezetői és tagjai, stb. A debreceni Bolgár-Magyar Társaság aktív tevékenysége következtében 1937 nyarán a városba 20 fős csoport érkezett Bulgáriából, hogy tanulja a magyar nyelvet.

Pécsett 1937. május 20-án alakult meg Bolgár-Magyar Baráti Társaság: elnökévé a helybeli bolgárok nagy pártfogóját, dr. Piacsek Emilt választották. A társaság létrehozása alkalmával a város főpolgármestere átadta Sztoil Sztoilov bolgár követnek a város kulcsát.

A Magyarországi Bolgárok Egyesülete megalakulásának 25. évfordulója ünnepi elkövetkezései során 1938-ban saját zászlót csináltatott. A zászló egyik oldalára a bolgár trikolor hímézték, alatta kézfogást ábrázoltak, baráti szándék és együttlét szimbólumaként, de a magyar nemzeti színek sem hiányoztak a zászlóról. Ünnepélyes körülmények között, a bolgár követ jelenlétében a zászlót 1938. május 29-én felszentelték.

Az 1938/39. tanévben a budapesti bolgár iskola diákjainak száma jelentősen megnőtt. Ehhez hozzájárult, hogy a szegény diákok részére létrehozott alaphoz ingyenes étkeztetést és ruhát biztosítottak, valamint utazási költségeket térítették vissza. Az iskola tanulmányi átlaga elérte a jelest.

A bolgár nemzeti hovatartozás másik fontos intézménye a bolgár ortodox egyház. A bolgár közösség iskola- és egyházközségi szabályzata értelmében az összes magyarországi bolgár templom a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztérium és a bolgár Szent Szinódus felügyelete alá tartozik. Helyben a templomot templombizottság irányítja, amelynek megválasztásában minden 21. életévét betöltött bolgár ortodox vallású és legalább hat hónapig Magyarországon tartózkodó bolgár vehet részt, állampolgárságra való tekintet nélkül. Feltétel volt az egyházadózó befizetése. A templombizottságba azok a hívők voltak választhatók, akik betöltötték 30. életévüket és állandó lakosai voltak annak a városnak, ahol a templom működött. Az egyházi bizottság gazdálkodásukról és költségvetésük alakulásáról negyhavonta küldött pénzügyi beszámolót a budapesti bolgár követségnek.

Az első budapesti bolgár templomot 1918-ban szentelték föl egy Lónyai u. 11. szám alatti magánlakásban. A megnyitása 8. évfordulója alkalmából szervezett rendezvényen a templombizottság világi elnöke arra hívta fel a budapesti bolgár követ figyelmét, hogy a templom helyiségei a hívők létszáma miatt nem felelnek meg lelki pásztori feladata ellátásának. (1926-ban Budapesten és környékén mintegy 2000 bolgár élt.) A bolgár templom és iskola építésére létrehozott alap gyarapítása érdekében a templombizottság — élve a magyarországi egyházadóról szóló törvény adta lehetőségekkel — 1926-ban először egyházadót vetett ki a bolgár közösség összes tagjára Budapesten és környékén. Az adó összegét úgy állapították meg, hogy mindenki által megfizethető legyen. Még abban az évben mintegy 150 millió korona bevételre számítottak az egyházadóból. Az akkori bolgár lelkész nem tartotta megfelelőnek az egyházmunkát. Szerinte „...a templomot nem szabadna magánlakásban működtetni, mert tekintélye így csorbát szenved, az egyházi kánonokat és rendeleteket megszegik, mivel minden bizonnyal ez a helyiség ennek előtte más célokat is szolgált”.

A bolgár közösség kérésének eleget téve a vallás- és közoktatásügyi miniszterhelyettes levélben fordult Budapest főpolgármesteréhez, amelyben felvázolta a bolgárok igényeit és kérte Budapest Székesfőváros Tanácsát egy építkezésre alkalmas telek átadására. Levelében megjegyezte: „Figyelembe véve a magyar és a bolgár nép közötti baráti viszonyt, úgy vélem, hogy segítenünk kell a bolgár kolóniát céljainak megvalósításában”. Egy év múlva, 1931 márciusában a fővárosi tanács templom és iskola építésére telket adományozott a bolgár közösségnek. Még májushan, ugyanebben az évben lerakták a templom alapkövét.

Az egyházi ügyek nehézkes előmenetele Magyarországon főleg annak tudható be, hogy a bolgár kertészek nemigen szánták rá magukat, hogy támogassák az egyházat. Az egyházi munka javítása érdekében döntés született új vezető testületek — központi közösségi vezetőség, amely ellenőrzi a többi választmányt és a magyar hatóságok előtti egyedüli képviseleti joggal rendelkezik (Lazar Ivanov elnökkel az élén); központi egyháztanács, központi iskolaszék N. Nicsev elnökkel az élén és Venko Dimitrov, Paszkal Gardev, Dimitar Szarnev tagokkal, valamint központi kuratórium — létrehozására.

Hat évvel a budapesti bolgár templom megnyitása után, 1924 elején — a magyar kormány jóindulatú támogatásával — a miskolci bolgár kolónia is bolgár lelkészrel rendelkezett. Pár hónapig az istentiszteleteket egy erre a célra átalakított lakásban tartották. A kolónia kérése, hogy a bolgár lelkész a város görög-keleti templomában tarthasson istentiszteletet, elutasításra talált. Így a miskolci bolgárok húszezer leva költséggel egy kápolnát rendeztek be erre a célra. A miskolci kolónia két hazaszerető és tekintélyes tagját, Mincso Mihovot és Jordan Marinovot 1937 májusában III. Borisz bolgár cár a Bolgár Polgári Érdemrend koronával ékesített Ezüstkeresztjével tüntette ki. Mincso Mihov a Veliko Tarnovo melletti Pcseliste községből származó vagyonos kertész

volt, aki miskolci tanyájából két szobát engedett át a bolgár iskola céljaira, egy másik házat pedig imaházzá alakított. Tekintélyes összegeket adományozott szülőfaluja könyvtárának, melynek alapítója is volt. Jordan Marinov az egyik legvagyonosabb miskolci pék volt, aki szintén saját lakásaiban engedett át helyiségeket az iskola és a kápolna céljaira. Kitüntetésük átadásakor a budapesti bolgár követség képviselője kiemelte, hogy a kitüntetés érdeme az egész miskolci bolgár kolóniáé, és a testvéri magyar népé is, amely lehetőséget adott a maroknyi magyarországi bolgárnak, hogy jó bolgárként és jó magyarországi polgárként is kimasló eredményeket érjenek el.

A magyarországi bolgár kertészek többsége kistermelő és napszámos volt, kevés gazda volt közöttük. A szegényeknek a budapesti bolgár követség ingyenes orvosi ellátásra jogosító szegénységi bizonyítványt adott ki. A kassai bolgár kertész munkások erre a célra összeállított névjegyzékében csupán 1939 március hónapban, illetve április első felében negyven fő szerepel, mindannyian a Veliko Tarnovo melletti településekről valók.

A Magyarországi Bolgárok Egyesülete maga is jelentős jótékonyági tevékenységet fejtett ki. 1939-ben pénzüsségeket adományozott a budapesti bolgár iskola menzája részére, hogy a szegény gyerekek is kaphassanak melegételt, a bulgáriai Szevlievo árvízkarosultjainak gyűjtött, anyagi nehézségekkel küszködő bolgárokat támogatott, stb. A két szövetséges ország közötti hivatalos kapcsolatok megerősödése következtében 1941. február 18-án Bogdan Filov professzor, Bulgária miniszterelnöke és közoktatási minisztere és Hóman Bálint professzor, magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter szellemi együttműködésről szóló megállapodást írtak alá. A megállapodás a bolgár és a magyar nép közötti baráti viszony kifejezője, célja pedig tovább erősíteni és bővíteni a Bulgária és Magyarország közötti kulturális együttműködést és a kétoldalú kapcsolatokat. A két kormány kötelezettséget vállalt, hogy egyetemein kölcsönös alapon a másik ország nyelve, irodalma és történelme oktatása érdekében szakot indít. A szellemi együttműködésről szóló megállapodás értelmében 1941-ben a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium 60 bolgár egyetemi hallgatót ingyenes kollégiumi elhelyezését biztosította Budapesten és más városokban. 1941-ben a bolgár egyetemi hallgatók száma több mint száz.

A Budapesten tanuló bolgár egyetemisták továbbra is különböző irodalmi és népművészeti programokat szerveztek a bolgár közösség számára. A Magyarországi Bolgárok Egyesülete aktívan részt vett a bolgár egyház által szervezett kulturális rendezvényeken. Trifon Zarezan, a bolgár kertészek védőszentje ünnepét azonban minden évben az egyesület egyedül szervezte meg. 1939-ben, fennállásának 25. évfordulója alkalmából az egyesület jubileumi naptárt adott ki. Az egyesületi életben fontos helyet foglalt el a szláv apostolok, Szent Cirill és Metód napjának megünneplése, a karácsonyi-szilveszteri estek.

Az első világháború után a magyarországi bolgárok kiépítették szellemi intézményeiket, s így jelentősen hozzájárultak a bolgár nyelv és kultúra megőrzéséhez.

A magyarországi bolgárok társadalmi és egyházi egyletei a XX. században

A magyarországi bolgárok a XX. században létrehozott társadalmi és egyházi egyletei sajátos ötvözetet képeznek, melyben nemcsak a történelmi és mai Magyarországon való tizenegy évszázados bolgár jelenlét nemzedékről nemzedékre szállt hagyományai kovácsolódnak össze, hanem ama határozott törekvés is, hogy ne csak teljesítsék egy új gazdasági berendezkedés követelményeit, de amellel csatlakozzanak egy fejlettebb civilizáció új értékeihez, hiszen honfitársaink első ezrei abból a Bulgáriából érkeztek, amely még a későfeudális Oszmán birodalom elnyomása alatt sínylődött. Ugyanakkor 1944-ig ezeket az egyleteket alapjában véve a patriarkális demokrácia összes, kizárólag rájuk és az azokat alapító harmadik bolgár betelepülési hullámra jellemző ismertetőjegyei jellemzik. Megvalósításuk kiindulópontja az egyéni szövethetesi társulások elvei, a gyakorlatban a manapság oly stílszerű önkormányzás szinte tökéletes rendszerében valósult meg. Az egyletek szóra korántsem véletlenül esett a választás, hiszen magában foglalja a magyarországi bolgár kolóniák társadalmi egyesületeit, ezek választmányait, egyházközsegeit, illetve az egyház- és iskolaközsegeit, ezek választmányait és kuratóriumait, valamint bíróságait (később békeltetőtanácsait), az utóbbiak közül az utolsót Miskolcon választották meg 1930. december 5-én, Mincso Mincsev elnökletével. A felsoroltakon belül — mint kísérőit — említeni kell a budapesti, miskolci és pécsi bolgár iskolákat, a nemzeti identitás és hovatartozás otthonait és várait. A párizsi békeszerződések, s konkrétan az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés után, egyre nagyobb szerepet tölthettek be a bolgár kolóniák már említett bíróságai (békeltetőtanácsai), mert a Bulgária és az Osztrák-Magyar Monarchia között 1911. május 18-án megkötött konzuli és jogsegélyegyezmények több cikkelyét valójában már nem lehetett alkalmazni a mindennapi életben.

Magyarország egyidejű felszabadítása-megszállása a szovjet hadsereg által, amely a legújabb kutatások szerint nem 1945. április 4-én, hanem április 13-án fejeződött be, még a kezdet kezdetén kanonizálta az utat a patriarkális demokrácia látszólag fokozatos, de gyakorlatilag igen gyors „lefejezéséhez“, valamint az egyletek jómódú adományozói anyagi bázisának állami kisajátításához (ez utóbbi folyamat egészen 1953 elejéig tartott). Öt évvel később, 1958 június 27-én, a magyar párt- és kormány-

küldöttség bulgáriai látogatása során az akkori Bolgár Népköztársaság és Magyar Népköztársaság, vagy talán pontosabban a Bolgár Kommunista Párt és a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetői — alírván a kettős állampolgárságú személyek állampolgárságának rendszeréről szóló kétoldalú egyezményt — csúcspontjára juttatták a szocialista internacionalizmus ötágú vörös csillagába többé-kevésbé elfogadhatóan becsomagolt nemzeti nihilizmusukat, hiszen a kettős állampolgárság jogának eltörlésével arra kényszerítették a Magyarországon állandóan élő bolgárok (kik összehasonlíthatatlanul többen voltak, mint a magyarok Bulgáriában) háromnegyed részét, hogy mondjanak le bolgár állampolgárságukról s vegyék föl csak a magyart. Mindemellett ebben is betartották a látszólagos demokrácia farizeusi szabályait, mert még az egyezmény preambulumban siettek hangsúlyozni a két állampolgárság közötti választás önkéntes jellegét. Ami könnyűszerrel megcáfolható. Bulgáriában már 1948-ben elfogadták a bolgár állampolgárságról szóló törvényt, amely szerint ha egy külföldi állampolgárságú nő férjhez megy bolgár állampolgárságú férfihoz, nem lehetett automatikusan bolgár állampolgár. Az indíték szinte kézzelfogható: a külföldön, s így Magyarországon élő bolgárok vegyes házasságai növekedő tendenciát mutattak. A következő korlátozások már nemcsak jogi, hanem gazdasági jellegűek is, ezeket a polgári és büntetőjogi jogsegély tárgyában 1953. augusztus 8-án aláírt bolgár-magyar egyezményben foglalták (1947 óta készítették elő az egyezményt), s hogy ne legyen semmilyen kétség az igazi szándékkal kapcsolatban, a magyar Országgyűlés megszavazta az 55. számú törvényerejű rendeletet a vegyes házasságokról és a külföldi állampolgárok örökbefogadásáról, valamint az állampolgárságról szóló törvény hatálybalépéséről, amelynek kihirdetési napja 1957. szeptember 15-e. Így módon a kettős állampolgárság eltörlése tárgyában megkötött bolgár-magyar egyezmény olyan záróakkordnak is minősíthető, amely véglegesítette a másik országban élő bolgár és magyar állampolgárok feletti totális közigazgatási és politikai ellenőrzés rendkívül szűk kereteit.

Mindezeknél fogva a budapesti bolgár nagykövetség csak a bolgár állampolgársággal rendelkező 1835 főt (1992. évi adat) tartja nyilván, holott a bolgárok száma Magyarországon közel hatezerre tehető. Közben — s

ezzel párhuzamosan — az ötvenes évek derekán elérték az egyletek teljes ideológiai kisajátítását s a bolgár egyház engedelmisségét megjutalmazva — hiszen beleegyezett, hogy ne három, hanem csak egy lelkésze legyen Magyarországon — 1956 november 11-én felszentelték az 1931-ben felépített Szent Cirill és Metód bolgár pravoszláv templomot Budapesten.

Az egyletek szempontjából az anyagi bázis kérdése vitathatatlan elsőbbséggel bír, mivel ezek létrehozásának és tevékenységének hajtóereje azon honpolgári adományok voltak, amelyeket majdnem minden bolgár — lehetőségeihez mérten — följárult. Ugyanakkor az ezt megengedő jómódig, különösen egy másik országban dolgozó kereskedők számára, csak fél évszázad elteltével jutottak el. A harmadik bolgár betelepülési hullám, melynek a két balkáni háború kezdetéig kimondottan kertész jellege volt, első öt képviselője 1865 áprilisában érkezett meg a mai Magyarországra, Kaposztásmegyer községben (ma a főváros IV. kerülete), ahol gróf Károlyi Istvántól 15 kat. hold földet béreltek. A magyar agrárszakember, Lukácsy Sándor már akkor kiemelte, hogy öntözőrendszerük (fiterakénti) és minőségi palántájuk hamarosan sikerüket biztosítja majd. Mindössze nyolc év elmúltával eme állítás ragyogó bizonyítást nyert, hiszen 1873 áprilisában a Gazdasági Lapok c. lap imígyen tájékoztatta olvasóit: a Dunán keresztül Magyarországra 18 ezer bolgár kertész érkezett.

A múlt század végén kialakult a három legnagyobb bolgár kolónia: Budapesten, Pécsen és Miskolcon, illetve a városok környékén. Az ottani tömeges letelepedés nem véletlen, miként logikus az a tény is, hogy éppen ezeken a helyeken alakultak a különböző egyletek. Diósgyőrben, Miskolc egyik akkori kerületében, valamint a mintegy 30 km-re fekvő Ózdon 1770 óta működtek nagy vas- és acélipari művek, újat 1868-ban építettek, Pécs az egész Dunántúlon a legdinamikusabban iparosodó város volt, Budapesten pedig az ország iparának 85%-a koncentrálódott, vagyis ezekben a régiókban jöttek létre a legnagyobb piacok is. Pécsre elsőnek a Veliko Tarnovából származó Ilja Bojcsjev érkezett, valószínűleg valamivel 1870 előtt (erre utal egy akkori dokumentum), Miskolcra 1873-ban jöttek honfitársaink kisebb csoportjai, de folyamatosan érkeztek (pl. 1875-ben, 1880-ban, 1884-ben, 1895-ben és 1903-ban) és más városokban is — Szegeden, Makón, Siófokon, Tatán, Tatabányán, stb. telepedtek le. Galgóczi Károly és Jeszenszky Árpád tanúsága szerint a múlt század hatvanas éveitől a bolgár kertészek szinte elárasztották a magyar fővárost és környékét a Duna mindkét partján Téténytől Bogdánig, Palotától Vácig, a mai budapesti Zuglóban a bolgárkerekék száma több mint kétszáz volt (nem véletlenül egy ottani utcának ez a neve), az alól nem képeztek kivételt a bővíző patakok melletti földek Újpesten, Rákospalotán, Rákosszentmihályon, Nagyiccen. Ugyanakkor a bolgár kertészek először 1890-ben maradtak telelni is Magyarországon.

Nem egészen két évtized alatt a bolgárok közismerten híres munkaszorgalma eljuttatta az elsőket a jómódig, például Angyal Dezső megemlíti, hogy az 1862-ben Polikraistében született és tizenhétévesen Magyaror-

szágra érkezett Petar Hadzsipetkov „már az első szerb-bolgár háború kezdetén (az 1885. évi háborúról van szó — A.G.) tiszta hazafias érzéstől vezérelve négy millió korona kölcsönt adott (Bulgáriának — A.G.), amely összeg pedig vagyonának csak kis részét képezte”. 1909-ben ő már nem csupán kereskedő, de háztulajdonos is, aki bérbe adja a Ferenc körúton levő ingatlanait, továbbá a főváros IX., X. és XI. kerületeiben 130 kat. hold földet bérelt. Hasonló példák voltak Pécsen is, ahol a Draganovóból elszármazó Coni Hrisztov Gogev 47 napszámával 93 kat. hold kertet művelt, s így a város zöldségeállításának 85%-át biztosította. 1913-ban a mai Magyarország területén 649 nagy bolgár kertészgazdaság működött, 1906-tól egy kísérleti is, Siófokon, hogy a magyarok is el tudják sajátítani a bolgár zöldségtermesztés titkait. Egy évvel korábban, 1912-ben — hivatalos adatok szerint — a 872 bolgár kertészet gazdái eladott árjuk nyereségéből több mint 22 millió koronát vittek ki Bulgáriába (hasonlításképpen: akkor a Balaton mellett 1 kg. paradicsomot 10-12, egy fej káposztát 6-7 filléért árusítottak).

Mindennek következtében a budapesti bolgár egyesület létrehozását kezdeményező 17 tagú szervező bizottság a Lónyai u. 11. szám alatti, Dimitar Dimitrov tulajdonában levő Bolgár-Magyar Étteremben megtartotta első ülését 1914 július 14-én, s azt a határozatot hozta, hogy e célból a budapesti bolgárok közgyűlését 1914 július 20-ára hívják össze. Csupán két hét alatt 170 bolgár családot értesítettek, s az egyesület számára — adományokból — 4345 aranykoronát gyűjtöttek. Ne csodálkozzunk az összegben, Révész István magyar tudós megjegyzi, hogy a bolgár kertészek által megművelt földek 98.62%-a haszonbérlet, mert „... a kenyérüket Magyarországon megkereső idegen honos állampolgárok (bolgárok) nem nagyon iparkodnak állandóan letelepedni és magyar állampolgárokká válni, hanem hűen megmaradnak bolgároknak és a nálunk megszerzett pénzt hazájukba viszik; más szóval, jó hazafiak, mert ezzel hozzájárulnak országuk gazdagításához a mi rovásunkra és szegényünk-re”. Függetlenül a két balkáni háborútól és az épphogy elkezdődött első világháborútól, a mozgósítások ellenére is az egyesületet a kihirdetett napon megalapították, elnökévé az 1859-ben Teteven városában született Lazar Ivanov kereskedőt választották, aki 1928-ben bekövetkezett haláláig egyesületi elnök maradt. Utóda 1936-ig Dimitar Marinov volt, őt követte 1945-ig Nikola Atanaszov. Az egyesület alakuló ülésén elfogadták a Sztefan Gjokov által kidolgozott szabályzatot, Dimitar Dimitrov pedig azonnal átengedte a Lónyay u. 11. szám (I. emelet 12.) alatti öröklakását, ahol az iroda és a klub kapott helyet. Ez az épület a bolgárok szervezett közösségi és kulturális életének központjává vált hosszú évekre, aminek természetes magyarázata van: nem messze található a Pecz Samu tervei alapján 1889 és 1894 között felépített Központi Vásárcsarnok, ahol a bolgár kertészek többsége árusította termékeit, ezenkívül kertjeik nagyobbik része szintúgy a IX. kerületben volt (Gulácsi dűlő, Lóverseny dűlő). 1915 szeptember 20-án megjelent a Magyar-Bolgár Szemle című újság első s — a világháború miatt —

egyben utolsó száma, melyet Sztefan Gjokov szerkesztett. Ugyanebben az időben — szintén titkos szavazással — honfitársaink saját bíróságukat is megválasztották (később békeltetőtanács), amelynek határozatai kötelező jelleggel bírtak minden bolgár számára, s a magyar bíróság előtti fellebbezésnek nem volt helye. Látható, hogy a forma, tartalom és szervezeti felépítés vonatkozásában az egyesület és első intézményei merőben újszerűek azon 1853-ban alapított és tiszavirág-életű budapesti bolgár körhöz képest, melynek választmányában a két értelmiségin kívül csak kereskedők voltak.

Az első világháború második és harmadik évében Budapesten a bolgár önkormányzás új intézményeit hozták létre: 1916. május 27-én egyházközséget alapítottak, Petar Hadzsipetkov elnökkel az élén, egy év múlva ez már egyház- és iskolaközség lett, mivel Budapest Székesfőváros Tanácsának 1917. december 4-én kelt 126.176. számú határozatával — az induló bolgár iskola céljaira — a Lónyay u. 4. szám alatt levő Községi Iparostanonciskolában egy osztály- és egy tornatermet biztosítottak a bolgár kolónia rendelkezésére, ahol 1918. február 25-én el is kezdődött a tanítás. Az első tanévben a fűtési költségek 8640 koronát tettek ki, ezt adományokból fizették. Ugyanezen év május 24-én a Dimitar Dimitrov által átengedett lakásban felszentelték a Szent Cirill és Metód nevét viselő kápolnát, miután pedig az 1906 óta működő főkonzulátust 1921-ben követségi rangra emelték, a bolgár egyház és iskolaközségnek már követségi lelkésze is volt.

Az Alekszandar Sztambolijszkinak, az akkori miniszterelnöknek és egyben külügy- és vallásügyi miniszternek címzett és 1920. augusztus 20-án kelt jelentésben a budapesti bolgár főkonzul, Alekszandar Dimitrov arról tájékoztat, hogy honfitársaink száma csupán a fővárosban és környékén elérte a 12 ezret, az utóbbit megerősítik az 1925. évi bolgár adatok. Ez az önkormányzás új formáinak bevezetését tette szükségessé, így ezt követően néhány titkos szavazással lebonyolított választás zajlott le, közülük a legfontosabb az, melyet 1925. május 21-én tartottak. Akkor — a 10 községi tanácsnokból álló választmányon, felügyelőtanácsn, kuratóriumon és egyház- és iskolaközségen kívül — megválasztották a békeltetőtanácsot és az egyházi vegyes tanácsot. Az elsőnek „örködni kell a Magyarországon élő és dolgozó bolgárok összetartása fölött, valamint eldöntenie a köztük felmerülő összes vitát és félreértést”. Az egyházi vegyes tanács, melynek tagjait megválasztásuk után a bolgár Szent Szinódus hagyta jóvá, elnöke pedig a mindenkor követségi lelkész volt, köteles volt ügyelni honfitársaink családi békéjére. A Szabályzatból itt csupán a 77. cikelyt idézném, amely szerint: ha bármelyik bolgár okot szolgáltatna házassági kötelékének felbontására avagy elhanyagolja családját, akkor ezt az embert „most és mindörökké ki kell utasítani Magyarországról és el kell vitetni — ha szükséges erővel is — Bulgáriába”.

Négy évvel később — a Magyarországi Bolgárok Egyesületének kérésére — a budapesti bolgár követség tárgyalásokat kezdett a fővárosi főpolgármesterrel, dr. Ripka Ferencel, ezek tárgya bolgár iskola és kollégium,

valamint pravoszláv templom építése volt. A magyar fél — válaszul a bolgár kormány azon gesztusára, amellyel 1925-ben Szófiában ingyenes telket adományozott új magyar nagykövetségi épület felépítésére — a IX. kerületi Vágóhid utcában szintén adományozott telket, ahol, az egykori követ, Sztóján Petrov jelentése szerint 1931. május 24-én lerakták a Szent Cirill és Metód templom alapkövét, az év végére pedig be is fejezték az építkezést. A kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt azonban nem sikerült az iskolát is felépíteni.

A budapesti példát hamarosan követték Miskolcon és Pécsen. A borsodi városban az egyházközséget 1921-ben alapították, három év múlva az már egyház- és iskolaközség, mivel Mincso Mihov házában 12 tanulóval bolgár iskola indult. Jordan Marinov pedig átengedte egyik házát, hogy ebben istentiszteleteket tartsanak honfitársaink, amiért 1936-ban az akkori külügy- és vallásügyi miniszter, Georgi Kjoszeivanov mindkettőjüknek a tárca és személyes köszönetét tolmácsolta. Az önkormányzás kiépítése Miskolcon 1930 végére befejeződött, akkor alakult a békeltetőtanács. A huszas évek elején Pécsen is alapítottak bolgár együletet, ennek a Veliko Tarnovo melletti Szamovodene községben született Georgi Sztójánov lett az elnöke, de működése igen rövid ideig tartott. Ezzel szemben 1933-ban Pécsen megszervezték a Szent János Bolgár Egyházközséget, a város főpolgármesterétől kaptak örök használatra egy földszinti lakást a Fiumei út 33. szám (ma Petőfi u. 61.) alatt, ahol ma is működik a bolgár kápolna. 1939 december 28-án a Lovacs melletti Piszarevóból jött Sztefan Valcev követségi lelkész, a teológiai tudományok doktora vezetésével megalapították a Magyarországi Bolgárok Dunántúli Kultúregyesületet, beindult a vasárnapi iskola is, amelyben bolgár nyelvet és irodalmat, történelmet és földrajzot tanítottak. Az itt említett egyület kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a harmadik bolgár betelepülési hullám végérvényesen elvesztette kezdeti kertészeti jellegét, végbement egy teljes foglalkozási és kulturális differenciálódás, valamint lényeges változás történt a régióban élő bolgár nemzeti kisebbségi közösség szociális és szellemi arculatában, olyasmira, ami ugyanakkor Miskolcon is bekövetkezett, valamivel korábban pedig Budapesten is. Állításom szemléltetésére a legjobb példa a pécsi szervező bizottság szociális összetétele: egy lelkész, aki egyben az elnök is, egy egyetemi lektor, tizenegy egyetemi hallgató, három pék és mindössze hat kertész. Csak sajnálni lehet, hogy a háború miatt, valamint saját felületességük következtében a Pécs szabad királyi város tanácsának 82.856/I.F. számú határozatával kultúrház felépítésére ajándékozott telekkel ottani honfitársaink nem tudtak mit kezdeni.

Bulgária és Magyarország között a diplomáciai kapcsolatok 1944. szeptember 26-án megszakadtak (teljes kétoldalú helyreállításuk 1947. október 10-én történt), de 1945 decemberében Budapestre érkezett a bolgár légierő vezérőrnagya, Mihail Mateev, akit hivatalosan politikai képviselőként küldtek. Tevékenységének célja azon bemutatkozó látogatásán derült ki, melyet 1946. március 21-én a magyar külügyminisztériumban Gyöngyösi János

miniszternél tett. Mint a budapesti repatrációs misszió vezetője, mely hivatalt — szinte gúnyt űzve a sorssal — a bolgár követségi épületben helyezték el, a magyar hatóságok támogatását kérte, hogy ...a Magyarországon élő bolgárok közül minél többet lehessen kiutasítani és kiadatni Bulgáriának. Ez különösen a fiatalokra vonatkozott, hiszen katonai szolgálatukat is le kellett tölteniök. Ebben hűséges támogatónak azonban nem a magyar fél bizonyult, hanem az ún. Bolgár Antifasiszta Bizottság, ezt 1945. február 23-án hozták lére, és semmi köze nem volt a Magyarországi Bolgárok Egyesületéhez. Egy olyan szervezet volt ez, amely majdnem két éven keresztül illegálisan működött (tagjai azonban magyar és orosz nyelvű igazolványokkal rendelkeztek!), mivel az 1938. évi XVII. tc. szerint tevékenységéhez a magyar Belügyminisztériumtól engedélyt kellett volna kérnie, valamint benyújtani szabályzatát, amit nem tett meg. Korántsem véletlen, hogy a magyar rendőrség két évnél is tovább nyomozott, egészen 1947. május 14-ig annak megállapítására, miféle ez a bizottság, s kik a vezetői. Eredmény nélkül, mert az utóbbiak — ahogyan Simon Jenő, a Belügyminisztérium főtanácsosa írja jelentésében — inkább Bulgáriába való visszatérésüket választottak, hogy elkerülhessék a felelősségre vonást. Egy példa szemlélteti majd eme önhatalmú, de nyilvánvaló pártmegbízást teljesítő bizottság tevékenységét: már létrehozása napján vezetői összetoborozták honfitársaikat a bolgár iskola osztálytermébe (akkor a Német u. 44. alatti magyar általános iskolában működött), és ellentmondást nem tűrő hangon kijelentették: a magyarországi bolgár köteles egy hónapon belül visszatérni hazájába, a rendelkezést nem teljesítőket haladéktalanul internálni fogják. Az osztályterem ajtaját iskolapadokkal és székekkel torlaszolták el, hogy az összegyűlték végighallgassák a kollektív felelősségre vonás sztálini tételének szellemébe fogantatott parancsot. Az indoklás sem hiányzott: a kertészek a legnagyobb „fasiszták”, mivel Magyarországon német megszállása alatt vették maguknak azt a bátorságot, hogy tovább folytatták termelésüket, vagyis a hitleristákat is ellátták.

Ezzel azonban honfitársaink gyötrődései korántsem értek véget. 1948 elején a magyar Belügyminisztérium kiadta a 621.168/1948/IV.3.B.M., a társadalmi egyesületek ellenőrzéséről szóló körrendeletet, ezt követően pedig még egyet, 508.000/1948/3.B.M. számmal, amely az előző gyakorlati végrehajtására vonatkozott. Ebben az időben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete a Vágóhíd u. 15. szám alatti, a templom udvarában levő kis házban működött, ennél az oknál fogva és a körzetesítési elv alapján a IX. kerületi tanács függetlenített előadója havonta küldte jelentéseit tevékenységéről. Ezekből a felterjesztésekből kiviláglik, hogy az egyesület elnökét, Todor Kirovot — napszámosai nagy száma miatt — kulákká nyilvánították, hasonló sorsra még 530 bolgár jutott. Ennek a ténynek nemcsak politikai jelentősége van, hiszen az adományozás egyik legfontosabb forrásától fosztotta meg a bolgár egyleteket.

A Magyarországi Bolgárok Egyesülete elsőkélyesedésének más oka is volt: ebben az időben nem rendelkeztek olyan helyiségekkel, ahol a bolgárok össze tudtak volna jönni, ráadásul hasonló összejövetelek megszervezése a templomban több volt, mint nem kívánatos, sőt talán veszélyes is. Amikor a repatrációval és a kulákká nyilvánítással kapcsolatos vihar elült, a bolgár követség (nagykövetségi rangra 1954. március 1-jén emelték) közvetítésével átadták a XI. kerületi Mányoki u. 11. szám alatti épületet az egyesületnek, s ez meg is felelt volna a célnak. Kiderült azonban, hogy erre az épületre a Magyar Dolgozók Pártjának kerületi Bizottsága is igényt tart, emiatt 1953. szeptember 1-jén — a komoly tatározás elvégzésének hangzatos ürügyén — diplomáciai misszióknk... lemondott róla. Még ebben az évben, szintén a Vágóhíd ucában, de a bolgár templommal szemben a fővárosi tanács építés céljára telket adományozott. Így, 445 bolgár család 2 725 000 forintot kitevő adományai-ból felépítették a művelődési házat, hivatalosan pedig szeptember 9-én megnyitották (lehetett volna-e ezt máskor megtenni?), ugyanebben az időben befejeződött az egyesület teljes politikai-ideológiai átrende-zése. Mert más intézmények már nem léteztek, az önkormányzás szerepét rég felváltották azon nagykövetség napiparancsai, amely honfitársainkat inkább hazaárulónak, mintsem hazafinak tartotta. Az egyházat — az 1948. február 25-én életbe léptetett törvénnyel — szétválasztották az államtól, de elsorvasztása tovább folytatódott. Utoljára 1949. januárjában érkezett három bolgár lelkész, Varban Kovacsev, Dimitar Penev és Todor Kocsev Budapestre, Pécsre és Miskolcra. A magyar fél fogadta őket, hiszen a szófiai magyar követség jelentése szerint közülük kettő a Bolgár Kommunista Párt tagja, a harmadik pedig — annak ellenére, hogy a Bolgár Földműves Népi Szövetség soraiban volt — a Hazafias Arcvonal kipróbált aktivistája. Talán ez a tény jellemzi legjobban az akkori politikai légkört, egyben aligha szükséges bármilyen kommentárt is fűzni hozzá.

A budapesti bolgár iskolát — véglegesen és hivatalosan — 1955. március 25-én vették ki a bolgár kolónia kezéből, akkor az egyik diplomata, Sztrasimir Iliev megkapta a magyar külügyminisztériumtól az addig az utóbbi kezelésében levő, a Bajza utca 44. szám alatti épület kulcsait, hogy a bolgár iskola ide be tudjon költözni. Kétségelen azonban: így — végre! — az okatónévelő munka normális feltételei megteremtődtek. A totalitárius bolgár párt- és államvezetés lenéző viszonya a magyarországi bolgárokhoz másban nyilvánult meg leplezetlenül: az 1954/1955. tanévben 31 tanulóval megnyitott pécsi bolgár iskolát — a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának 348. számú határozatával — 1968. szeptember 1-jén már be is zárták mint szükségtelen intézményt, a másik, az 1952-ben újra induló miskolci iskola két évvel később csukta be kapuit. Az indoklás majdnem ugyanaz, vagyis: ezeken a helyeken már nincsenek is igazi bolgárok; mindez később a két ottani egyesület elsorvadásához vezetett.

Munka és ünnep - az etnikumok közötti tolerancia elmei

Magyarország Kelet-Európa azon kevés országának egyike, ahol az etnikumok békés egymás mellett élésének évszázados hagyományai vannak. Megkülönböztetett figyelmet érdemel e tekintetben a bolgár, szerb és magyar lakosság közötti, immáron hat évszázadra visszatekintő tolerancia megnyilvánulása.

Az első tömeges bolgár áttelepülők az oszmán rabság elől emigráltak voltak, s a XIV. század végén és a XV. század elején érkeztek Magyarországra. Zsigmond király szívesen látta, s Lippa, Lugos és Komárom környékére telepítette le őket. A letelepedők egy része külön településeket alapított. Ilyen a Brassó közelében lévő Bolgárszeg is. A krónika szerint 1392-ben érkeztek ide, amikor „Bulgáriában éhínség dúlt”. Brassóban negyven éven át segítettek a Fekete templom építésében. Az említett krónikában található német kézirat szerint a templom felépítéséhez hívták ide a bolgárokat. Budától nem messze, Szentendre szigetén található egy másik bolgárok alapította község, Bolgárfalu. Ide a bolgárok 1420-ban érkeztek, s Buda elfoglalásáig — 1541-ig — maradtak. A betelepülők nagyrészt földművelők és kézművesek voltak, tehát olyan emberek, akik anyagi javakat termeltek. Ez volt az alapja kedvező fogadtatásuknak, s a letelepedési jog megadásának is.

Az 1688-as csiproveci felkelés drámai kimenetele újabb menekülthullámot indított meg. Az ezzel a csoporttal érkezők Magyarország déli területeire, Erdélybe, Bánáthra s Olténiába (Havasföld) telepedtek le, ahova a XVIII. század huszas éveitől mintegy 500 bolgár család telepedett le. Ez a népesség jórészt Nyugat-Bulgáriából és Macedóniából jött, s csatlakozott az oszmán hódítók elől menekülő szerb katonákhoz. „A bolgárok — írja H. Gandev — csatlakoztak a szerbek tömegéhez, akiket pátriárkájuk, Arszenij Csernoevics vezetett.” I. Lipót császár hívta be őket és különböző kiváltságokat adományozott nekik. Budapesten szállásolták el őket... Létrehozták a szerb-bolgár városrészt, melynek saját, választott vezetősége volt. A bolgárok folytatták addigi tevékenységüket: kereskedtek, földet műveltek, kézműveskedtek, szőlészkedtek, kertészkedtek vagy állatokat tartottak, elsősorban a város környékén. A szerzetesek is felújították szolgálatukat. A bolgár betelepülők nem tömörültek a főváros köré. Megtalálhatjuk őket Magyarországon és a Bánát több városában is. Nemzeti öntudatuk

megőrzését példázza a névadási szokások származási helyhez való kötődése. A szabad áttelepülők irataiban több olyan híres és egyszerű ember nevével találkozhatunk, akik nevük mellé a bolgár jelzőt is odaírták. Sokan közülük társadalmi tisztséget is betöltöttek a szerb kolóniában, mely szellemi értékeiknek további bizonyítéka. I. Lipót császár részéről nem pusztán a keresztényi jóindulat megnyilvánulása volt, hogy befogadta és kiváltságokkal látta el a menekülő szerbeket és bolgárokat. Ez az emigráció nagyrészt szerb katonákból, munkásokból, kereskedőkből, kézművesekből, földművelőkből, bolgár szőlészekből, kertészekből és állattenyésztőkből állt, akikre szüksége volt a birodalomnak. A császár legfőbb indoka arra, hogy kiváltságokban részesítse a menekülteket ebből a szempontból nézve tehát pusztán gazdasági és védelmi megfontolásokon alapszik.

A harmadik betelepelési hullám a török uralom alóli felszabadulás után indul meg, s egészen a XX. század ötvenes éveit tart. Az előző emigránsrétegektől eltérően, akik politikai menekültek voltak, ez a réteg tisztán gazdasági megfontolásból érkezik az országba. Összetételét tekintve általában képzett kertészekből áll. Céljuk nem tartós letelepedés volt, ezért többnyire ingáztak a két ország között. Ez is magyarázat lehet arra, miért látta őket szívesen mind az utolsó osztrák császár és magyar király, Ferenc József, mind pedig a mindenkorai magyar vezetés. A magyar piacok feltöltése friss és újfajta, minőségi zöldséggel, nagyon fontos tényezője lett nem csak a bolgár kertészek pszichológiai vonatkozásban való elfogadásának, de az ország hivatalos szervei részéről megnyilvánuló toleranciának is, melyet a lakosság javuló ellátásában szerzett érdemeik indokoltak. Nagyra értékelve ezt a gesztust, a bolgárok belevették az 1914-ben alakult Magyarországi Bolgárok Egyesülete alapszabályába a következő, 6. számú kitélt: tegyenek minél többet a bolgár-magyar közeledés érdekében és elősegítsék a bolgár-magyar kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok fejlődését.

Magyarországon a bolgárok leggyakoribb partnere mind a gazdasági tevékenységükben, mind az élet más területein a szerb emigráció volt. Először politikai, majd gazdasági érdekeiket egysíven szerbek és bolgárok erős szláv nyelvű diaszpórát és aktív pravoszláv tömböt alkotnak. A XIX. század végétől a XX. század közepéig

Magyarországon a bolgár-szerb kapcsolatok szinte kizárólag gazdasági és szociális síkon fejlődtek. Ezt magyarázhatja a bolgár kertészek által a szerb emigránsoknak felkínált munkalehetőség a gyors ütemben fejlődő kertészetekben. A lehetőséget nem csak nekik kínálták fel, jónéhány magyar munkanélkülinek is jövedelemforrást biztosítottak. A szerb-bolgár kapcsolatok kedvező alakulását nagyban befolyásolták a vegyesházasságok is.

A Magyarországi területén élő eme három etnikum (magyar, bolgár, szerb) a XVIII. századtól napjainkig terjedő békés egymás mellett élésének legfontosabb feltétele egymás etnikulturális, egyházi és nyelvi tradícióinak tiszteletben tartása. Ennek egyik legpregnansabb megnyilvánulása az ünnep.

Az ünnepekre épülő tolerancia szoros kapcsolatban áll a kifejezőmódok interetnikussá válásával. Az itt elemzett etnikai csoportoknál ez két módon mehet végbe: egyoldalúan, vagyis a magyar hatásával a szerb és a bolgár hagyományok rovására, vagy kölcsönösségi alapon, mint ezt a bolgár és szerb ünnepeknél tapasztalhatjuk. Az ünnepek interetnizálódását kiváltó legfontosabb okok esetünkben a következők: az alapetnikum hatása, a szerb dominancia, a hagyományos kultúrák tipológiai hasonlóságai, a három etnikum ünnepi rendszere, a szerbek és bolgárok nyelvének közeli rokonsága, a közös, pravoszláv vallásuk és a fiatal bolgár emigránsok részéről a saját etnikulturális hagyomány felületes ismerete. Az ünnepi elemek átvételével lehetőség adódik az idegen etnikai értékek elsajátítására és a saját etnikulturális ünnepek hangulatának fokozására, a tradíciók szinkretizálására, elemeinek egységesítésére és végső soron az egymás iránti türelem gyakorlására.

Az eddig leírtak alapján leszűrhetjük, hogy a munka és az ünnep két olyan tényező, melyek alapján a tolerancia magyarok, szerbek és bolgárok között kialakul, fejlődik és tartóssá válik.

A tolerancia kifejező példája — a magyarországi etnikai csoportok történelmi és jelenlegi helyzetét tekintve a magyar-szerb-bolgár relációban — Százhalombatta, amely Budapesttől kb. 40 kilométerre délnyugati irányban fekszik.

Százhalombatta gazdag történelmi múltjában fontos szerepet játszottak a szerb és bolgár telepések, akik három hullámban érkeztek. Az első hullám 1695-ben érkezett, az Arszenij Csernoevics vezette csoporttal. Valószínű, hogy ezeknek a szerb betelepülőknek egy része bolgár volt, aki Bulgária nyugati részeiről menekült a csiproveci felkelés leverése után és csatlakozott a szerbekhez. Őket a krónikaíró a nyelvi, mentalitási, erkölcsi és öltözködési szokások hasonlósága és nem utolsósorban a vallásazonosság miatt nem véli külön etnikumnak. A szerbek következő hulláma a XVIII. század első felére tehető. A lakosság nagyfokú toleranciája a betelepülők iránt megnyilatkozik abban is, hogy az itt élő katolikus lakosság engedélyezte pravoszláv egyház megalapítását is. Ez azt jelentette, hogy jogot kaptak a szabad vallásgyakorlásra, s a saját egyházi ünnepeik megülésére. A templom 1750-ben épült fel, s

Kisboldogasszonynak ajánlották. Az ikonoszást gazdag falfaragás díszíti, a templom mind a mai napig megőrizte funkcióját.

Az 1830-as népszámlálás adatai szerint Százhalombattán 338 magyar és 322 szerb élt. A kiegyensúlyozott arányok indokolták a szerb iskola megnyitását 1850-ben, ami később átalakult vegyes iskolává.

A harmadik betelepülési hullám a XIX. század végétől a huszas évekig tart. Ekkor bolgárok is érkeztek ide. Az előző betelepültekkel szemben ők nem politikai, hanem gazdasági megfontolásból jöttek. Az ebben az időszakban ideérkező bolgárok kertészek voltak, s egységes csoportot alkottak a szerb lakossággal. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a városban 1395 magyar, 140 szerb és 38 bolgár élt. A kertészkedéssel a bolgárok lényegében egy új termelői ágazatot vezettek be, amellyel nem csak a helyi lakosság élelmezési igényeit elégítették ki, de munkateremtéssel a település gazdasági fellendüléséhez is hozzájárultak. Ezzel kivívták a magyar és a szerb lakosság tiszteletét.

Ma Százhalombattán csak egyetlen bolgár él — Boriszláv Ivanov, kertészcsalád sarja. *(A szerző a régi kertész telepéseket illetően rendelkezik ezzel az információval — szerk.)* Itt született 1922-ben. Az interjúk, melyeket kollégáim, D. Dobrev, N. Raskova, V. Rajcseva és jómagam készítettünk vele, sok érdekes információt tartalmaznak a magyarok, szerbek és bolgárok kapcsolatáról Százhalombattán, az elmúlt 50-60 évre vonatkozóan.

Ivanov úr szerint „a magyarok kérték a bolgárokat, hogy jöjjenek, Bulgáriát — hogy küldjön bolgárokat, s csináljanak kerteket... Míg nem jöttek ide bolgárok, semmi nem volt. Mikor megérkeztek a bolgárok, elkezdtek kerteket csinálni”. Ivanov úr szavai mély benyomást keltők, mert a bolgár kertészek legfontosabb magyarországi jellemzőjét, a küldetéses jelleget mutatják. Ezért is látták szívesen mind a szerbek, mind a magyarok Százhalombattán a bolgár kertészeket.

Százhalombattán, ahol valamikor csak „búza, tengeri és krumpli termett”, a bolgárok bevezetik a kertészetet az ottani lakosság segítségével. Ennek kapcsán Ivanov úr kiemeli, hogy „amikor eljött a gyomlálás és kapálás ideje, akkor jöttek... a magyarok dolgozni... A napibér 80 fillér volt akkor. A szerbek is mentek a kertekbe dolgozni a bolgárokhoz”. Magyarok és szerbek így nemcsak arra kaptak lehetőséget, hogy átvegyék a bolgár kertészek módszereit, de jövedelemhez is jutottak.

A szerbek és bolgárok testvéries kapcsolata a közös vallásra, a nyelv hasonlóságára és hagyományaikra alapozódott. Ebben a megvilágításban könnyen megérthető, miért alkalmazták Ivanov urat a szerb templom kántoraként, az azóta elhunyt szerb szerzetes, Lázár Bairong jobbkezeként. Ezenkívül szerb lányt vett feleségül, Crna Gora-it, mint amilyen az édesanyja volt.

Mint a pravoszláv egyház képviselői, a szerbek és a bolgárok a Julianus-naptár szerint ünnepelnek. Ez azonban nem vezetett, s nem is vezet negatív reagálásokhoz a gregoriánus naptár szerint ünneplő magyar lakosság részéről. A húsvét kettős ünneplése is meggyőző bizo-

nyítéka annak, hogy mindenki saját szokásai szerint ünnepelhet, amit a város történelme során megszokott. Másrészt, a szerb lakosság dominanciája hatására a bolgárok hozzájuk igazították ünnepeiket, szokásaikat és szertartásaikat. Ennek tipikus példája a nyári Iván-nap (július 6.) és a karácsony, amelyet a bolgárok itt szerb szokások szerint ünnepelnek.

Ez teljesen nyilvánvalóvá válik a sajátosságok és rituálék terén, mikor a karácsonyi kenyeret vagy az Iván-napi koszorút nézzük közelebbről. A szerb hagyomány hatására elvégzik a Dobola-esőcsalogató szertartást is, aminek a főszereplője egy élemedettebb korú férfi volt — Ivanov úr közlése alapján.

A szerb szokásrendszer átvételében szerepet játszott az is, hogy a bolgár emigránsok zöme fiatalokból állt, s még nem rögzültek bennük a bolgár hagyományok. Ez vonatkozik Ivanov úr édesapjára, Ilija Ivanov Popovra

is, aki 1896-ban született a Veliko Tarnovo megyében levő Polikraistében. Tizenhat évesen emigrált Magyarországra.

A bolgárkertészetben dolgozók évente kétszer kaptak fizetést. Először Dimitar-napon, majd Trifon-napon. Ez az aktus, amit „gidiknek“ neveztek, mindig ünnepléssel párosult. Ilyenkor a gazda gondoskodott italról és zenészekről — akik általában a budapesti bolgár iskola tanulóinak közül kerültek ki és játszottak guszlán (kéthúrú hegedű), tamburán, hegedűn, tangóharmonikán és furulyán. Ivanov úr szerint ilyenkor „bolgár módra táncoltak... leggyakrabban horót, de szembejárót (racsenicát) is“.

Az esküvőkre szerb muzikusokat hívták, akik ismerték a magyar táncokat is, mert ezeken magyarok is részt vettek, „barátok, akik jók voltak“, emelte ki Ivanov úr. Az egyik legmeghatóbb esküvői rituálé a menyasszonytánc volt, amely hagyományosan magyar szokás.

Kadijszki Mária fordítása

Nemzeti és csoport-identitás a bánáti bolgároknál

A kisebbségi sorban élő etnikumoknál a kisebbség csoport-identitása általában két elemű meghatározást kíván: az egyik elem az anyanemzetre, a nemzeti identitásra utal: pl. horvátok, szászok; a másik a befogadó országra vagy térségre: pl. magyarországi horvátok, erdélyi szászok.

A dolog azonban ennél bonyolultabb. A kisebbségi csoport-identitás meghatározásai több típusba sorolhatók.

1. típus: Anyanemzet etnikuma plusz befogadó ország: *magyarországi bolgárok, szlovákiai magyarok.*

2. típus: Anyanemzet etnikuma plusz befogadó régió: pl. *erdélyi szászok, muramenti horvátok.*

3. típus: Vallási vagy egyéb hovatartozás plusz ország vagy régió: *boszniai muzulmánok, észak-ír katolikusok.*

4. típus: Anyanemzet etnikuma plusz befogadó nemzet etnikuma: A Magyarországon élő vagy élt népcsoportok viszonylatában mindössze két példát találtam arra, hogy egy csoport két etnikum nevével határozta volna meg önmagát. Az egyik példa a magyarországi németeké, akik önmagukat „*Ungardeutsche*”-ként, „*magyar németek*”-ként határozzák meg; a másik a bánáti bolgároké, akik a múlt század végén „*Madzarski Balgarin*” címen adták ki újságjukat, s hogy ez az elnevezésük nem véletlen ötlet lehetett, azt bizonyítja Strausz Adolf cikke ugyanebből az időből: őket mint „*magyar bolgárok*”-at említi.

5. típus: Anyanemzet etnikuma plusz vallási vagy egyéb hovatartozás: *csángó magyarok, pauliánus bolgárok.*

Anélkül, hogy a típusokból messzemenő következtetéseket akarnék levonni, úgy vélem, az egyes típusok jelzik a befogadó országhoz való integrálódás fokát.

Kétségtől az első típus a legelterjedtebb. Az anyanemzet etnikumának és a befogadó ország nevének együttes használata jó integráltságra, egyszersmind bizonyos távolságtartásra is utal. Pl. a „magyarországi bolgárok” meghatározás azt jelenti, hogy olyan bolgárokról van szó, akik Magyarországon élnek, de korántsem tekintik magukat egyszersmind magyaroknak.

A második típus, az anyanemzet etnikumának a befogadó régióval való összekapcsolása, pl. *erdélyi szászok*, a befogadó országgal való csekély, a tájegységgel nagyobb azonosulást jelöl. Olyan szászokat jelent, akik hangsúlyozzák szász mivoltukat, kötődnek a tájhoz, ahol

élnek, de a befogadó ország nevét kihagyják önmaguk meghatározásából. Megfigyelésem szerint ilyen önmeghatározásra olyan térségek kisebbségei esetében kerül sor, amelyek határmodosítások során egyik országtól egy másikhoz kerülnek át. Pl. Erdély, Bánát stb.

A harmadik típus, a vallási vagy egyéb hovatartozásnak egy ország vagy régió nevével való összekapcsolása a nemzeti etnikummal való azonosulás hiányát jelzi. A meghatározásban szereplő ország vagy régió éppúgy lehet anyaország, mint befogadó ország, tehát a nemzeti, etnikai elem itt teljesen háttérbe szorul, pusztán földrajzi tájékozódási pont, igazán fontos csak a csoport (vallás, szekta stb.) meghatározása. A *boszniai muzulmánok* esetében nem feltétlenül tudatosul bennünk, hogy valójában *bosnyákokról* van szó, akik őshonosak Boszniában, nem pedig betelepültekről, jövevényekről.

A negyedik típus, két etnikum nevének összekapcsolása véleményem szerint a befogadó országhoz való integráltságnak igen magas fokát jelöli: a *magyar bolgárok* olyan bolgárok, akik ugyanakkor jó magyaroknak is tartják magukat.

Az ötödik típus, amelyben befogadó ország vagy régió neve egyáltalán nem szerepel, csak az anyaország etnikumát és a csoport nevét tartalmazza, számomra valamiféle kallódást jelöl: a *csángó magyarok* olyan magyarok, akiknek anyaországuk Magyarország, ők maguk a csángók csoportjához tartoznak, de hogy hol élnek, az lényegtelen. Míg tehát a harmadik típusnál az anyaország etnikumával való azonosulás hiányzik, itt a befogadó országtól való elfordulás figyelhető meg.

Mint tudjuk, esetünkben olyan csoportról van szó, amely a XVII. századig egy eretnek szekta zárt életét élte. Görögül „pavlichiani”-nak, olaszul „paoliani, paoliani”-nak nevezték őket. Innen származik a bolgár „pavlikjani” és a bánáti bolgár „palkene” megjelölés. A magam részéről magyarul a „pauliánus” meghatározást használok. A XVII. század folyamán a római katolikus vallásra tértek, a következő évszázadban pedig, Bulgáriából elmenekülve, a török uralom alól épp akkor felszabadult Temesi Bánságban (németül Temeser Banat) telepedtek le. Ők maguk valószínűleg továbbra is *palke-ne*-nak, mások pedig (egyház, hatóságok) *bolgároknak* nevezték őket.

A múlt század hatvanas éveiben, a kiegyezés táján

kezdődik el identitásuk tudatos átgondolásának hosszú folyamata. A rohamléptekkel polgárosodó és etnikailag ugyanolyan viharosan keveredő Magyarországon, az ezen belül is rendkívül sokszínű Bánátban keresik önmaguk helyét, próbálják — máig tartó, nagyon tudatos munkával — biztosítani etnikumuk, népcsoportjuk megmaradását. Ebben az időszakban szervezik meg anyanyelvű iskoláikat, adják ki első újságjaikat, kalendáriumokat, tankönyveiket.

A bánáti bolgár nyelv meglehetősen eltér a mai beszélt (és írott) bolgár nyelvtől. Ennek oka csupán az, hogy — miként a magyarországi német, szlovák, horvát stb. nyelvjárások esetében — itt is egy XVII-XVIII. századi állapotában konzerválódott nyelvről van szó. A pauliánus bolgárok nyelve alighanem már Bulgáriában is elűtött az akkori bolgár nyelvtől. Ezt történelmi múltjuk magyarázza, hiszen — bár mindig is bolgárnak tudták magukat — üldöztetésük során Boszniáig (talán még messzebb is) és visszavetette őket a sorsuk. Nem csekély, hogy ilyen körülmények között töretlenül megőrizték *bolgár* identitás-tudatukat.

Amikor első sajtótermékeiket kiadták, Bulgária még török uralom alatt volt, a bolgár nyelvű könyvnyomtatás gyerekcipőben járt. Nem tudjuk, de valószínűnek tartjuk, hogy nyomtatott kiadványaikat megelőzték anyanyelvű, feltehetőleg latin betűs kéziratos munkák. A latin ábécé használatának egyszerű a magyarázata: papjaik és tanítóik hosszú ideig horvátok, németek és magyarok voltak, s a közülük kikerülő értelmiségiek is német, magyar és olasz iskolákban tanultak. Kézenfekvőnek látszott tehát, hogy a mindannyiuk által ismert latin ábécét használják.

Nagyon egyszerű lett volna a horvát helyesírás átvétele. Ők azonban vállalták a többletmunkát, és kidolgozták saját helyesírásukat, amely — noha horvát és magyar elemeket egyaránt felhasznál — *csak a bánáti bolgár nyelvre* érvényes, Íme, ezek a csoport-identitás építésének első kockái. Nem arról van ugyanis szó, hogy jobb híján, szükségből, írtak, ahogy tudtak. Gyakorlatilag lerakták a *bánáti bolgár nyelv* alapjait. S hogy ezt a nyelvet azóta is ápolják, karbantartják, helyesírását időről-időre reformálják, az idegen szavakat lehetőség szerint kigyomlálják, arra bizonyosság az a néhány kiadványuk, amelyek az utóbbi években, hónapokban jelentek meg.

Első sajtótermékeiken a „bolgár” meghatározást hangsúlyozzák: „Balgarsci denevnic”. Mint már említettem, a század utolsó évtizedében jutnak el a Magyarországhoz integráltságnak arra a fokára, hogy már ők maguk is, mások is „magyar bolgárok”-nak nevezik őket.

Trianon után gyökeresen megváltozik a helyzetük. Nemcsak Magyarországtól szakadnak el, de a Bánát felosztása folytán a bolgár közösségek nagyobb részekéntük a két legnagyobb település, Vinga és Óbesenyő — Romániához, kisebb része — pl. Ivanovo — Jugoszláviához kerül. Nincs tehát többé a Bánát, a „kicsi haza”, mely etnikai tarkaságával toleranciára, békés együttélésre tanított. Erősödőben van viszont a román nacionalizmus, s talán ennek visszahatásaként jelenik meg az új önmeghatározás: „Banatsci balgarin” — bánáti

bolgárok. Ekkori kiadványaikban újra és újra felbukkan ez a megjelölés. Ha érvényes korábbi megállapításom a második típusról, akkor ez esetünkben azt jelenti, hogy a befogadó országokkal kevésbé, a Bánáttal mint régióval jobban azonosulnak. „Belső használatra” feltehetőleg továbbra is a „palkene” - pauliánus - van használatban.

A rendszerváltozás után ismét az önmeghatározás egy újabb változata kerül előtérbe: „balgare-palkene” — vagyis *pauliánus bolgárok*. A „banatsci balgare” kifejezés helyett a „balgare ud Banat” — bolgárok a Bánáttól — kifejezést használják, de mindinkább tért hódítani látszik az ötödik típushoz tartozó „anyaország etnikuma plusz csoportnév” változat. Ez pedig arra a sajnálatos következtetésre indítja a megfigyelőt, hogy a bánáti bolgárok kezdik magukat kallódó kisebbségnek érezni.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a „balgare-palkene” megjelölésnek van egy másik funkciója is. Ezzel kívánják magukat megkülönböztetni a Romániában élő más, *görögkeleti vallású* bolgároktól. Figyelemreméltó, hogy noha már három évszázada római katolikusok, a megkülönböztetésre mégsem a vallás nevét, hanem a hajdanvolt szektanevet használják, amely az évszázadok során éppoly tartósnak bizonyult, mint a bolgár identitás.

Napjainkban az identitástudat különös állapotában vannak a bánáti bolgárok. Iskolájuk román tannyelvű, bolgár nyelvű iskolára — gyakorlati megfontolásokból — igényük sincs, mivel úgy vélik, az megnehezítené gyermekeik boldogulását. Az iskolában folyik fakultatív bolgárnyelv-oktatás, ehhez a tankönyveket, tananyagot az anyaország adja, tehát itt a gyerekek a cirillbetűs, irodalmi bolgár nyelvvel ismerkednek meg. Kérdés, hogyan alakul ki és él tovább akkor a *bánáti bolgár nyelvű* irodalom olvasóbázisa, ha ezt a nyelvet szervezeten sehol sem oktatják? Pedig hogy van igény ilyen nyelvű kiadványokra, azt bizonyítja újságjuk, a „Nasaglas” népszerűsége, s a már említett könyvek.

Személyes tapasztalataim szerint a bánáti bolgárok kivételes gondossággal építik tovább napjainkban is saját, „pauliánus” kultúrájukat, s részint a családon belül, részint községi rendezvények szervezésével veszik rá gyermekeiket saját verseik, dalaik megtanulására, előadására. Karácsonykor, húsvétkor és Nagyboldogasszony napján Óbesenyőn az egész község népe figyeli a „legújabb termést”, és tanúja voltam, amikor az éjszakába nyúló, mintegy négy és fél órás, végig bánáti bolgár nyelvű program után a tanárok összeültek megvitatni, melyik gyerek hogy szerepelt, ki az, akit énekekre, ki az, akit versekre kell tanítani, és minél többet szerepeltetni. Nem csoda, ha ennyi törődés, gondos munka után érzékenyen érinti őket minden olyan — sajnos az anyaországból idelátogatók részéről is gyakran elhangzó — megjegyzés, ami arra utal, hogy ideje volna megtanulniuk és *saját pauliánus nyelvük helyett* használniuk az irodalmi bolgárt. Úgy tapasztaltam, hogy a bolgár nyelv és kultúra iránti érdeklődés igen erősen él bennük, ugyanakkor megmaradásuk zálogának és egyetlen biztosítékának tekintik a bánáti bolgár nyelv és kultúra ápolását, továbbfejlesztését.

A bolgár iskola Budapesten - jelen és jövő

Az iskola több mint háromnegyed évszázados történetéből az utóbbi másfél évtizedre fogok kitérni, amikor fejlődési távlatai is körvonalazódnak. 1981-ben Bulgária Minisztertanácsának határozatára az iskola középiskolává bővült, gimnáziumi résszel. 1992-ben kétoldalú megállapodás jön létre a Bolgár Köztársaság Oktatási és Tudományos Minisztériuma és a Magyar Köztársaság Művelődési és Köznevelési Minisztériuma között a Budapesti Bolgár Iskola státusáról. A szerződés értelmében a magyar fél vállalja, hogy a Magyar Köztársaság köznevelési törvényében és az éves költségvetési törvényekben az oktatási intézmények tanulóira megállapított normatív támogatást nyújt az iskolának. Az iskola biztosítja a magyar irodalom és nyelvtan, a magyar történelem és a magyar földrajz tanítását, a magyar követelményrendszernek megfelelően. 1994-ben a tanítás új, egyedi tanterv szerint kezdődött, amelyben egyeztetve van a bolgár és a magyar követelményrendszer. Ez garantálja a szükséges óraszámot a bolgár és magyar nyelv elsajátításához, olyan 12 évfolyamos tanítást előirányozva, amely érettségi vizsgával zárul öt tantárgyból: bolgár és magyar nyelvből, történelemből, matematikából és egy idegen nyelvből. Az 1992-es kétoldalú egyezménynek megfelelően az iskola növendékei a középiskola befejeztével és az érettségi vizsgák letételével „magyar és bolgár középiskolai végzettséget tanúsító oklevelet és érettségi bizonyítványt kapnak, amelyek a magyar és a bolgár törvényekben rögzített jogokat biztosítják.”

Az új, egyedi tanítási terv csökkenti a tanulók túlterheltségét, amit az első években a bolgár és a magyar tanterv mechanikus egyesítése okozott. A 12 évfolyamos oktatás megfelel a nemzetközi normáknak. A bolgár és a magyar nyelven kívül a tanulók elsajátítanak egy idegen nyelvet is, amelynek tanulása az általános iskola harmadik osztályában kezdődik. Tudatosan súlyt fektetünk az iskola nyelvi jellegére. A kötelező órákon kívül a tanulók fakultatív oktatásban is részesülhetnek az általuk választott tantárgyakból. Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy nagy az érdeklődés az idegen nyelvek iránt. A gimnázium utolsó két osztályában a tanulók idegenvezetői oktatásban részesülnek. Ez az Ipari és Kereskedelmi Minisztériummal történt megállapodás értelmében vizsgával zárul, és a tanulók szakképesítést igazoló okmányt kapnak. Az új tanévben, megfelelő

felszerelés birtokában, számítástechnikai ismeretek tanítását is tervezzük, amelyek nélkül elképzelhetetlen a mai ember általános képzése. Az iskola feladatának tartja, hogy minél nagyobb számú bolgár származású vagy a bolgár nyelv iránt érdeklődő gyerek tanítását biztosítsa. Ezért a következő tanévtől felvételt hirdetünk olyan tanulók számára, akik más iskolákban végezték a nyolc osztályt. Ők a gimnázium nulladik osztályában megtanulhatják a bolgár nyelvet, és utána a négyosztályos gimnáziumunkban tanulhatnak tovább. Figyelembe vesszük, hogy a Magyarországon élő bolgárok nagy része vidéken lakik, messze Budapesttől, és nem tudják biztosítani gyerekeik számára a bolgár nyelv tanulását. Ezt a problémát meg lehet oldani az említett tantervvel és egy kollégium biztosításával azoknak a gyerekeknek a részére, akik messze laknak az iskolától. A Magyarországi Bolgárok Egyesületével közösen lépéseket tettünk egy ilyen kollégium létrehozására a Bolgár Művelődési Házhoz közel lévő telken. A IX. kerületi polgármesteri hivatal átengedi a szükséges területet az iskola céljaira, elkészültek a jövőendő épület tervrajzai is.

Már második éve működik az iskolában az ún. szombati iskola. Ezt olyan budapesti és a közeli településeken lakó gyerekek látogatják, akik más iskolában tanulnak, de kötődnek a bolgár nyelvhez és kultúrához, és ezt el akarják sajátítani. Csoportos foglalkozások vannak bolgár nyelvből, történelemből, földrajzból, játékos matematikából, zenéből és népművészetből. Az érdeklődés az ilyen jellegű tanítás iránt igen nagy, és a foglalkozásokat körülbelül harminc gyerek látogatja rendszeresen.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a pedagógiai folyamat az iskolában nincs alárendelve egyetlen célnak, mivel így nem tudna megfelelni az érdeklődés változosságának és az eléje támasztott követelményeknek. A cél, hogy a Hriszto Botev Bolgár-Magyar Iskola vonzó és tekintélyes intézmény legyen, ehhez pedig le kell küzdeni az iskolát övező tájékozatlanságot. Ennek érdekében széles körű kapcsolatokat teremtettünk magyar állami intézményekkel, s így az iskola lehetőséget kapott, hogy időben értesüljön az aktuális kérdésekről, és leküzdje elszigeteltségét a helyi közösségben. Részt veszünk különböző alapítványi pályázatokon, amelyek biztosítják a tanterv szerint nem kötelező tevékenységek anyagi hátterét. Az iskolának saját alapítványa is van, „Pro

Schola Bulgarica“, amelynek feladata szintén az iskola munkájának segítése. Az új struktúrák által nyújtott lehetőségek, ha jól hasznosítják őket, kedvező kilátásokkal kecsegtetnek.

Az iskola pedagógusutánpótlása biztosítva van. A bolgár állam olyan tanárokat küld, akik pályázatokon bizonyítják rátermettségüket. Problémát jelentenek viszont a késések — az elmúlt években rendszeressé vált, hogy az újonnan kinevezett tanárok hónapokkal a tanév megkezdése után érkeztek. Hogy állandó arcúlat a legyen az iskolának, szükséges biztosítani a folytonosságot a pedagógusállományban és az iskolavezetésben. Itt különböző lehetőségek vannak. Jó megoldás egy kiküldött igazgatóból és egy helyi igazgatóhelyettesből álló vezetés, így elkerülhetők azok a problémák, amelyek minden váltásnál jelentkezhetnek.

Az elmúlt néhány évben az iskola változó körülmények között működött. Bulgária és Magyarország oktatási rendszerében komoly változások történtek. A jó végzettséget egyre több ember ismeri el mint értéket. Ehhez azonban a társadalom új szükségleteihez is igazodni kell, gyakran azonban, amikor megvannak a változás feltéte-

lei, a közösség nehezen válik meg a hagyományaitól. A Budapesti Bolgár Iskola, szoros kapcsolatban a Magyarországi Bolgárok Egyesületével, igyekszik vonzó kulturális központja lenni az itteni bolgár közösségnek, maximalsan megfeln a szükségleteiknek és a korszerű pedagógia eredményeire támaszkodva jelöli ki a fejlődés lehetőségeit. A feladat teljesítéséhez megvannak az eszközök: a már említett struktúra, az anyagi biztonság, a jó szakembergárda és néhány olyan adottság, amely az intézményt a maga nemében egyedülállóvá teszi. A bolgár és a magyar nyelv oktatása, a bolgár és magyar kultúra párhuzamos elsajátítása közben a gyerek az óvodától a középiskola befejezéséig szaktanárok felügyelete alatt fejlődik és lehetősége van, hogy különböző területeken és szinteken érvényesüljön. A mostani helyzet — státusz, anyagi és szakember-utánpótlás biztonsága, az új tanterv — minden lehetőséget megad az iskola továbbfejlesztéséhez. Reméljük, hogy az elkövetkező években megáll a létszámcsökkenés, amit az átmenet bizonytalansága okozott, az iskolának megnő a tekintélye a magyarországi bolgárok között éppúgy, mint a pedagógus közösségekben, Bulgáriában és Magyarországon.

Dzindzisz Magdalena fordítása

A bolgár nyelv tanulása magyar nyelvi közegben

A nyelvtanítás célja az, hogy a felnövekvő nemzedékben kialakítsák a szövegfeldolgozás és a szövegalkotás képességét. Nem az a fontos, hogy a tanulók megjegyezzenek bizonyos szabályokat és nyelvtani fogalmakat, hanem az, hogy bizonyos élethelyzetben teljesértékűen használják az adott nyelvet.

A bolgár nyelv tanításának kommunikációs irányultsága azt jelenti, hogy a nyelvtanulást összhangba kell hozni a fiatal nemzedék kommunikációs szükségleteivel. Mindez méginkább érvényes az idegennyelvi közegben történő bolgár nyelvtanulásra.

A magyar nyelvi környezetben történő bolgár nyelvtanulás problémái kutatásának kiindulópontjával az alábbi nyelvészeti megállapítások szolgálnak.

1. A nyelvet mint rendszert és mint funkciót egyidejűleg kell vizsgálni. Egy nyelv rendszerének tanulmányozása feltételezi a fogalmak és törvényszerűségek elsajátítását. A nyelvi funkció elsajátítása során viszont számolni kell a kommunikációs szituációval.

2. A nyelv a kommunikáció eszköze. E kommunikáció folyamán nyelvi közlés történik. A beszédtevékenység elmélete szerint a nyelvi közlés egyes fázisokon keresztül történik: *orientálás, tervezés, megvalósítás és ellenőrzés*.

Jelen munka célja annak felvázolása, hogy milyen tipikus hibákat ejtenek a bolgár nyelvet tanuló diákok magyar nyelvi környezetben. A kutatás céljának megfelelően itt a beszédtevékenység négy fentebb megjelölt fázisával kapcsolatos nehézségekkel, a nehézségek leküzdésének lehetőségeivel foglalkozunk. A következtetéseket a budapesti bolgár általános- és középiskola tanulóinak körében kérdőívekkel és tesztlapokkal folytatott vizsgálatokra alapozzuk.

A kommunikációs helyzet orientálása nagy mértékben kapcsolatos a nyelvi szándékkal, a beszéd létrehozásának motivációjával. A tanulóknál a bolgár nyelv tanulását és használatát értelmi és érzelmi okok motiválják. A motiváció egyik oldalról az általános műveltség fokozásának igényéhez, a Bulgáriával fenntartott kereskedelmi és kulturális, valamint a személyes kapcsolatok teremtette igényekhez kapcsolódik. Másrészt a felnövekvő nemzedék azért beszél és ír bolgárul, mert bolgárnak érzi magát. Függetlenül attól, hogy a bolgár nyelvű kommunikácót nyelven kívüli tényezők motiválják, az iskolában

gyakorlatilag a beszéd motivációja a beszédtevékenység keretei között marad. A beszédtevékenység önmagáért való nyelvi tevékenység marad, amelynek az a célja, hogy a tanár értékelje. Az itt élő gyerekek ritkán kerülnek olyan élethelyzetbe, amikor bolgárul kell nyelvi közlést eszközölniük. Otthon leginkább a nagyapával, nagymamával, többnyire a rokonokkal beszélgetnek csak bolgárul. Minthogy hiányoznak egyes élethelyzetek, az iskolának kell megteremtenie a különböző kommunikációs helyzeteket.

A nyelvi közlés tervezése a téma, az altéma és a szöveg szerkezetének tervezéséhez kapcsolódik. A beszéd tárgya gyakran a magyar valóság sajátosságainak felel meg: művészetek (könyv, film, színdarab), lakóhely, munkahely, a fiatalok szórakozóhelyei; a beszéd tárgya kapcsolatos lehet az étkezéssel, a közéleti, politikai eseményekkel, közéleti személyiségekkel, stb. Az ide vonatkozó szavakat a gyerekek csak magyarul ismerik. A tanulók gyakran nem találják a pontos bolgár lexikális megfelelőket. Azt pedig nem lehet kigondolni, hogyan lesznek bolgárul az egyes tulajdonnevek, olykor a köznevek. Éppen ezért kell az iskolai órán olyan témáról beszélni, amely a magyar valósággal kapcsolatos, célirányosan kell bővíteni a tanulók aktív szókincsét, rá kell mutatni a bolgár nevek transzkripciójának lehetséges módjaira.

A megvalósítás szakasza lényegében a beszédközlés nyelvi kialakítása. Lexikai és nyelvtani eszközöket kell kiválasztani és kombinálni, meg kell felelni a helyesírási és a beszédhelyességi normáknak. Rendszerint, ha a beszélő tudatából hiányzik a megfelelő bolgár szó — azt magyarul helyettesíti és folytatja a beszédet.

A nyelvtani nehézségek az igeidők használatával kapcsolatosak. A követítő módú igeidőt nem közvetítő módbeli igeidővel helyettesítik. A tanulók rendszerint nem érzékelik, hol kell perfectumot használni és nem zavartatva magukat például azt mondják: „Шекспир беше роден през XVI век”. Az alárendelő mondat határozói mellékmondatának szerkezete és szórendje szintén magyar nyelvi hatás alatt áll. Pl.: „Затова изучаваме български език, защото сме българи”, az „Изучаваме български език, защото сме българи” helyett. A dialektushól adódó nyelvi helytelenségeket is javítanunk kell. Az itt élő gyerekek szüleiától a keleti

bolgár nyelvjárásokra jellemző redukálást sajátítják el, a nyílt *a, e, o* magánhangzókat zárt *ъ, и, у* magánhangzóként ejtik, pl. *зилено* a *зелено* helyett, *пуле*, *поле* helyett, stb. Tipikus hiba a *горъ*, *водъ*, *женъ* kiejtés a *гора*, *вода*, *жена* helyett, — jelenség, amely a nyelvtudományban úgy ismert, mint a nazális „ж” generalizációja, szintén jellemző a magyarországi bolgárok tirnovoi dialektusára. Más, a keleti bolgár dialektusokra jellemző hibákat is ejtenek, pl. az úgynevezett „jakane”, a más-salhangzók lágyan ejtése, stb.

Különösen fontos a nyelvi közlés megalkotása negyedik fázisával, a ellenőrzéssel kapcsolatos munka. Ki kell alakítani a tanulóknál a saját és a másik ember közlése ellenőrzésének képességét. Nagyon hasznosak az ilyen vonatkozású szerkesztési gyakorlatok:

Szerkesztés előtt

Родопите и Странджата са планините, които най-много обичам.

Пъстрокрилата птица се изгуби нейде в небесния шир.

В началото на разказа авторът рисува портрета на неговия герой.

Szerkesztés után

Родопите и Странджа са планините, които най-много обичам.

Пъстрокрилата птица се изгуби нейде в небесната шир.

В началото на разказа авторът рисува портрета на своя герой.

Feltárva a Magyarországra települt bolgárok nyelvtanulásánál a magyar nyelv hatására jelentkező hibákat, valamint a saját bolgár nyelvjárásukból adódó hibákat, munkánkat már ezek leküzdésére irányíthatjuk. A tanulók nyelvérzékének javítására az alábbi fontosabb javaslatokat tehetjük.

— a nyolcadik osztályig az oktatásban elsősorban reprodukzív feladatok szerepeljenek. Hangsúlyt kell helyezni az ismert szöveg saját szavakkal történő elmon-

dására, különösen ügyelve az igeidők helyes használatára.

— Kiemelt helyet kell kapniuk a magyar valósághoz fűződő szituációs gyakorlatoknak.

— Teszt-feladatokat kell alkalmazni a helyesírási készség és szokás kialakítására, a nyelvi jelenségek iránti érzék, a tanulók aktív szókincsének fejlesztésére. Nagyon hasznosak a nyelvi szinonimákkal kapcsolatos tesztek. Például:

1. Melyik az az ismerv, amely az egyik sorra nem vonatkozik, de a többire igen?

а/ *красив, хубав*

б/ *дълбок, плитък*

в/ *добър, лош*

г/ *черен, бял*

д/ *светъл, тъмен*

2. Az alább felsorolt szavak közül melyik viszonyul úgy a *всички*-hez, mint a *необходим* a *ненужен*-hez?

а/ *никой*

б/ *много*

в/ *мнозина*

г/ *няколко*

3. Melyik mondat értelmezése különbözik a többitől?

а/ *Изчезвам внезапно*

б/ *Дим да ме няма*

в/ *Обирам си крушите*

г/ *Вятър ме вее на бял кон*

д/ *Отвея ме вятърът*

A sajátos helyzet, melyben a bolgár nyelv tanítása Magyarországon történik, néhány specifikumot hoz magával a nyelv elsajátításánál is. Meg kell alapozni az ismeretek és a képességek bizonyos minimumát, amely garantálja, hogy a felnövekvő nemzedék nyelvi akadályok nélkül legyen képes a kommunikációra a különböző élethelyzetekben. Ennek alapvető elsajátítását a 8. osztályig, vagy intenzív tanulással a 8. osztályban el kell érni, hogy a felsőbb osztályokban biztosítva legyen a kommunikációs képességfejlesztésnek a lehetősége.

Katus Elvira fordítása

Anyanyelvi interferencia a bolgárul tanuló magyaroknál

Ismeretes, hogy a bolgár nyelv az indoeurópai nyelvek közé tartozik, a magyar nyelv pedig a finnugor nyelvcsaládba. Igen sok eltérést találunk a két nyelv fonetikai, morfológiai és szintaktikai szerkezetében.

E rövid közleményben azokkal a leggyakoribb interferencia jelenségekkel foglalkozunk, amelyek a magyar anyanyelvűek bolgár kiejtésében fordulnak elő.

A közlemény szerzője megállapításait a budapesti Bolgár Kulturális Intézetben, valamint az ELTE Bölcsészettudományi Kara Szláv Filológiai Tanszékén végzett tanári tevékenységének tapasztalataira alapozza.

Milyen a magyarok bolgár kiejtése? Ezzel a kérdéssel fogunk most részletesebben foglalkozni.

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a bolgár magánhangzó rendszer az **u** hang kivételével nem okozhat nehézséget a magyaroknak.

A bolgár **a** magánhangzó hátul képzett, alsó nyelvállású, illabiális.

A magyar **a** szintén hátul képzett, alsó nyelvállású (mélyebben képzett a bolgár **a**-nál), de labiális, azaz ajakkerekítéses.

A bolgár **a** kiejtését a magyarok könnyen elsajátítják (vannak persze kivételek, akiknek ez nem sikerül) — részben azért mert kiejtése közel áll a magyar **á** magánhangzóéhoz, részben azért, mert egyes magyar nyelvjárásokban előfordul hasonlóan ejtett **a**, vagy azért, mert a graféma ilyen ejtismódját ismerik más idegen nyelvből.

A magyarok anyanyelvük hatására rendszerint labiálisabban ejtik a kelleténél a bolgár **o**, **y** magánhangzókat. Az **o** és az **y** képzési sajátosságai a labialitás fokát kivéve mindkét nyelvben megegyeznek. A magyar labiális magánhangzókat mindig erősebb ajakkerekítéssel ejtik, mint bolgár megfelelőiket. A bolgár **o** és **y** magánhangzók helyes kiejtését a magyarok el tudják sajátítani.

A bolgár **u** hang helyes kiejtésével jóval több gondja van a magyaroknak.

Ismeretes, hogy a felnőtt ember (a kamaszkor után) „süket” azokra a hangokra, amelyek anyanyelvében nem fonémák, ezért nem tudja azonosítani és helyesen kiejteni a számára idegen hangokat. Pontosan ez a helyzet a magyaroknál, mikor a bolgár **u** kiejtésével próbálkoznak.

A magyarok mindent megtanulnak a bolgár **u** hang képzéséről, de mivel anyanyelvükben ilyen fonéma nincs, ennek a hátul képzett illabiális hangnak a helyén

gyakran ejtenek elől képzett magyar **ö**-t vagy magyar **a**-t.

A magánhangzók redukált kiejtése hangsúlytalan helyzetben (a bolgár nyelv jellemző sajátossága) — a magyarban ismeretlen jelenség.

A magyaroknak a nyelvtanulás során el kell sajátítaniuk a bolgár magánhangzók redukálásának alapvető szabályait, egyébként nem fogják megérteni a bolgár anyanyelvűeket, a bolgárok pedig éppen a nyílt magánhangzó kiejtésükről azonnal felismerik a külföldieket. Hosszabb bulgáriai tartózkodás során a magyarok is képesek megtanulni a bolgár redukált magánhangzók helyes használatát.

A bolgár mássalhangzók helyes kiejtését a magyarok viszonylag könnyen elsajátítják.

A bolgár **л** mássalhangzót azonban rendszerint minden helyzetben egyformán ejtik, az ún. „közép-európai” (van ilyen a cseh és a német nyelvben) **l**-t használják. Ezt a mássalhangzót ejti néhány bolgár nyelvjárás is, pl. Transzko, Breznisko, Rodopei területek. A bolgár irodalmi nyelvi kiejtésben az **л**-t követő magánhangzóktól függően különbözőképpen ejtik az **л**-t. Amennyiben az **л**-t hátul képzett magánhangzók **a**, **o**, **u**, **y** követik, úgy kemény **л**-t hallunk, pl. *лампа, лук, лъв*, ha pedig **я**, **ю** vagy **ь** követi, akkor lágy **л**-t, pl. *лято, лют, лельо*.

A magyar nyelvben nem különböztetünk meg kemény és lágy mássalhangzókat, így nincs külön kemény és lágy **l** hangunk sem. Bár a magyarok hallják a kétféle **л** kiejtést a bolgárban, ki is tudják ejteni, de nehezen szokják meg a használatát.

Megfigyelhető egyes magyaroknál, hogy általában „lágyan” ejtik a bolgár mássalhangzókat. Ez azonban nem anyanyelvi, hanem orosz nyelvi hatás. Magyarországon évtizedekig kötelező volt az iskolákban az orosz nyelv tanulása. Igaz ugyan, hogy a magyarok többsége nem tanult meg oroszul, azonban ha cirill betűt látnak, hajlamosak az **г** és az **л** magánhangzók előtt minden mássalhangzót lágyan ejteni. Erről meggyőződhetünk, ha figyelemmel kísérjük a magyar televízió és a magyar rádió műsorait, a bemondók igen ritkán ejtik helyesen a bolgár neveket, ezen belül „lágýítják” a bolgár mássalhangzókat.

Egyidejűleg segíti is a magyarokat az orosz nyelvismeret. Jó, hogy ismerik a cirill betűket, s csupán egyes betűk, pl. **ш**, **ж** eltérő kiejtését kell megtanulniuk.

A szóvégi mássalhangzókat a bolgár nyelvben mindig zöngétlenül ejtik. A magyar nyelvben nincs ilyen szabály, így a magyarok gyakran figyelmen kívül hagyják ezt a bolgár nyelvi követelményt.

A magyar nyelvben a szóhangsúly mindig az első szótagra esik, azaz fonetikai szempontból a helye állandó.

A bolgár szóhangsúly helye változó, azaz szabad. Így a magyaroknak minden egyes lexikai egységnél meg kell tanulniuk a szóhangsúly helyét, változásának szabályait. Megfigyelhető, hogy a magyarok a bolgár nyelvben általában kissé nyomatékosabban ejtik az első szótagot is.

A bolgár intonáció vonatkozásában kevesebbet tévednek a magyarok. A *ли* kérdőszócskával alkotott kérdőmondatokat azonban hajlamosak magyar kérdő intonációval — a mondat utolsó előtti szótagjáig emelkedő, majd hirtelen eső intonációval ejteni.

Így fordulhat elő, hogy a magyarok olykor helytelen hangsúlyozása, a bolgár magánhangzók redukátlan kiejtése, intonációs hibák — azt a benyomást keltik a bolgár anyanyelvűekben, hogy a magyarok „énekelve” beszélnek bolgárul.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a bolgár nyelvet tankönyvből tanuló magyarok viszonylag kevés bolgár helyesírási hibát vétnek. Nem szoktak például hibázni a teljes és a rövid alakú bolgár névmások helyesírásánál.

A magyarok ugyan lehet, hogy nem ejtik helyesen a bolgár redukált magánhangzókat, viszont nem is hibáznak pl. a *бухал*, *канап*, *барабан* típusú szavak helyesírásában. Ilyen helyesírási hibákat azoknál az egyetemi hallgatóknál találunk, akik bolgár származásuk, beszélnek a nyelvet, de nem tanultak bolgár iskolában.

A magyarok hibázhatnak a geminátákat tartalmazó nemzetközi szavak helyesírásánál, ezeket ugyanis anyanyelvi vagy idegennyelvi hatásra helytelenül a bolgárban is kettőzött mássalhangzóval írják, pl. *грамматика*, *коммуна*. Nem csupán helyesírási kérdés, hogy a magyarok a világirodalomból ismert neveket „magyarosan” írják bolgárul is, pl. *Хомерос*, *Вергилиус*, *Одисеус* a helyes bolgár *Омир*, *Вергилий*, *Одисей* helyett. Ez a probléma már a lexikai interferencia körébe tartozik.

A magyarok anyanyelvi interferenciáját a morfológia és a szintakszis keretében is meg kellene vizsgálni, erre azonban itt most nincs lehetőség. A figyelem felkeltése végett felidézzünk azonban néhány érdekes jelenséget.

Amennyiben egy magyar *2 кг ябълка* (2 kg almát) és nem *ябълки* (2 kg almákat) akar venni, ha sok gondja van, bolgárul *има много грижи*, de helytelenül *грижа* egyes számot használ, akkor ezt anyanyelve hatására teszi. A magyarban ugyanis a *sok*, *kevés*, valamint a számnevek után is egyes számban áll a névszó. Külön problémakört jelent az egyes igék kötelező vonzata, ha nem azonos a bolgár igevonzattal. A magyarok gyakran mondják helytelenül pl. *доволен съм с нещо* (elégedett vagyok valamivel) a helyes *от нещо* (valamitől), *боли ми нещо* (fáj nekem valami), helyesen: *боли ме* (fáj engem).

A magyar anyanyelvűek a nyelvtanulás kezdeti szakaszában hajlamosak kifelejteni a névszói állítmányból a segédigét, pl. a *Петър е българин* helyett *Петър българин* — ami szó szerinti fordítása a magyar *Péter bolgár* mondatnak. Ugyancsak gyakran felejtik ki a *ли* kérdőszócskát a bolgár kérdőmondatból és a magyar kérdő intonációval helyettesítik. Bolgárul már jól beszélő magyaroknál is előfordul, hogy felesleges kötőszót használnak magyar nyelvi hatásra a bolgár alárendelt mondatban, pl. *Мондд ме Петернек, hogy jöjjön el holnap тозиба* mondatot, *Кажн на Петър, че да дойде утре на кино*, a felesleges *че* kötőszóval fordítják. A példákat természetesen még hosszasan lehetne sorolni.

Mindezek a vázlatosan előadott problémák alaposabb tanulmányozást igényelnek annak érdekében is, hogy megfelelő tankönyvek készüljenek. Ilyen vonatkozásban példaértékű Nagypál Teréz tankönyve, a *Bolgár nyelv*, Bp., 1982 — amelyet azonban már régóta nem lehet kapni, s nem várható az ismert gazdasági helyzetben sem ennek a kiadása, sem pedig újabb bolgár nyelv-könyv megjelenítése.

A fentiekben elmondottak csupán fő vonalaiban érintik az anyanyelvi interferencia kérdését a bolgárul tanuló magyaroknál. Elsősorban a kiejtésben megnyilvánuló nehézségeket érintettük, hiszen talán ez a legnehezebb az idegen nyelvet tanulók számára.

Tánc és identitás a budapesti bolgár fiataloknál

A hagyományos bolgár társadalomban a tánc meghatározott rituális funkcióval rendelkezett, konkrét ünnepi vagy beavatási szertartáshoz kötődött (pl. a leány- és legénytáncok). Az ünnepi szertartások szétesésének folyamatában, amely napjainkig megfigyelhető, a tánc elveszíti hagyományos rituális közegét és önálló műfajként él tovább. A tánc önállósulása és eltávolódása az ünneptől nemcsak Bulgáriában figyelhető meg, hanem más országokban is. Így a táncműfaj a népi zenei kultúra megismerésének fontos részévé válik.

A bolgár hagyományos kultúra része a bolgár ember általános műveltségének, a külföldön élő bolgárok számára pedig nemzeti öntudatuk megőrzésénél játszik fontos szerepet.

Az identitás megőrzésének kérdése legerősebben a fiataloknál jelentkezik, hiszen nagy részük már Magyarországon született és nőtt fel. A nyelvi és kulturális asszimiláció folyamata nálunk előrehaladottabb, mint a megelőző egy-két nemzedéknél.

A tánc és identitás kapcsolatával foglalkozó megfigyelés objektumai olyan bolgár vagy vegyes (magyar-bolgár) származású fiatalok voltak, akik profi vagy amatőr néptáncegyüttesben táncolnak. A nekik feltett kérdések egy része pontos származásuk, bolgár nyelvtudásuk, nemzeti identitásuk és Bulgáriával, illetve a helyi bolgár közösséggel való kapcsolatuk kiderítésére irányult.

A fiatalok döntő hányada már harmadik nemzedék, egy kivétellel kertész nagyszülők leszármazottjai. Mindenki beszél bolgárul és egy kivétellel bolgárként határozta meg önmagát, de többen beismerik, hogy Magyarországon biztosabban érzik magukat. Mindnyájan kapcsolatban állnak a helyi kolóniával és az anyaországgal, a megkérdezettek fele pedig legalább nyolc osztályt járt a bolgár iskolában.

A következő kérdéskör már konkrétan kötődött a néptánchoz és annak az identitással való kapcsolatához.

A fiatalok nagy része művelődési otthonokban rendezett „Balkán táncházak” alkalmával kezdett el táncolni, mások már kisiskolás korukban megismerkedtek a bolgár

zenei és tánckulturával. Csatlakozásuk a néptáncegyütteshez tudatos döntés eredménye, az okok pedig sok hasonló elemet tartalmaznak. A bolgár néptáncok megismerésének és megtanulásának igényét mindenki megemlítette. Egy kivétellel a fiatalok azért is táncolnak, mert bolgárok, a megkérdezettek felénél a tánc mint az identitás megőrzésének módja is szerepelt. (Meg kell jegyeznem, hogy az „identitás” mint fogalom mindenki számára teljesen érthetetlen volt, így azt „nemzeti önmeghatározással” helyettesítettem.) Fontos motiváció volt még a bolgár tánc és zene bemutatásának igénye és megismertetése a magyarokkal, mint eszköz az előítéletek (pl. sötét Balkán) elleni harcban. De talán a legfontosabb és mindenki által említett ok az, hogy szeretnek táncolni.

Viszonylag kevés egyéni sajátossággal találkoztam, és azok is inkább árnyalati eltéréseket mutatnak. Ilyenek például a büszkeség, hogy bolgár táncot táncolhat, vagy a sajnálat, hogy kevés bolgár fiatal látni az együttesekben és a táncházakban.

E megfigyelés célja a tánc és az identitás kapcsolatának tisztázása volt. Eredetileg a táncot mint az identitás-keresés egyik lehetséges módját akartam vizsgálni, de az összegyűjtött anyagból kiderült, hogy önmagában véve, stabil kulturális háttér nélkül, a tánc nem lehet a nemzeti önmeghatározás eszköze. Szerepe sokkal fontosabb a bolgár identitás megerősítése és megőrzése szempontjából. Ebben az értelemben a tánc és a zene, a specifikus ritmusok és gesztusok, szinte egyenértékűek a bolgár kultúra fogalmával. A Budapesten élő bolgár származású fiatalok számára a hazai tánc és zene teszi lehetővé az anyaországgal való állandó testi és lelki érintkezést.

A hagyományos rituális közegtől megfosztott tánc, amely más etnikai környezetben kerül előadásra, a szórákoztatáson kívül már más funkcióval is bővült: kapocs a két kultúra között, hiszen sok magyar fiatalt is vonz. A kellemes zene és a szokatlan ritmus pozitív hatást gyakorol az emberek világnézetére, az oldott, baráti hangulatban mintha nem léteznének a nemzeti előítéletek és az intolerancia.

Krónika

A Magyarországi Bolgárok Egyesülete eseménynaptárából

1994. októberében többnapos rendezvénysorozat keretében a magyarországi bolgárok megemlékeztek a Magyarországi Bolgárok Egyesülete megalakulásának nyolcvanadik évfordulójáról. A jeles jubileum tiszteletére a Bolgárok Világszövetsége és a Bolgár Tudományos Akadémia Demográfiai Intézete társszervezésében a Magyarországi Bolgárok Egyesülete nemzetközi tudományos tanácskozást rendezett október 19-e és 21-e között Bolgárok Közép- és Kelet-Európában címmel.

nyozók tiszteletére elhelyezett emléktábla előtt, azután látogatást tettek a budapesti bolgár iskolában.

Az esti órákban a Bolgár Művelődési Házban, sok vendég jelenlétében zajlott a központi jubileumi megemlékezés. Belépéskor minden vendég az egyesület címerével díszített emléklapot és jelvényt kapott. A bolgár és a magyar himnusz után Dobreff György hozta be a terembe az egyesületi lobogót, amelyet az egyesület 25. évfordulójára készítették és amelynek ő volt az első

Október 22-én pedig egész napos rendezvény tette emlékeztetéssé a jubileumot. Délelőtt a Szent Cirill és Metód bolgár ortodox templomban Simeon Nyugat-európai Metropolita szent liturgiát celebrált, melyen azon elhunyt honfitársaink emlékének adóztunk, akik önfeláldozóan tevékenykedtek a Magyarországon élő bolgár közösségért.

A tudományos tanácskozás résztvevői koszorút helyeztek el az első budapesti bolgár iskola helyét jelző emléktáblánál, valamint a művelődési ház építéséért adomá-

zászlóvivője. Veszelin Filev, Bulgária rendkívüli és meghatalmazott nagykövete felolvasta Zselju Zselev államelnök üdvözlő levelét, majd köszöntötte a jelenlevőket és emlékszalagot kötött a zászlóra. A magyar köztársasági elnök küldöttje, Rózsa András úr felolvasta Göncz Árpádnak a Magyarországi Bolgárok Egyesületéhez írott levelét.

Irinkov Georgi egyesületi elnök beszédében méltatta a jubileumot, az egyesület 80 éves történetét, a magyarországi bolgárok életében játszott rendkívül fontos szerepét

a bolgár kulturális és morális értékek megőrzése ügyében. Georgi Danailov, a Határontúli Bolgárok Hivatalának elnöke köszöntötte az egyesületet és megbízólevelet adott át dr. Doncsev Toso ügyvezető elnöknek, akit ezzel a hivatal magyarországi tiszteletbeli képviselőjévé nevezett ki. Rövid beszédet mondtak és ajándékokat adtak át egyesületeik nevében Alekszej Bozsinov, a csehországi bolgárok egyesületének elnöke, valamint dr. Alexander Metschev, az ausztriai bolgár egyesület al-elnöke. Simeon Nyugat-európai metropolita áldását adta minden magyarországi honfitársunkra és egyesületünkre, valamint a Szent Biblia példányával és a Bolgár Patriarchátus Szent Cirill és Metód érdemrendjével ajándékozta meg az egyesületet. Az ünnepélyt Valja Balkanszka világhírű bolgár népdalénekesnő előadóját és a Martenica táncegyüttes fellépése zárta.

Október 21-én a budapesti bolgár Nagykövetségen Veszelin Filev, Bulgária rendkívüli és meghatalmazott nagykövete átadta Irinkov Georgi egyesületi elnöknek a bolgár Madarszki konnik érdemrendet, amelyet a magyarországi bolgár közösségért kifejtett sokévi munkájáért és 60. születésnapja alkalmából Zselju Zselev bolgár államfő adományozott.

Október 25-én Irinkov Georgi átvette Göncz Árpád köztársasági elnöktől a Magyar Köztársaság Kis Polgári Keresztjét is.

1994 október 9. és 11. között a Magyarországi Bolgárok Egyesülete székháza adott otthont a "Kormányok a kisebbségekért Közép-Kelet-Európában" című konferenciának, amelyet a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal

és az Európa Tanács szervezett. A tanácskozáson 14 európai ország magas szintű képviselői vettek részt, akik a Rila szállóban kaptak szállást, a tanácskozásokat pedig az egyesületi könyvtárteremben tartották. A tanácskozás záróünnepségén megjelent Göncz Árpád köztársasági elnök, aki beszédében — többek között — hangsúlyozta a Magyarországi Bolgárok Egyesülete érdemét a konferencia megszervezésében és sikeres lebonyolításában. A külföldi résztvevőkön kívül a záróünnepségen jelen volt dr. Tabajdi Csaba, a Minisztertanács politikai államtitkára, Wolfart János, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke, dr. Gellért Kis Gábor, a Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága elnöke, Budapesten akkreditált nagykövetek, a magyarországi kisebbségi szervezetek vezetői és más vendégek. Mindez nagy megtiszteltetést és magas elismerést jelent

egyesületünk és az egész magyarországi bolgár közösség számára.

November 16-án a Magyarországi Bolgárok Egyesülete vendége volt a jeles bolgár író, a Bolgár Írószövetség elnöke, Nikolaj Hajtov, aki a Szilaj elbeszélések című kötete magyarországi kiadása alkalmából látogatott Budapestre.

Az egyesület könyvtártermében rendezett író-olvasó találkozón a nagyszámmal megjelent érdeklődő közönség előtt az író Juhász Péter irodalomkritikus mutatta be. Nikolaj Hajtov kötetlen beszélgetésben a művészettel, a jövőbeni terveivel, a bolgár irodalommal és kultúrával kapcsolatos kérdésekre válaszolt. Videovetítés keretében az író néhány művét láthatta-hallhatta a közönség Nikolaj

Binev színész előadásában, valamint lehetőség nyílt a Kecskeszarv c. film új változatának a megtekintésére is. A találkozó késő északába nyúlt. Nagyvonalú gesztus, hogy könyvének magyarországi kiadásáért kapott honoráriumát az író a Magyarországi Bolgárok Egyesületének adományozta.

November 26-án a Bolgár Művelődési Házban nagy sikerrel lépett fel a bulgáriai Gabrovo népi tánc- és énekegyüttes.

December 26-án került sor a Bolgár Művelődési Házban a magyarországi bolgárok hagyományos Karácsonyi-Szilveszteri báljára. A színházterembe alig fért be a nagyszámú vendégsereg. A jó hangulathoz vitathatatlanul hozzájárult a Veliko tarnovói Konsztantin Kiszimov Színház társulata, amely Ivan Evsztatiev igazgató vezetésével az egyesület vendégeként szórakoztatta a jelenlevőket.

December 6-án, a Magyar Filmintézettel közös szervezésben a budapesti Örökmozgó moziban bolgár nyelvű előadáson a közönség a Lobbanj, lobbanj tűzecske! című új bolgár filmet láthatta. A vetítés után az érdeklődők Rumjana Pejкова rendezővel, Mariana Tomova forgatókönyvíróval és Filip Trifonov színésszel váltottak gondolatokat a filmről.

December 3-án a Bolgár Művelődési Házba ellátogatott a Mikulás. Erre az alkalomra Szófiából érkezett a Nemzeti Gyermekpalota Pim-Pam gyermekkórusa, hogy bemutakozzon a magyarországi bolgár gyerekeknek. A budapesti bolgár óvodások és a Pim-Pam fellépése után a Mikulás (Metodi Atanaszov bolgár színész alakításában) csomagokat osztott szét a gyerekeknek, majd átöltözve nagyszerű bohócként szórakoztatta őket. December 2-án a Pim-Pam kórus a halásztelki művelődési házban lépett fel az ottani gyerekek előtt, december 4-én pedig részt vett a budapesti bolgár ortodox templom miséjén, ahol az Ivan Vazov versére íródott Istenem, engesztelődj... imáját énekelte.

1995. január 1-jével saját kérésére kilépett a Carevec étterem vezetője, Tanev Dimiter. A Magyarországi Bolgárok Egyesülete vezetősége ezúttal is köszönikéves munkáját és sikereket kíván neki további vállalkozásaihoz.

UDVAREV

**LAKÁSFELSZERELÉS-
AJÁNDÉK**

a **CSEPEL ÁRUHÁZBAN**

LAKBERENDEZÉSI TÁRGYAK,
KERÁMIÁK,
ÓRÁK
BŐRDÍSZEK,
LÁMPÁK,
TEXTÍLIÁK

5000 Ft. feletti vásárlásnál
5% kedvezmény
10000 feletti vásárlásnál
10% kedvezmény

Bp. XXI. ker., Áruház tér 7.
tel: 277-3355/32 mellék

Nyitvatartás:
hétfőtől péntekig
10.00 - 18.00 óráig

**TODORANOV
MATEJ**

faipari mérnök,
bútoripari vállalkozó

Konyhabútorok méretre tervezése és
gyártása, import anyagokból
magas minőségben
mérsékelt árakon

*Budapest VII. ker.,
Izabella u. 27/a fszt. 2.
Tel.: 122-5355*

BULESZ BOROZÓ

Szigetszentmiklós — Gyártelep

„Ha jó és olcsó borra vágyol,
borozómban megtalálod!”

Többféle olcsó minőségi asztali bort kínálunk.

tel: (+24) 365-466 /11-19 mellék/
Kusev Nikola üzletvezető

KARA SHOP

Műszaki bolt

A CSEPEL Áruházban

**Műszaki cikkek
hagyományos és
digitális órák,
kazetták,
CD lemezek
nagy választékban**

*Hozza el bolgár vendégeit,
barátait is!*

Nyitvatartás:
hétfő-péntek 10.00-18.00 óráig
Bp. XXI. ker. Áruház tér 7.
Tel: 06-60-321-983

GARDEV

Autójavító

OPEL márkaszerviz

Nyugati és keleti gépkocsik
szakszerű javítása

Rövid határidő, minőségi munka!

2314 Halásztelek,
Rákóczi út 7.
Tel.: 06-24-374-316

Bolgár vendégszeretet Budapesten

Rila Panzió

A repülőtérrel a centrumba vezető úthoz közel,
néhány percre a Nagyvárad téri metróállomástól,
csendes környezetben fogadja vendégeit a

Rila Panzió

Autó- és buszparkolási lehetőség
Huszonnyolc szobás szállónk két- és háromágyas, fürdőszobás
elhelyezést kínál
Konferenciák, bentlakásos tanfolyamok rendezése

Címünk: Budapest IX. ker., Vágóhíd utca 62.

Rila Panzió

Telefon: 216-1621, fax: 215-5184

Carevec étterem

Bolgár és magyar ételkülönlegességek

Telefon: 216-1797